

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О. О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

2010

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

- Ткаченко О. Б.** Українська мова як державна у труднощах її становлення . . . 3
- Стоянова Е. П.** Деякі аспекти мовної ситуації в Болгарії
у зв'язку з її вступом до Європейського Союзу . . . 11
- Жайворонок В. В.** Етносимвольні асоціативні паралелі
в українських народних піснях . . . 23
- Глушенко В. А.** Лінгвістичний метод і його структура . . . 32
- Єрмоленко С. С., Бечко Я. В.** Відображення семантичної структури
багатозначних слів на фразеологічному рівні . . . 45
- Іваницька Н. Б.** Лексико-семантична реалізація дієслівної мікрокатегорії
«дія-мовлення» в українській та англійській мовах . . . 55
- Шульгач В. П.** Словотвірне гніздо з основою **Sʹld-* . . . 70

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

- Лавриненко С.** Мойсієнко А. К. Мова як світ світів.
Поетика текстових структур . . . 82
- Манакін В., Козлова Т.** Материнська О. В. Типологія найменувань
частин тіла . . . 85
- Колоїз Ж.** Муромцев І. Вибрані праці . . . 88
- Ярун Г.** Лучик А. Словник еквівалентів слова української мови . . . 90

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

- Хроніка . . . 94
- Зміст журналу «Мовознавство» за 2010 рік . . . 96

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ДЕРЖАВНА У ТРУДНОЩАХ ЇЇ СТАНОВЛЕННЯ _____

10 грудня 2010 р. виповнюється 85 років визначному українському мовознавцеві члену-кореспонденту НАН України, докторові філологічних наук, професору, завідувачеві відділу загального мовознавства Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України Орестові Борисовичу Ткаченкові. Орест Борисович є автором близько 250 праць, у тому числі шести індивідуальних і низки колективних монографій, з різних питань мовознавства — порівняльно-історичного і типологічного дослідження слов'янських мов, історії фіно-угорських мов, міжмовних контактів, зокрема мовного субстрату, інтерлінгвістики, соціолінгвістики, історії і сучасного стану української мови та ін., є одним з авторів і редакторів «Етимологічного словника української мови» в семи томах. Редколегія журналу щиро вітає О. Б. Ткаченка з ювілеєм і пропонує увазі читачів нову розвідку вченого.

Стаття, присвячена труднощам становлення української мови як державної, що випливають з низки різних позамовних (політичних, соціально-економічних, психологічних та культурних) обставин, важливих у їхньому зв'язку з мовними явищами.

К л ю ч о в і с л о в а : українська мова, державна мова, сьогочасна мовна ситуація в Україні.

Доля української мови, в тім числі і як державної, залежить насамперед від долі України як держави.

Для найближчого майбутнього тут можливі два основні сценарії: песимістичний і оптимістичний.

Песимістичний (відбитий у цілком приступній і багатотиражній літературі з відповідними проектами). Демонтаж України як держави. Поступовий: шляхом її подрібнення з початковим оточенням центральної частини узалежненими від суміжних держав нібито-державами, створеними з частин сучасної української державної території за зразком хоч би теперішньої Придністровської Молдавської Республіки, де можливими кандидатами можуть бути «Донбасская Русь» (або «Донецко-Криворожская республика»), «Новороссия» (очевидно, з Кримом — у разі його неприєднання безпосередньо до Росії), Закарпаття як держава «карпато-рус(инс)ької нації», Галичина тощо. Одноразовий: шляхом перетворення всієї «укронационалистической т. наз. Украины» на «Малороссию», частину держави «триединого русского народа» під назвою «Русский Союз». Зрозуміло, що за такого сценарію про жодну українську мову, тим більше її державність, не може йтися. Тут можливий тільки «малороссийский диалект», безписемний або обмежено писемний, з більш або менш камуфльованим, тривалішим або коротшим переходом до нього. Отже, по суті, демонтаж України як держави буде супроводжуватися демонтажем української мови, її поступовим запланованим деградуванням до рівня діалекту, сукупності говірок (у найкра-

щому випадку — до рівня мікромови), що робилося, по суті, і в радянські часи, з тією відмінністю, що це не проголошувалося так одверто¹. Так званих «свидомитов» («свідомих українців», інакше — «укронаціоналістів»), згідно з цим сценарієм, будуть ліквідовувати².

Оптимістичний. Поступове зміцнення Української держави, разом із яким відбуватиметься й зміцнення позицій української мови, у тім числі і як державної.

Усю, тепер уже мало не двадцятирічну історію незалежної України можна стисло схарактеризувати як безперервне хитання між обома згаданими сценаріями. І оскільки другий, оптимістичний, сценарій не став, на жаль, абсолютно певним, що недвозначно, зокрема, засвідчує прихід до влади Партії регіонів, схильної радше до розвитку України за першим, песимістичним, сценарієм, виключити більш чи менш уповільнене або прискорене сповзання до нього аж ніяк не можна. З огляду ж на те, що в історії України вже було принаймні два випадки подібних сповзань: розвиток подій після козацької революції (1648–1654 рр.), очоленої Богданом Хмельницьким, або після поразки національної революції (1917–1920/21 рр.) з антрактом так званої українізації (1925–1932 рр.) — то й цього разу може відбутися те саме з усіма наслідками, що звідси випливають.

Автор пропонованої розвідки, однак, стосовно України належить до невірних оптимістів. Саме тому навіть у випадку розвитку подій за поданим песимістичним сценарієм, — причому, як він глибоко переконаний, песимістичним у такому разі не тільки для України, а кінець кінцем, і для Росії³, — він убачає все-таки його наслідком оптимістичний фінал, що стане результатом, удаючися до мови математики, доведенням від протилежного для тих, хто початково не розумітиме згубності іти цим запроєктованим для України (> «*Малоросії»?) шляхом. Проте цей шлях (сценарій), звичайно, жадає багатьох жертв з боку тих, хто боротиметься проти його здійснення, ставши для них типовою *оптимістичною трагедією*. А тому, пам'ятаючи попередній досвід української історії, його слід би було будь-що уникнути.

Для цього, однак, треба перш за все усвідомити причини неспіху дотеперішніх спроб одержавлення української мови: адже від проголошення української мови державною минуло вже майже (або й понад⁴) 20 років, а до фактичної державності української мови ще так далеко.

Серед негативних чинників, що цей фактичний неспіх викликали і викликають надалі, слід виокремити кілька найголовніших обставин, які не нумеруватимемо, хоч би з тих міркувань, що їх перелік, напевне, для багатьох залишиться відкритим, здатним бути доповненим або деталізованим з боку тих, хто замислювався над обговорюваною темою. Назвімо тут те, що видається найістотнішим.

На відміну від інших європейських націй, початково неповних, тобто позбавлених мовно-національно відчужених від них власних вищих верств (таких, як чехи, словаки, болгари, македонці, серби, хорвати, словенці, литовці, латиші, естонці, фіни, до яких приєднуються й українці Західної України⁵) або хоч і повних, але тимчасово поневолених (таких, як поляки, угорці, частково

¹ Цікавих ознайомитися з наведеним сценарієм відсилаємо, зокрема, до кн.: Калашиков М., Бунтовский С. Независимая Украина. Крах проекта : Книга-расследование (тираж — 10 тис. примірників).— М., 2008.— 414 с.

² Там же.— С. 263.

³ Див. у зв'язку з цим: Ткаченко О. Б. До політичних підсумків подальшого розвитку української мови // Українське мовознавство : Міжвідом. наук. зб.— К., 2002.— Вип. 24.— С. 87, 91.

⁴ Якщо брати до уваги, що це сталося ще за існування СРСР і Конституцією незалежної України тільки підтверджено.

⁵ Ткаченко О. Б. Типологія й перспектива українського мовно-національного розвитку // Мовознавство.— 2008.— № 1.— С. 3–6.

італійці⁶), де стану поширення національної мови, близького до стану її поширеності як державної, досягнуто ще в додержавний період і лишилося тільки де jure закріпити те, що вже (майже) склалося de facto, в українців Східної України, тобто найбільшої частини Української держави, існувало зовсім інше становище. Тут до проголошення державної незалежності зберігався стан мовно-національної неповноти навіть української етнічної нації, за якого українська мова була поширена головню в селах, почасти в невеликих слабо індустріалізованих містах і містечках. Що стосується великих міст і навіть усуціль індустріалізованих селищ (наприклад, Донбасу), то тут панувала російська мова. Виняток становили лише представники найнижчих за соціально-економічним і культурно-освітнім рівнем верств як носії «суржикізованої» української мови і як носії української літературної мови — нечисленні представники «українських професій», для виконання яких була конче потрібна українська мова (мовознавець-україніст, літературознавець-україніст, український (українськомовний) письменник або журналіст, учитель(ка) української мови та літератури або взагалі учитель(ка) нечисленних шкіл з українською мовою викладання, актор українського театру, кіноактор в українськомовному фільмі (серіалі), український диктор радіо або телебачення, працівник українськомовного видавництва). У зв'язку з цим на відміну від згаданих вище націй, де закон про державність національної мови лише констатував і закріплював юридично те, що вже існувало (або було близьке до здійснення) фактично, у Східній Україні відповідний закон лише санкціонував потребу надання українській мові статусу і функцій державної мови. Це передбачало проведення цілої низки політичних, юридичних, соціальних, економічних, культурно-освітніх реформ і заходів, які б сприяли перетворенню українців на повну націю, тобто охопленню етнічних українців українською мовою як мовою національною, а українців політичних, тобто представників інших етносів, — практичним знанням української мови як мови державної міжетнічної, що використовується поряд із внутрішньоетнічною мовою, призначеною для внутрішньоетнічного спілкування, для потреб спілкування міжетнічного, загальнодержавного. Як відомо, зазначених серйозних реформ і заходів, у тім числі скерованих на піднесення соціально-економічного й культурно-освітнього рівня носіїв української мови як стрижня української політичної нації, не проведено, і через це, хоч певні, утім, незначні зрушення з поширенням української мови є, в загальному становищі української мови в Східній Україні жодних докорінних змін не сталося і не могло статися.

Не могла і не може бути поки що подолана ще одна гальмівна для загального поширення української мови обставина, а саме поділ східних етнічних українців на три виразні групи, кожна з характерною для них мовою (або різновидом мови) і відповідною мовно-національною (або середовищно-соціальною) свідомістю.

1. **(Свідомі) українці** (за місцевою узвичаєною російською назвою «(ширє) украинцы», за новою — «свидомиты»), які користуються українською літературною мовою, причому переважно не тільки службово, а й для «хатнього вжитку» і часто за будь-яких інших обставин, принаймні перебуваючи в Україні.

2. **Етнографічні (або «стихийні») українці**, які користуються українською мовою не через переконання, а завдяки тому, що народилися й вирости в українськомовному (як правило, сільському або містечковому) середовищі. У великому місті вони за умов соціально-економічного і / або культурно-освітнього піднесення або — частіше — переходять на російську мову, або — рідше (при

⁶ Ткаченко О. Б. Проблеми захисту мов і мовного відродження // Мова і мовознавство в духовному житті суспільства (монографія). — К., 2007. — С. 79–85.

засвоєнні «української професії») — на українську (літературну) мову, позбуваючися своєї української говірки. За умови збереження ними низького соціально-економічного й культурно-освітнього рівня стають носіями мішаної українсько-російської мови («суржику»). Отже, разом із малоукраїнською свідомістю, їм властива й малоукраїнська мова. Узалежнені головню від матеріальних обставин, вони керуються, як правило, «шлунковими» чинниками. Їхні місцеві російськомовні позначення «жлобы», «кутуты», «дэрэвня», українськомовні — «хохли», «дядьки».

3. Малоросіяни (самоназва — «русские»); російське позначення — «малороссы», українське — «малороси», «міщани», «перевертні». Це — городяни, мешканці великих міст або малих, але високоіндустріалізованих селищ і містечок (крайнього сходу й півдня Східної України), що виростили в атмосфері російської мови й культури і в російськомовному (велико)міському оточенні. Від етнічних росіян їх відрізняє специфічна російська мова, піддана українським впливам, і залишкові риси української ментальності. Відірваності цієї групи від української мови й літератури сприяла факультативність їхнього вивчення в СРСР (після смерті Сталіна). Останнім часом, особливо серед філологів, у зв'язку з потребою знати українську мову, хоч би з огляду на її необхідність при захисті дисертацій, серед цієї групи поширюється знання української мови, але це, по-перше, аж ніяк не пов'язано з обов'язковим сприйняттям української національної свідомості, а по-друге, українська мова залишається для цієї групи чимось на зразок новітньої ученої «латини», не увіходячи в її побут.

Отже, і в буквальному, і в переносному розумінні ці три групи не мають поки що спільної мови, і інерція взаємного відчуження між ними зберігається. Щоправда, події так званої Помаранчевої революції викликали певну надію на їхнє поступове зближення і зрощення, спочатку на підставі державної, а згодом, можливо, й національної свідомості, що могло в перспективі стати основою для української мовної переорієнтації російсько- й суржикомовців. Але тоді народ явно переріс тих, хто його мав очолити. Як уже не раз бувало в українській історії, *зоряну годину*, яка не триває довго і не звикла повторюватися, згаяно.

Існує і досі відчутна розбіжність, ментальна й світоглядна, між українцями Східної і Західної України (особливо Галичини й Західної Волині), де в перших у великій масі зберігається ностальгія за відмерлим Радянським Союзом, підсилена соціальними й економічними негараздами України, спричиненими її обкраданням занадто жвавими «прихватизаторами», а в других, світоглядно більше пов'язаних із Західною Європою і західною українською діаспорою, цієї ностальгії нема. Західні українці, більше пройняті українською національною свідомістю і непримиренністю до сталінського і постсталінського радянського (советського, або совітського) режиму. Ця розбіжність, часто діаметрально протилежна в поглядах на новітню українську історію, підсилюється належністю українців до різних віровизнаннєвих конфесій, де навіть тільки в християнських репрезентовано велике їх розмаїття (кілька напрямів православ'я, греко-католики, римо-католики, різні протестантські течії і секти), увіходженням до різних партій (як проукраїнських, так і протиукраїнських). Водночас при розмаїтості цих ідеологічних течій українці й досі не мають спільноукраїнського ідеологічного знаменника, який би їх об'єднував як націю, того, що завжди мають розвинені нації, хоч би найближчі сусіди — росіяни й поляки.

Слабкістю тих партій, що декларують свій український патріотизм, на відміну від супротивної їм Партії регіонів як потужної монолітної сили, є їхня роз'єднаність, невміння підпорядкувати себе єдиному загально визнаному вождєві, протиставляючи цій конструктивній ідеї дрібне деструктивне вождиківство, нездатність поєднати мовно-національні, культурницькі завдання із завданнями

соціально-економічними, надзвичайно важливими для тих самих носіїв української мови, за інтереси яких ці партії нібито борються. А тому їм не властива здатність створити українську національну партію лівого спрямування, і соціально-економічні питання в Україні, як відомо, віддано на відкуп комуністам і соціалістам, що й досі більшою або меншою мірою становлять, по суті, відгалуження Комуністичної партії Росії. Тому в своєму впливі на народ у Східній Україні ці партії здебільшого програють партіям проросійським і антиукраїнським, що також, як і згадані попередньо причини, не сприяє розвитку ані національно-державної, ані мовної свідомості українців, а тим самим дезактуалізує програму поширення української мови як державної, бо вона виступає як «голомовна», не пов'язана з безліччю інших найгостріших проблем України, розв'язати б які допомогла солідарність українців на мовно-національній основі, але водночас із її тісною пов'язаністю з іншими українськими проблемами. І через це по-старому, на жаль, залишається актуальним іронічно-глузливе питання ворожих українству російськомовних кіл: «Вы это серьезно или по-украински?», тобто замість того, щоб у якнайтіснішій зв'язці ішли питання (1) мовно-національні і (2) політичні, соціально-економічні (у тім числі земельно-аграрні, важливі для села) і культурно-освітні, бачимо їх постійну роз'єднаність. З одного боку найгостріше, найістотніше соціально-економічне, медичне, фінансове, науково-технічне, матеріальне пов'язується з будь-якою мовою, крім української, найбільше із російською й англійською. А українська мова існує тільки для пишномовних розбалакувань про її «солов'їність» і «калиновість» і вболівань з приводу її занепаду. Треба, нарешті, усвідомити, що головна потуга мови, у тім числі української, міститься передовсім у її *інформативній важливості*. І саме тому тепер перше й друге місце серед європейських мов займають англійська й німецька, дуже сумнівні щодо своєї милозвучності, а французькій і наймилозвучнішій італійській належить тільки третє й четверте місце ⁷.

У новопосталій незалежній Україні через обставини попереднього історичного розвитку (знищення заможного селянства як зародка в основному національної буржуазії і переважної частини українськомовної і українськосвідомої інтелігенції як мозку нації) на її сході по-старому, — а, мабуть, ще більшою мірою, ніж до революції, — багатство і освіченість є переважно рисою носіїв російської мови, а убогство й неосвіченість (або освіченість при бідності) є здебільшого характерною ознакою носіїв мови української. Тому й до влади в Україні приходять або люди, далекі від української мови й культури (і в цілому байдужі до українських справ), — найбільше їх цікавлять справи власної кишені, що їх вони вважають можливими до облаштування в будь-якій країні світу, — або особи, залежні від попередньо згаданих людей. Тим-то в сучасній Україні немає достатнього простору й перспектив як для розвитку української мови й культури, так і для розвитку національної економіки й розв'язання найгостріших соціальних проблем, що поки що робить Україну неуспішною, неефективно функціонуючою державою, а разом з тим обнижує авторитет української мови як мови держави, що перебуває в занепаді. Між державою-бо і мовою титульної нації, що цю державу репрезентує, існує нерозривний і обопільний зв'язок: з одного боку, міцну і впливову державу може побудувати тільки нація, натхненна потужною національною ідеєю, горда своєю історією і своєю мовою, а, з другого боку, свого найвищого авторитету і в народі — носія мови, і серед народів світу може здобути тільки мова народу, який створив міцну, багату і впливову державу, символом якої стає її державна мова.

⁷ Див. численні російськомовні рекламні написи в Києві, де іноземні мови, що їх запрошують вивчати, розташовані саме в такому порядку.

У Східній Україні чималим психологічним, а відтак і психолінгвістичним бар'єром для поширення української мови є й досі те, що її переважно сприймають, — якщо не йдеться про Західну Україну, де здавна виробилася власна міська, а часом і салонна, українська мова, — як мову села, селянську мову (окремі винятки з цього правила, як кажуть, «не роблять погоди»), несумісну з містом. Адже навіть у Києві, столиці України, мовою міського побуту, — якщо не зважати на суто декораційні українськомовні написи, — і досі залишається місцева російська мова. Це мова ділового світу, переважної частини міської молоді, мова спортсменів, більшості науково-технічної інтелігенції, робітників і майстрів найвищої кваліфікації, медиків, представників різноманітних професій, що обслуговують городян (кравців, перукарів, косметологів, більшості продавців і зв'язківців). Носії української мови серед переважної більшості, наприклад, київського населення почали поступово з'являтися, але все-таки вони становлять радше винятки, ніж правило. І зовсім незатишно українській мові в так званому східноукраїнському вищому світі. Характерним щодо цього було одне з телевісильань «Світських хронік» з телеведучою пані Осадчою. На її питання українською мовою представники світської молоді відповідали виключно російською мовою. Очевидно, світською для цієї молоді українська мова ще не стала, як свого часу для російської аристократії дуже довго (десь із середини XVIII аж до половини XIX ст.) справжньою світською мовою могла бути лише французька. Різниця, однак, полягає в тім, що якщо французька (або англійська) мова вимагає напруженого вивчення й тренування, то російська як близькоспоріднена (та ще й не обов'язково в її московсько-петербурзькій подібності) засвоюється відносно легко і, маючи на собі відбиток типової *панської мови*, бо її не вживають українські селяни, наче виокремлює людину, що нею користується, з-поміж українськомовного «простолюду». Російська мова як типова кастова мова східноукраїнського «вищого» світу є поки що, на жаль, майже безконкурентною, бо, з одного боку, її підживлюють у Східній Україні численні українські російськомовні газети й журнали, нерідко до того ж українофобські, серед яких буквально тонуть рідкісні українськомовні видання, і порівняно дешеві російські книжки з Росії. З другого ж боку, сучасні східноукраїнські письменники, на відміну від своїх попередників, живучи роками й десятками років у місті, переважно пишуть... про село. Ці їхні писання, пов'язані з ностальгійними спогадами дитинства, не є і здебільшого не можуть бути глибокими й цікавими ані для селян, ані для городян, але вони мимохіть створюють враження, що про міське життя в Україні, — якщо не йдеться про Західну Україну, — можна писати лише російською мовою. Тим самим, — хочуть вони цього чи не хочуть, — східноукраїнські письменники працюють на ідею Партії регіонів, яка вимагає для України двох державних мов, української і російської. Адже якщо українською мовою можна писати тільки про Західну Україну і східноукраїнське село, то, природна річ, прогалину, яку становить для української літератури велике східноукраїнське місто, має заповнити російська мова, і це при тому, що ще за царської Росії і в перші десятиріччя після української національної революції українська література висунула цілу низку письменників-урбаністів, що почали освоювати міську тему, тему великого східноукраїнського міста. Тут можна згадати і тих, хто порушував цю тему принагідно, і тих, хто більшою мірою віддав їй данину (таких прозаїків і поетів, як В. Винниченко, М. Коцюбинський, В. Еллан-Блакитний, В. Сосюра, М. Йогансен, М. Семенко, М. Хвильовий, І. Микитенко, В. Підмогильний, М. Рильський та ін.).

Українська література, якщо вона має далі існувати й розвиватися, не може в Східній Україні обмежуватися змалюванням самого села, а мусить дати широку панораму України, — і сільської, і міської, — в цілому, і цьому на перешкоді не

може стати російськомовність міст, бо за часів В. Винниченка й М. Хвильового їхня зрусифікованість не була меншою, ніж тепер (скоріше навпаки), і все-таки вони наважились узятися за міські теми. Сучасна українська література має не тікати на село, а переходити в наступ на місто. Інакше це буде зрадою і попередніх культурно-національних традицій, і самої української мови, яка, щоб жити, має поширюватися всією Україною — як сільською, так і міською.

Не може розвиватися і зміцнювати свої позиції українська мова й без культури, зокрема кінематографії і телебачення. Якщо в перші роки незалежності були спроби екранізації і класичної, і новітньої української літератури (творів І. Франка, В. Винниченка, О. Кобилянської, М. Куліша), то останнім часом і українська література, і українська історія, і сучасне українське життя для українського телебачення й кінематографії перестали існувати, і вони живляться виключно недоїдками з панського столу інших літератур, особливо російської, де про українськість того чи іншого фільму свідчать тільки українські титри. Навіть сюжети з української історії освоюють не українці, а наші слов'янські сусіди, поляки («Ogniem i mieczem») або росіяни («Тарас Бульба»). Українська мова, якщо за нею не стоятиме потужна культура, якщо вона не буде подібну культуру представляти, ледве чи здобуде собі особливий авторитет, надто якщо українська мова буде використовуватися лише для реклами пива, горілки й прального порошку, нецікавих новин і метеозведень або для дублювання іноземних фільмів. Мова-дублер, за якою не стоїть багата й оригінальна національна культура, сама себе прирікатиме на непопулярність.

Треба пам'ятати, що кожна нація, претендуючи на побудову власної держави, повинна ще довести потребу її існування в світі її особливим призначенням, важливою і неповторною місією, покладеною на неї. Свою місію, що в стислому формулюванні має звучати так: «Україна — наріжний камінь вільної Європи»⁸, Україна, зрозуміла річ, може виконати як справді незалежна, багата, міцна і впливова держава, а такою вона може стати, маючи своєю душею сконсолідовану українську етнічну й політичну націю, що неможливо без набуття українською мовою фактичного становища державної мови. Проте цього не станеться доти, доки українська мова не набуде належного їй для цього високого престижу й авторитету, які в свою чергу стануть можливими завдяки піднесенню державно-політичного, соціально-економічного й культурно-освітнього рівня її носіїв. Це має відбутися в подвійний спосіб: як тим, що дедалі більшої соціальної, економічної й культурної ваги завдяки своєму збагаченню і піднесенню освіченості здобудуть уже наявні носії української мови, так і тим, що приваблені перспективністю розвитку України до носіїв української мови, повертаючись до неї, почнуть приєднуватися початково русифіковані українці великих міст Східної України, як це свого часу сталося з іншими спочатку неповними націями Європи. Поверненню цих зрусифікованих верств до української мови має, однак, передувати набуття ними мовної свідомості, тобто потреби подібної мовної переорієнтації, що неможливо без попереднього набуття ними української державної і національної свідомості. І тут великою мірою може прислужитися досвід русифікації України, якій сприяли далеко не самі адміністративні заходи царської адміністрації, а й авторитет твореної російською мовою культури, науки, освіти, літератури на всі смаки, театру й інших здобутків цивілізації. Усе це тепер має створюватися і поширюватися, ставати приступним українською мовою, якою має творитися і власна оригінальна культура в усіх її виявах і перекладатися все найкраще і найважливіше з усіх мов світу. Саме цим, а не якимись заборонними заходами (наприклад, заборонаю вживання російської мови в позалекційний час

⁸ Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. — К., 2004. — С. 53.

в українських навчально-освітніх закладах) українська мова здобуватиме найбільшю мірою своїх нових прихильників, користувачів і носіїв.

Перелік уже відзначених перепон на шляху поширення української мови, який легко було б значно подовжити, не може не звернути на себе увагу важливою особливістю: серед них абсолютно переважають, як правило, *позамовні* чинники, де власне мовні обставини (наприклад, брак остаточно прийнятного для всіх правопису) займають мізерно мале місце. І так, насправді, є, бо мова за всієї її важливості для життя нації становить, образно кажучи, тільки верхівку айсберга, основна маса якого, уся сукупність політичних, соціальних, економічних, культурних проблем, які визначають життя мови, перебуває під водою, прихована від ока. Отже, щоб знайти правильне розв'язання мовних проблем, у цьому випадку — проблеми поширення і становлення української мови як державної, треба весь час знаходити зв'язки мови з іншими явищами життя і розв'язувати мовні питання не у відриві від них, а в найщільнішому зв'язку з ними.

І, мабуть, чи не найголовніше, що лежить в основі перелічених негараздів, — до яких, напевно, неважко додати ще не одну з хвороб української державності і української мови, — це те, що при несподіваному для багатьох проголошенні незалежності ніхто навіть із найсерйозніших українських політичних або громадських діячів і взагалі тих, кого відносять до національно-патріотичної еліти, не мав (і мабуть, і досі не має) чіткого плану побудови держави, вироблення національно-державної ідеології⁹. Тобто немає плану побудови державного корабля і вироблення курсу, яким він повинен прямувати, разом із чим слід би було мати й плани державно-політичного, соціально-економічного й культурно-освітнього розвитку України, а також, що не менш важливо, — мати уявлення про те, як усі ці плани згармонізувати з мовно-національним розвитком української етнічної і політичної нації. Власне кажучи, і досі, займаючись вирішенням конкретних часткових питань, Україна в особі тих, хто її очолює, ще не розв'язала і навіть не підійшла до початку розв'язання цих найдоленосніших проблем, від розв'язки яких залежить її існування як держави, а отже, й існування української мови як державної.

Перелік зазначених труднощів («хвороб») на шляху становлення української мови як державної, звичайно, аж ніяк не мав не меті знеохотити тих, хто в той чи інший спосіб цьому становленню сприяє, навпаки, його завданням було показати, що в цьому сприянні важлива роль належить не самим тільки мовознавцям або близьким до них діячам гуманітарної сфери. Зміцнюючи Українську державу, кожен із нас об'єктивно створює й умови для зміцнення позицій української мови. А завдання тих, хто безпосередньо займається проблемою поширення української мови як мови державної, полягає тільки в тому, щоб раціонально використати наші зусилля і скерувати їх у бік вирішення мовних питань у їхньому зв'язку з іншими питаннями нашого життя. Тут було перелічено найголовніші «больові точки», і зроблено це не для того, щоб з цього приводу впадати в розпач, а для того, щоб своєчасно і ефективно їх лікувати.

О. В. ТКАЧЕНКО

UKRAINIAN AS A STATE LANGUAGE IN THE DIFFICULTIES OF ITS FORMATION

The article is devoted to difficulties of the formation of Ukrainian as official language which results from the number of different non-linguistic (political, social-economic, psychological and cultural) circumstances, important in their connection with linguistic phenomena.

Key words: the Ukrainian language, official language, present-day language situation in Ukraine.

⁹ Спробу наблизитися до цієї проблеми зроблено в праці: Ткаченко О. Б. До ідеологічних основ української нації і української мови // Мовознавство. — 2010. — № 2–3. — С. 49–54.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В БОЛГАРІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ЇЇ ВСТУПОМ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (Огляд наукової, науково-методичної та суспільно-політичної преси)

Як включитися до соціолінгвістичної європейської мережі і водночас запобігти поглинанню літературного болгарського ідіому західноєвропейськими мовами — ця проблема сучасної мовної ситуації в Болгарії розглядається у статті.

Ключові слова: сучасна мовна ситуація в Болгарії, болгарська мова, мовна глобалізація.

Чи можна вимірювати значущість мови лише показниками території поширення або кількості її носіїв? Відомо, що користувачів болгарської мови у наш час у світі приблизно 12 млн. Крім Болгарії, вони мешкають ще в Македонії, Греції, Сербії, Румунії, Туреччині, Молдові, Україні та емігрантських спільнотах на різних континентах. У той же час цей ідіом має давню славетну історію: болгарська мова була першою літературною мовою слов'ян, що поширилася з другої половини IX ст. на Євразійському континенті та дала поштовх утворенню сучасних літературних східно- та південнослов'янських мов. Але як сучасна літературна мова, вона є пізнішим продуктом порівняно з багатьма спорідненими ідіомами. Прообразом академії наук у Болгарії було Болгарське літературне товариство (БКД), що утворилося на громадських засадах 1869 р. у м. Браїла (Румунія). Його головним завданням вважалося оброблення та удосконалення національної мови. Засновники Товариства розглядали спільну писемну мову як засіб консолідації населення країни, ідентифікації народності, її відокремлення від інших етносів. Стандартизована ж мова завжди була і є фундаментальною основою підпорядкування суспільства державним інституціям.

Одна з 23-х офіційних мов Європейського Союзу. Дихотомія мова / держава набула особливого значення з 1 січня 2007 р. після вступу Болгарії до ЄС. Інститут болгарської мови є членом Європейської асоціації національних мов — EFNIL, яка займається дослідженням проблем мовної екології (еколінгвістики), збереженням так званих малих мов, яким загрожує зникнення, незважаючи на розуміння об'єктивного існування процесів інтернаціоналізації. У сучасній соціолінгвістиці для надання тій або іншій мові статусу великої чи малої, крім показника кількості носіїв, які користуються нею в межах ЄС, з'явилася ще й нова категорія — *соціолінгвістичний капітал*. Вона враховує комунікативну компетентність мовців, особливості мовної політики та планування, що застосовуються з метою розвитку та функціонування даного ідіому. «Із наданням болгарській національній мові статусу офіційної робочої мови в межах ЄС,— зазначає один з піонерів болгарської соціолінгвістики А. Пачев,— тільки-но починається ве-

лика робота щодо пристосування болгарської спільноти до багатомовної Європи. Зокрема, з 1 січня 2007 р. усі законодавчі акти й документи важливого політичного значення публікуються і болгарською мовою. Таким чином, з одного боку, закони ЄС мають виконуватися всіма громадянами Болгарії, а з другого, — до компетенції болгарської судової системи обов'язково входить обізнаність з документацією, що дає можливість виносити відповідні вирокі з метою покарання за невиконання відповідних законів.

Крім правової сфери, болгарська мова може використовуватися державними та недержавними інституціями, бізнес-структурами, окремими громадянами у 27 країнах ЄС. Активізація економічних відносин, збільшення кількості робочих місць у новому інформаційному просторі, у тому числі ЗМІ, вимагають забезпечення довідковими ресурсами, дво- та багатомовним словниками, включаючи як малі, так і великі мови. Інтернет «Еурога» поширює інформацію або мовою джерела, або офіційними мовами країн-учасниць ЄС. Різні владні структури мають неоднакові мовні режими: для Єврокомісії — це англійська, німецька та французька, Європарламент працює з усіма офіційними мовами, Регіональний та Соціально-економічний комітети використовують диференційований підхід залежно від адресної спрямованості того чи іншого документа. Ось чому з метою збільшення *соціолінгвістичного капіталу* болгарській національній мові необхідно рухатись у напрямку інтеграції, враховуючи основні фактори успішності цього процесу: місця на європейському ринку, а також відповідного рівня соціолінгвістичної ієрархії з метою включення до соціолінгвістичної мережі»¹.

На думку авторитетного етнолінгвіста П. Бордійо, «сучасний всесвіт є суцільним ринком, він складається з низки ринків, які взаємодіють та перекривають один одного, де мови виступають *обмінним капіталом (товаром)*, що, подібно до інших споживчих товарів, продаються та купуються. Якщо на мову є попит, вона приносить прибуток і дає можливість купити інші потрібні мови. Після їхнього продажу ще і ще раз повторюється акт купівлі / продажу і таким чином нагромаджується *мовний капітал*, який одночасно є й фінансовим. За таких умов суб'єкти політики і планування беруть участь у торговельному процесі, не вказуючи ціну товару але застосовуючи важелі до його просування як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, заохочують конкуренцію між його учасниками.

Мовна політика Болгарії та планування покликані комплексно впливати як на європейський ринок, так і на національний, а також і на мовний ринок нацменшин. Ідеться про економічні та політичні показники, зокрема в подоланні упередженого ставлення та досягнення економічних привілеїв учасників ринку із традиційно визнаною мовною компетенцією або отриманні якихось символічних вигод, що доступні представникам або престижної соціальної спільноти, або такої, що не «заплямувала свою гідність»»².

Крім зазначених важелів, істотним є історичний аспект формування вказаного капіталу. Що стосується Болгарії, то не треба спинятися лише на ролі учнів Кирила й Мефодія, завдяки яким у X ст. давньоболгарська стала засобом комунікації в усіх слов'янських і деяких неслов'янських країнах Європи. Дуже важливим є те, що за її посередництва протягом кількох століть болгарські письменники і філологи розбудовували цілісну мовну спільноту в межах країни. Це відрізняє історичний процес розвитку сучасної вербальної комунікативної системи від подібного в європейських та сусідніх балканських країнах (С. Джонсон у Великобританії, Й. Броз у Хорватії, В. Караджич у Сербії).

¹ Цит. за: Пачев А. България и българският език в Европейския съюз // Български език. — 2007. — № 1. — С. 8–21.

² Там же. — С. 12–13.

І, мабуть, тому зовнішні чинники, наприклад так званий іллірійський рух, спрямований на утворення політичної і мовної південнослов'янської спільноти, тут не мали успіху.

У той же час треба враховувати і багатомовність болгарина, яка складалася протягом історії існування етносу й допомагала долати бар'єри у спілкуванні з представниками багатьох етносів, що мешкали в тодішній Османській імперії: турецького, грецького, угорського, вірменського, єврейського, циганського. Зрозуміло, що засоби спілкування, так званий *мовний репертуар*, залежали від ситуації та соціально-демографічних рис тієї або іншої професійної мережі, маршрутів пересування та належності особи до певних ремісничо-торговельних об'єднань. Тобто кожен будував самостійно й окремо свою *модель соціолінгвістичного капіталу* залежно від персональної мовної та мовленнєвої компетентності.

На сучасному етапі соціолінгвістичної історії політика і планування розвитку мови покладаються урядом на Інститут болгарської мови БАН та університети. Наукові дисципліни, що поєднують суспільне й особисте в розгляді зазначених проблем, — це контактна соціолінгвістика, еколінгвістика, етнокультурологія, теорія мовної політики та права. Болгарським соціолінгвістам є над чим подумати на шляху пристосування до *єврогłosії* та *євролінгвізму* з тим, щоб ситуація в Болгарії враховувала поряд із збереженням і подальший розвиток національної мови, а не поглинання її та асимілювання. Водночас політика повинна сприяти зростанню *мовної компетентності* носіїв національної культури з метою повноцінної участі у соціальному і культурному житті Європи. А. Пачев вказує на нерішучість болгарських лінгвістів у подоланні кордонів своєї країни і дослідженні поведінки болгарина в іншомовних ситуаціях, у державах з чужою офіційною мовою, навіть і спорідненою слов'янською, не кажучи про неспоріднені мови, за допомогою яких він змушений підтримувати життєдіяльність свою та своєї родини. Проте слід зазначити, що подібні етномовні та соціолінгвістичні дослідження вже зроблені на матеріалі дискурсу болгарської діаспори вченими у Словаччині, Угорщині, Україні³.

Член-кореспондент БАН, проф. Софійського університету, доктор філологічних наук М. Виденов звернув увагу на головний, з його погляду, аспект сучасної мовної ситуації в Болгарії — співвідношення між явищами диглосії та білінгвізму. Він вважає, що майбутньому національної болгарської мови на сучасному етапі загрожують не стільки зовнішні процеси європеїзації та глобалізації, скільки скорочення тих функцій, які виконувала раніше її літературна форма. Його футурологічний прогноз складається з таких положень: оскільки домінуючу роль у європейському комунікативному просторі виконує англійська мова, усі інші національні ідіоми перетворюються згодом у засоби внутрішнього користування. Початок цьому процесу вже покладено, як не прикро, самою національною інтелігенцією, яка першою поміж інших верств населення перетворюється у білінгвів, засвоюючи водночас і навички диглосії. У найпрестижніших сферах — науці, художній літературі все частіше використовуватиметься англійська мова. Громадська думка в подальшому відводитиме рідній мові рівень лише родинних стосунків та товариського спілкування. Учений закликає докласти всіх зусиль, щоб зацікавити рідною мовою та літературою учнів і сту-

³ Див.: Ганева В. Билингвизъм и етничност (примерът на българите в Унгария) // Българите и унгарци. 1000 години заедно. — Будапешт, 2002. — С. 166; Катун Е. За перспективите на българо-унгарския билингвизъм в Унгария // Българи в Унгария. Проучвания. — Будапешт, 2002. — 188 с.; Пенчев В. Двойствената идентичност за механизмите на емигрантското самосъзнание в славянския свят // Славянска филология. — София, 2003. — Т. 23. — С. 221–222; Стоянова Е. П. Етномовний та соціолінгвістичний аспект острівного писемного дискурсу. Феномен збереженого слова. — К., 2004. — 279 с.

дентів⁴, шукати причин небезпечних тенденцій не зовні, а всередині суспільства. «Перш ніж здобути самопочуття європейця,— зазначає доктор філологічних наук, проф. Шуменського університету Р. Йовева,— сучасному болгарину потрібен значний попередній багаж знань і досвіду або вміння залучити силу волі, щоб здобути їх»⁵. У численних публікаціях у науковій та науково-методичній пресі лінгвістичного спрямування зосереджено увагу на питаннях дотримання мовних норм у ЗМІ, зниженні рівня мовленнєвої культури в суспільстві. Газетні заголовки демонструють сплеск пристрастей: «Вульгаризми шестват необезпокоявани» (Труд, 21.11.05); «“За” и “против” приemaneto на закона за ползване и защита на българския език» (Словото днес, 13.11.08); «Литературните опити в европейския клюзет или за “Поколението Сорос” и “Поколението Вик”» (там же, 22.01.09) та ін. Як показує аналіз, громадська думка поділена навпіл стосовно прийняття Закону на захист болгарської мови. Одна частина вважає, що в цьому є велика потреба. Друга, проklamуючи здатність мови до саморегулювання, сподівається на те, що в цій системі все вирішиться само собою.

Мовний стандарт потребує спільних додаткових зусиль. Хаос з використанням найновіших некодифікованих неологізмів, зокрема англomовних запозичень, що з'явилися переважно завдяки комп'ютерним технологіям (наприклад: *сийдвам, лийчвам, ъпдейтвам, ъпгрейдвам*), значення яких можна зрозуміти лише завдяки англomовним словникам, іноді призводить до зіткнення з попередніми іншомовними омонімічними вкрапленнями завдяки різній конотації. Так, новіше запозичення — дієслово *семплирам* (< англ. *semple* «зразок, шаблон, модель») у сучасній болгарській мові набуло значення «включати уривки з уже відомих композицій до складу нових музичних творів, у тому числі пісень») вступає в омонімічні відношення з більш раннім — прикметником *семпъл* (< фр. *simple* < лат. *simplex* «простий, не перевантажений, без зайвих прикрас», звідки в болгарській утворено прислівник *семпло* «дуже просто»), що призводить до небезпечної незрозумілості текстів. Ще одним прикладом може слугувати реклама болгарських курортів, де використано медичні терміни: «Чуждите туристи идват на нашето море, защото тук *делириумът* излиза най-ефтин» (газ. «24 часа») ⁶. Навряд чи лексика з негативною конотацією є вдалою для підвищення престижу болгарських чорноморських курортів!

Найкатегоричніші твердження щодо ненормованих, некодифікованих запозичень містяться у виступах автора зазначеного словника, провідного лексикографа Болгарії, доктора філологічних наук, члена-кореспондента БАН Е. Пернішки. У статті «Рушителни и градивни влияния върху езика» вона говорить про активізацію руйнівних тенденцій, які є головними в сучасній мовній ситуації. Одним із виявів цього є поширення так званої *вуличної* мови (босяцької, хуліганської, вульгарної, низькопробної). «Указаного поняття — зазначає автор,— у болгарській лінгвістиці не існує, але в сучасному дискурсі слова *уличний, уличник* містять прозору негативну конотацію, включаючи такі семантичні відтінки, як невихованість, неосвіченість, грубість, агресивність. У наш час до цих відтінків додаються риси «street-культури». Вплив західної культури знаходить своє відображення, крім мови, в одязі, музиці, включаючи ідеї протиставлення традиціям, усьому загальноприйнятому в цивілізованому світі. Ці мовні форми притаманні насамперед молодіжному середовищу, в якому раніше функціону-

⁴ Виденов М. ЕС и предизвикателствата пред български езиковеди // Български език и литература. — 2007. — № 1. — С. 3–8.

⁵ Йовева Р. Литературно образование и българоевропейска реалност // Там же. — С. 9–15.

⁶ Див. слово *делириум* (лат. *Мед.1.* Затьмарювання свідомості, яке супроводжується болісними галюцинаціями та маренням. 2. Сильне збудження, яке нагадує божевілья, запаморочення.— Пернішка Е. Речник на чуждите думи за всички.— София, 2007.— С. 171).

вали жаргони з подібним забарвленням. Але тепер для переростання зазначених говірок у справжню мову існують сприятливі умови завдяки тому, що відкинуто традиційні суспільні цінності. Зараз модним є використання грубих і вульгарних слів як протиставлення унормованій, стандартизованій, стилістично диференційованій мові. Фактично відбувається процес диглосивної диференціації, і вуличне мовлення перетворюється на певний стилістичний засіб, характерний для специфічних комунікативних обставин. На жаль, необізнаність молоді стосовно стилістичного диференціювання літературного мовлення, законів диглосії, тобто розрізнення елементів *high variety*, *low variety* залежно від комунікативної ситуації, мети спілкування, приводить її учасників до суцільної вулгаризації, нечемних відносин у молодіжному середовищі»⁷.

У зв'язку з цим велика увага зосереджується на проблемах виховання мовної культури серед молоді. І хоча сучасні соціолінгвісти вважають уже неактуальною таку оцінку дилему мовних елементів, як *гарний / поганий*, а більш прийнятною — *доречний / недоречний*, це не можна вважати коректним за умов використання подібних одиниць у ЗМІ. Сучасні журналісти, на жаль, не дослухаються до думок лінгвістів, можливо, тому, що ця генерація виросла у період, коли руйнувалися норми й цінності попередньої епохи. Ось чому конче потрібно знову повернутися у просвітній сфері до виховання цивілізованої особистості. Брак загальної культури заважає формувати високий рівень соціолінгвальної компетентності⁸.

Конкретніші заходи в цьому напрямку пропонували професори Софійських вишів М. Виденов, Кр. Стоянов, К. Исса. Звертаючи увагу на низький рівень мовленнєвої культури у ЗМІ, вони наголошують, що особисту мовну культуру слід виховувати, починаючи з училища та вишу, навіть нефілологічного напрямку, впроваджуючи в середніх та вищих навчальних закладах курс функціональної стилістики сучасної болгарської літературної мови⁹.

Усі ці факти свідчать про те, що мовна ситуація в Болгарії потребує посилення зусиль кодифікаторів національної мови та їх підтримки з боку держави. Мовний стандарт — це важливий суспільно-культурний важіль мерітократичної (інтелектуальної) спільноти, який дозволяє відтворювати відносини суспільного домінування. Ступінь оволодіння мовним стандартом співвідносний зі статусом індивіда і, таким чином, стає важливим складником так званого *символічного капіталу*. Він зумовлений іншими артефактами мерітократичного суспільства: класичною літературою даною мовою, творами авторитетних авторів, які «канонізують» національну культуру, а вона, у свою чергу, підживлює систему певних цінностей, зразків поведінки і таких категорій, як «гарне» та «погане». Нормалізуюча діяльність лінгвістів робить їх законодавцями в галузі мовлення, легітимуює філологічний істеблішмент як необхідний інститут влади та примусу інтелектуального суспільства, що бореться зі зниженням культури, яке не лише небажане, а й злочинне.

Туркізація чи етнізація? Ще одним аспектом екzogлосної мовної ситуації в Болгарії є особливості мовлення тих верств міського населення, які за своїм професійним станом є носіями кодифікованої літературної мови. Наприкінці 70-х — на початку 80-х рр. XX ст. М. Виденов, праці якого мали велике значення для розвитку болгарської соціолінгвістики, вказував на те, що зв'язок побуто-

⁷ Пернишка Е. Рушительни и градивни влияния върху езика // Български език и литература. — 2008. — № 6. — С. 34–40.

⁸ Димчев К. Образователни възможности на обучението на българския език и «агресията на уличния език» // Там же. — 2009. — № 1. — С. 57–60.

⁹ Виденов М., Стоянов Кр., Исса К. Ние и българският книжовен език // Там же. — 2008. — № 1. — С. 16–19.

во-розмовного мовлення, найтипівішою маніфестацією якого є міські говірки, у подальшому все більше наближатиметься до літературно-розмовного мовлення за рахунок інтелектуалізації мешканців міста¹⁰. Уже через три роки, 1993 р., він констатує особливу агресивність некодифікованої розмовної мови, пояснюючи це загальною тенденцією демократизації особистої поведінки та навмисним демонструванням близькості вказаного соціуму до широких верств населення¹¹. Насправді ж реальнішою є оцінка цього становища в інших авторів. Так, І. Ликоманова вважає, що неповажне ставлення до літературної мови спостерігається, на жаль, навіть у гуманітаріїв¹². А. Пачев підкреслює значне проникнення діалектів до узусу міського мовлення¹³. І все ж типовим підходом до моделювання національної мови залишається стійке ставлення до літературної форми мови як домінуючої субстанції, хоча й досі не вдається скласти характеристику як носіїв, так і користувачів цієї форми мовлення. Дослідники сучасних мовних ситуацій у слов'янських країнах стверджують, що найбільш сталим складником так званих етнічних мов, до історії яких зараховуються періоди не лише національні, а й донаціональні, є діалектні формації, вони ж підживлюють і літературну форму, залишаючись джерелом кодифікації нових державних літературних мов (української, білоруської, хорватської та ін.), що утворилися після розпаду колишніх поліетнічних держав¹⁴.

Яскравий приклад вітальності регіональних елементів можна побачити в газетно-публіцистичному стилі болгарської літературної мови. Тут за їх участі відбувається сильний опір національної мови світовим тенденціям глобалізації та європеїзації. Свідченням цього можна вважати значне поширення так званих змішаних текстів, у яких поряд з літературними використовується багато розмовних елементів. Пересічність мовленнєвого стандарту в сучасних ЗМІ є, вірогідно, наслідком наближення адресанта до соціолінгвістичної компетентності адресата у зв'язку з тим, що він опосередковано бере участь у комунікації. На нашу думку, для болгарського узусу найяскравішим вираженням визначених тенденцій є використання на різних рівнях тюркомовних елементів, починаючи від деривативних одиниць, наприклад суфікса **-аг-а** зі значенням вищого ступеня якості: *юначага, смелчага, синчага*; суфікса **-джи-я** на позначення особи за професією: *кафеджия, кинаджия*; позначення особи за участю у громадських організаціях: *гербаджия* «член партії "Герб", яку очолює прем'єр Болгарії Бойко Борисов», *атакаджия* (поряд з лексемою *атакист*) «член націоналістичної партії "Атака"». Усе це означає, що іншомовні елементи беруть активну участь у поповненні сучасної болгарської терміносистеми.

У газетних виступах відомих учених-філологів, письменників, популярних журналістів, широкознаних осіб зі сфери спорту та мистецтва лексеми турецької мови зустрічаються дуже часто. Наприклад:

— Мен, професора, с когото трябва да се гордее, Каракачанов¹⁵ ме смята за *карауглан*. Знаете ли, какво е карауглан? Слуга на яничар. Че съм негов слуга *демек*¹⁶. Пор. у словниках:

¹⁰ Виденов М. Из актуалната проблематика на съвременния български книжовен език: във връзка с чешката теория на книжовните езици // Годишник на Софийски университет. Факултет по славянски филологии. — София, 1979. — Т. 70. — С. 46–49.

¹¹ Виденов М. Към типологията на езиковата ситуация на някои съвременни славянски столици // Слав. филол. — София, 1993. — Вип. 21. — С. 203.

¹² Ликоманова И. Езикова ситуация в България днес // Проблеми на социолінгвистика. — София, 1990. — Кн. 3. — С. 154–164.

¹³ Пачев А. Български език // Najnowsze dzieje języków słowiańskich. — Opole, 1997. — С. 183–185.

¹⁴ Нецименко Г. П. Языковая ситуация в славянских странах. — М., 2003. — С. 240.

¹⁵ Красимир Каракачанов — голова македонської революційної партії ВМРО.

¹⁶ Інтерв'ю з Т. Балканським — професором Інституту болгарської мови БАН, доктором філологічних наук, головним фахівцем з проблем ономастики ("168 часа", 21–27.07.06).

Деме'к нар. (разг.) дескаты, то ест; значит. — Берн.¹⁷, 112. Демекъ, нар. т. Сирѣч.; то ест. — Г. 1, 283;

— Самата философия на «присъединителния процес» се гради на инфантилно спотаяване. «Шшшш-т... Тихо! Може пак да не ни забележат. Да си промъкнем някак си на пръсти, между капките. *Барабар* с всичките си мафиоти, политични търгаш и прочи балкански *бабайти*»¹⁸. Пор. у словниках: *Барабар* нареч. (разг.) вместе, сообща. — Берн., 26. *Барабар* нареч. (тур.) (разг.) Заедно, наред с (нещо), наравно с (нещо). — РСБКЕ, 1, 35. *Бабайт*, мн. бабайти, м. (тур.) (разг.) Едър, силен мъж; мъжага, борец, пехливанин. — РСБКЕ, 1, 29;

— Ти, Коритаров¹⁹, по-добре ли живееш сега?

— А ти, Милене? *Ашколсун*, топ журналистке, *машалла* и *чок селям*. Може с този въпрос да почваш всяко предаване, когато ти гостува голям политик²⁰. Пор. у словниках: *Ашколсун* мжд. (прост.) Т., от апк «любов» и олсун «да бъде»: да живееш! браво! — Младенов Ст. БТР, 92. *Машалла* межд. (устн.) Браво. — Берн., 312. *Машалла* и *машала* междум. (остар.) Браво. — РРОДД, 253. *Чок* нареч. (устн.) Много. — К. Гавриш Македонско-руски речник. — Скопие, 1969. — С. 893. *Селям* м. (устн.) Привет! — Берн., 604. *Селям* м. (араб.) Поздрав, приветствие. — РРОДД, 450. *Чок селям!* (болг.) Много поздравя! (укр.) «Шанобливе вітання!»

Багато подібних прикладів зустрічається і в авторському мовленні. Радикально налаштовані діячі політики та культури з обуренням констатують, що в Болгарії відбувається процес туркізації, який є «національною розбещеністю». («168 часа», 20–26.10.06.) А. Везенков у статті «Парадоксалната употреба на турцизми в българския национален дискурс» розглядає в діяхронічному плані феномен поширення зазначеної іншомовної лексики. Він вважає, що цей процес відбувається останнім часом завдяки ідентифікації туркізмів як маркерів національної традиції. Хоча після визволення турецька лексика була значною мірою викорінена і замінена слов'янською або західноєвропейською, зокрема французькою та німецькою, — це було зроблено в юридичній, адміністративній, військовій термінології, а зараз цей процес іде у зворотному напрямку. Особливо помітним є повернення колишніх топонімів: *врѣх Мусала* — раніше *врѣх Сталин*, *Дели Орман* — Луда Гора, Лудогоріє. У цілому це є реакцією на процес глобалізації, але фактології, яка повинна була б захистити болгарську ідентичність, чомусь не вистачає. І тоді на допомогу приходять стратифікаційні зміни в адміністративно-територіальному устрої, заміна понять «регіональне / центральне», «регіональне / загальнонаціональне», «діалектне / літературне», «стандартне / субстандартне». У зв'язку з цим багато типових турецьких слів регіонального поширення набувають статусу загальнонаціональних. Наприклад, слово *туптан* < тур. *tortan* «цілком» — «оптова торгівля», раніше сприймалося як регіональне, характерне для троянської говірки. Намагання показати особливе походження норм торговельних відносин спричинило використання цього слова як загальнонаціонального. Зміна акцентів у дилемі «літературне / розмовне» з одночасним підняттям престижу другої частини, до складу якої входять і жаргони, приводить до активізації використання туркізмів навіть у розмовній мові інтелігенції. У сучасних болгарських діалектах, що нараховують близько 15 тис. лексичних одиниць, 1,5–2 тис. — це запозичення з турецької мови, причому в східноболгарських говірках їх більше, ніж у західноболгарських. Повертаються до активного вжитку історизми та архаїзми, що використовувалися для характеристики періоду Відродження. При цьому слова турецького походження краще вписуються у контекст, роблять його більш поетичним. Наприклад, слово *кат* < тур. *kat* «поверх», на думку сучасних авторів, звучить краще, ніж запозичення

¹⁷ Список скорочень див. у кінці статті.

¹⁸ Передова стаття головного редактора газети «Литературен вестник» Е. Сугарева («Литературен вестник», № 18, 10–16.05.06).

¹⁹ Георги Коритаров — відомий болгарський тележурналіст і ведучий.

²⁰ Йорданов Б. Бой, бой, бой // Литературен вестн. — 2007. — 23–29 май.

етаж < фр. *étage*, також замість слова *стая* «кімната» частіше почало використовуватися *одая* < тур. *oda*, замість *балкон* — *чардак* < тур. *chardak*, замість запозичення *наваж* < фр. *ravage* «бруківка» — *калдъръм* < тур. через посередництво < гр. *kaldirim*, *салкъм* < тур. *salkum* замість *акація* < лат. через посередництво гр. *асасія*. Із двох складників дилеми «традиційне / сучасне» перша частина частіше слугує збереженню національної ідентичності, тому що цьому поняттю синонімічними є «національне», «болгарське», а зі словом *сучасне* поєднується поняття «чуже», тому замість слова *шанс* < фр. *chance* уживають *късмет* < тур. від араб. *Kismet*.

Сучасні болгарські націоналісти з метою відстоювання та захисту традицій звертаються до туркізмів. З іншого боку, ця лексика слугувала протиставленню всьому новому, що насаджувалося спочатку в самостійній Болгарії, потім у Болгарській Народній Республіці, а зараз — у оновленій країні, що вступила до ЄС — усе це, зрештою, спрямовано на збереження ідей Болгарського відродження. Це, наприклад: *курбан* < тур. від араб. *Kurban* «обрядова їжа»; *хаджилък* < араб. Нас «подорож на поклоніння до Мекки», у болгарському дискурсі — поклоніння Гробу Господньому в Єрусалимі; *хайдути* < тур. від угор. *haydut* «гайдуки, народні месники»; *чета* < тур. *cete* «загін народних месників»; *байрактар* < тур. *bayraktar* «прапороносець» < тур. *bayrak* «прапор»²¹.

У сучасному політичному словнику також можна відзначити лексику, що має турецьке походження: *комиульк* «корупція, побудована на сусідських відносинах», *шуробаджинащина* «корупція, побудована на родинних стосунках». Таким чином, наголошує А. Везенков, «усупереч відомому болгарському діалектологу Б. Цоневу, який на початку ХХ ст. стверджував, що болгарська інтелігенція добре відрізняє болгарські слова від турецьких, що згодом повинно зовсім очистити літературну болгарську мову від запозичень, туркізми збереглися і навіть допомагають позбутися західноєвропейської лексики»²².

Дуже влучно передала ідею ставлення громадськості до реального співвідношення турецьких і болгарських лексем у словниковому складі сучасної національної мови академік БАН, письменниця В. Мутафчиева: «Можливо, вже настав час відійти від закликів Отця Паїсія²³, який хотів за допомогою мови відірвати болгар від греків. 150 років тому поет-революціонер Христо Ботев не цурався запозичень ані з грецької, ані з турецької. Ми повинні навчати молодь точному висловленню думок як в усній, так і в писемній формі за допомогою різноманітних засобів, що накопичилися протягом багатьох століть існування болгарської літературної мови»²⁴.

Чи є Європейський союз пасткою для національних мов? Поряд з багатьма дискусійними статтями щодо мовної політики та будівництва в болгарській пресі з'являються публікації соціологічного й етнокультурного напрямку, в яких розглядаються такі питання, як національна мова / національна ідентичність, мова / нація, мова / етнічна єдність. Так, Св. Питкевич у статті «Національний език в контекста на теорията за Европейския съюз»²⁵ намагається відповісти, чи є болгарська мова необхідною складовою частиною для визначення ідентичнос-

²¹ Везенков А. Парадоксальната употреба на турцизми в българския национален дискурс // Литературен вестн. — 2006. — 3–9 май. — С. 10.

²² Там же. — С. 11.

²³ Паїсій Хилендарський (1722–1773) — болгарський просвітител, перший ідеолог болгарського національного відродження.

²⁴ Мутафчиева В. Езикът ни обеднява въпреки повишаването на брутния вътрешен продукт // Български език и литература. — 2008. — № 1. — С. 6–10.

²⁵ Питкевич Св. Националният език в контекста на теорията за Европейския съюз // Български език. — 2007. — № 1. — С. 22–32.

ті болгарської спільноти в цілому та ідентичності окремої особистості. Якщо вважати це поняття первинним, тоді обов'язково з'являються питання суверенітету, окремої / спільної історії та культури, національної унікальності, національного характеру (ментальності).

З цієї метою автор зазначеної статті викладає концепцію *націоналізму* Б. Андерсена, в інтерпретації якого вказана дефініція означає належність спільноти або окремої особистості до певної нації. Поняття «національне», на його погляд, є категорією видуманою, міфічною, тому що уявлення про націю є дуже абстрактним: більшість її членів не знайомі між собою і досить далекі один від одного.

Бачення мови як будівника реальності в Андерсена повністю відповідає філософії світосприйняття постмодернізму, який у наш час панує в багатьох галузях науки і культури не лише в Європі. Концепція Андерсена є маніфестом суто європейського погляду на історію, націю, суверенітет, культуру, мову, самоідентифікацію людини, де вона як представник людства є максимально вільною. Це розуміння природи людини певним чином відображається у структурі ЄС, сформованого на засадах європейської спільноти, характер якої часто визначається як *наднаціональний, транснаціональний, навіть постнаціональний*. І хоча в ЄС, де на досить невеликій території функціонує велика кількість ідіомів, здійснюються заходи з підтримки національних і навчання материнських мов, усе ж необхідно пам'ятати, що під національною мовою досить часто розуміють зовсім не ті екзотичні форми, що так ретельно охороняються та викликають особливі емоції²⁶.

Постмодерні етнологи Європи, відкидаючи категорію нації, пророкують зникнення болгарської мови і болгарської нації. Таке вже спостерігалось в Європі наприкінці XVIII ст., тому болгарські історики цю проблему трактують зовсім по-іншому. На конференції «Балканська культурна матриця і європейський проект», що відбулася в Софії 6–7 листопада 2006 р., проголошувалося: «Що стосується Болгарії та націй, які перебували в межах Османської імперії, то на шляху до їхнього поглинання з боку панівної нації особливу роль відігравала національна ідентичність, що була головною перешкодою в цьому. Немов ремінісценція минулого сьогодні ця проблема знову виходить на передній план, цього разу у зв'язку з глобалізаційними процесами, що загрожують націям заради побудови якоїсь своєрідної *надідентичності*, яка повинна об'єднати все найкраще, чим пишаються малі нації. Але опір так званій *європейській ідентичності*, що проголошується протягом останніх років, не припиняється, тому що вона призведе до розпаду існуючих спільнот на менші частини, які зберігатимуть ці особливості з мінімальними відмінностями»²⁷.

Представник болгарської соціолінгвістики Св. Питкевич, розмірковуючи далі про сутність понять «народ», «нація», «етнос», конкретизуючи поняття етнічності, слідом за західноєвропейськими етнологами інформує, що в наш час досліджуються звичайно декілька типів етнічних груп. Одна з них — це *протонація*, щось подібне до етнонаціонального руху курдів та палестинців, які прагнуть створити національну державу. Болгар можна віднести саме до такого типу націй. Але зі створенням територіальної держави з'являється небезпека появи проблем, пов'язаних з постнаціоналізмом, транснаціоналізмом і т. ін.²⁸

²⁶ Там же. — С. 22–26.

²⁷ Петкова Кр. Политически национализъм и предизвикателствата пред българската нация // Балканска културна матриця и європейський проект: Сб. матеріали от науч. конф. 6–7.11.2006. — София ; В.-Търново, 2007. — С. 129.

²⁸ Питкевич Св. Там же. — С. 28.

Що стосується суперетносу, яким є Європейський союз, точніше католицького та протестантського етносів, то вони перебувають у фазі життя, що називається переломом. Однак, що стосується Болгарії, то ні в конфесійному, ні в історичному відношенні вона не належить до європейського суперетносу, як не входить і до православного суперетносу. Якщо ж ЄС є не етнічним, а соціальним утворенням, етнічні особливості держави не можуть зашкодити членству в ньому. Проте значною пересторогою для вступу до ЄС є етнічні конфлікти, що загострюються останнім часом у європейських країнах, а це свідчить про різні фази етногенезису в азіатів, деяких африканських спільнот, з одного боку, та європейського суперетносу — з другого. Унаслідок цього з'являються закони, що все більше обмежують права емігрантів. Болгарський етнос перебуває у фазі занепаду, коли відмирають пасіонарні зусилля, а біологічна енергія спрямована лише на отримання все нових утіх. Можливо, звідси й виникає євроскептицизм щодо болгарського народу з його специфічною історією та етнічною позицією ²⁹.

Дещо по-іншому бачить сучасну фазу існування болгарського етносу учасниця конференції «Балканська культурна матриця и европейский проект» Кр. Петкова: «Протягом останніх десяти років болгарин як ніколи з'ясував, що не може існувати без коріння, позбавлений особистого місця у всесвіті. Тому дуже часто у зв'язку із вступом до ЄС представники інтелектуальної еліти підкреслювали той факт, що Болгарія є однією з найдавніших держав у Європі і, таким чином, вписується у сталу європейську традицію. Інакше кажучи, болгарини не лише територіально перебувають у Європі, вони присутні в європейській історії та культурі. Тому неонаціоналізм наступного століття має допомогти новим громадянам країн — членів ЄС спокійно і з гідністю заявити про свою національну належність, а не забувати цього й не відмовлятися від болгарської історії, тому що національне — це насамперед почуття спільного походження, минулого та майбутнього. Поки що на рівні пересічного громадянина можна побачити лише матеріальні і моральні втрати від процесу приєднання до ЄС, причиною чого є нездатність державних і наддержавних структур захистити права громадян. Унаслідок цього у болгар зникають стимули збереження культурної та політичної самоідентифікації. І все ж вони з великими труднощами сприймають тезу щодо конвергенції на культурному рівні та поступового переходу до одномовності» ³⁰.

І знову, на невеликому відрізку болгарської історії, підтверджується правильність соціолінгвістичного висновку, що дилема засвоєння чи незасвоєння мовних змін залежить від того, чи сприймаються ці зміни як прийнятні, чи ні. Позитивну реакцію викликають мови більш престижні, а цей статус залежить у свою чергу від престижності соціальної системи, яку дана мова обслуговує. Отже, вибираючи мову, люди сподіваються на прилучення до престижного соціального статусу ³¹.

Багато фахівців з наукових і навчальних установ займаються розв'язанням практичних проблем у межах державних і міждержавних проектів з метою інтегрування болгарської мови в мультимовну європейську систему. Зокрема, було реалізовано проект щодо транслітерації болгарської кирилиці за допомогою латиниці з метою стандартизованого облаштування комп'ютерної клавіатури та апаратів мобільного зв'язку. У часопису «Съпоставително езикознание»

²⁹ Питкевич Св. Там же. — С. 28–32.

³⁰ Петкова Кр. Зазнач. праця. — С. 132, 136–137.

³¹ Стоянова Е. П. Зазнач. праця. — С. 187–188.

надруковано звіт про те, що вже зроблено програмний продукт для автоматичного перекладу з кирилиці на латиницю і навпаки ³².

Значна увага приділяється перекладу юридичних документів, де однією з головних вимог є відповідність термінології у правознавчій системі євроспільноти та Болгарії. Проблеми виникають передусім тому, що ці системи відмінні. Ще одне питання пов'язане з необхідністю дотримання всіх лінгвістичних і формальних особливостей джерела для забезпечення зрозумілості тексту в умовах його практичного використання. У часопису «Съпоставително езикознание» було надруковано змістовну статтю В. Андреевої «Основни проблеми при превеждането на европейски правни актове на български език», в якій розповідається про різні види текстів у галузі юриспруденції: нормативні, декларативні, з юридичної та адміністративної практики; види європейських правових актів і особливості їх текстової характеристики. Докладно розглядаються проблеми перекладу правових актів ЄС, типові помилки, відсутність термінологічної уніфікації. Не можна, зокрема, у болгарських нормативних текстах по-різному називати головний законодавчий орган Болгарії: в одному місці *Народното събрание*, а в іншому — *Събранието на народните представители*, або замість *Министерски съвет* писати *Съвет на министрите*, *Кабинет*. Так само і в правових документах ЄС не повинне допускатися різночитання. Наприклад, може виникнути непорозуміння при перекладі назви органу *Economic and Social Committee* як *Икономически и социален съвет*, тому що існує і болгарська консультативна рада з ідентичною назвою. Але кінець кінцем який би з варіантів не був обраний, головне, щоб він однаково застосовувався в усіх правових актах. У статті даються рекомендації щодо підвищення якості перекладів з англійської на болгарську в цій галузі ³³.

Говорячи про сучасну мовну ситуацію, не можна не торкнутися активної участі громадськості в обговоренні життєво важливих проблем. А питання мови, зокрема кирилиці, на думку члена-кореспондента Болгарської академії наук, проф. Т. Бояджиева, «має емблематичне значення для Болгарії. Якщо ми продовжуватимемо користуватися нею, ми збережемо священну частину нашої історії. Подібно до болгарського мовлення, наша давня писемність кирилицею зберігає нашу болгарську ідентичність, а ще створює в нас уявлення належності до єдиної слов'янської культури, яка робить свій внесок у європейську культуру. Кирилиця не заважатиме нашій присутності в Європі. Навпаки, вона додасть позитивних рис іміджу Болгарії, яка поважає своє минуле і своє коріння» ³⁴.

Під час травневих свят — Днів слов'янської писемності і болгарської культури в 2007 р. громадськість Болгарії за допомогою ЗМІ провела широку кампанію захисту кирилиці шляхом так званого усиновлення її літер і створення віртуального культурного заповідника для них. Народна бібліотека ім. Св. Кирила і Мефодія, Столична бібліотека, Національне болгарське радіо, газети «Култура» і «Литературен вестник», видавництва, книжкові магазини, гімназії взяли за хистити хоча б одну літеру. Все це нагадувало період Болгарського відродження, третю чверть XIX ст., коли починалося будівництво сучасної літературної болгарської мови, і кожен громадський діяч вважав за необхідне висловити свою думку стосовно цієї животрепетної на той час проблеми.

³² *Парашкевов Б., Чаушев А., Стаменов Хр.* Публична среща-дискусия относно транслитерацията на българските имена на латиница // *Съпоставително езикознание*. — 2006. — № 3. — С. 173–174.

³³ *Андреева В.* Основни проблеми при превеждането на европейски правни актове на български език // *Съпоставително езикознание*. — 2006. — № 1. — С. 104–117.

³⁴ *Бояджиев Т.* Езикова ситуация у нас в исторически и съвременен план и европейската езикова политика // *Български език*. — 2008. — № 2. — С. 1–12; № 3. — С. 1–20.

Завершуючи огляд болгарських видань щодо сучасної мовної ситуації в Болгарії, пов'язаної з її вступом до ЄС, звернемося знову до Т. Бояджієва, який закликає фахівців не оцінювати її поза багатомовністю європейської спільноти, тому що ЄС намагається запровадити новий підхід і нову модель, згідно з якими кожен народ міг би зберегти свою ідентичність, враховуючи і мовні відмінності. Однак треба пам'ятати, що науковий підхід до цієї проблеми вимагає оцінювати всі зміни у мові, зіставляючи їх зі змінами в суспільстві, уявляючи їхню еволюцію. Якщо мова залишається незмінною та не адаптується до реалій нової дійсності, вона стає незручною у використанні, зупиняється в розвитку та вмирає. Вимоги стосовно збереження національної самобутності, тобто врахування багатства мови, відтворення в ній народних традицій,— усе це пов'язано з теорією лінгвістичної відносності, яка поєднує структуру мови з побудовою логічного мислення людини та засобом пізнання нею навколишнього світу.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Берн. — *Бернштейн С. Б.* Болгарско-русский словарь.— М., 1975.— 768 с.
 БКД — Българско книжовно дружество «Болгарське літературне товариство».
 БТР — *Младенов Ст.* Български тълковен речник с оглед към народните говори.—
 София, 1951.— 1126 с.
 Г. — *Геров Н.* Речник на българския език. Фототипно издание.— София, 1975. —
 Т. 1.— 396 с.
 РРОДД — Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от ХІХ и ХХ
 век.— София, 1974.— 606 с.
 РСБКЕ — Речник на съвременния български книжовен език.— София, 1955.— Т. 1.— 682 с.

Періодичні видання, використані у статті

Газети:

Труд
 24 часа

Журнали:

Български език
 Български език и литература
 Съпоставително езикознание

Тижневі видання:

Капитал
 Литературен вестник
 Словото днес
 168 часа

Е. P. STOYANOVA

SOME ASPECTS OF THE LANGUAGE SITUATION IN BULGARIA FROM THE EUROPEAN UNION PERSPECTIVE (the survey of the science, science-systematic al and social-political press)

How to enter in the European sociolinguistic network and at the same time to prevent the literature Bulgarian idiom from the absorption of the West European languages, that is the principal problems of the modern Bulgarian language situation, what deals in this article.

K e y w o r d s: modern language situation in Bulgaria, Bulgarian language, language globalization.

ЕТНОСИМВОЛЬНІ АСОЦІАТИВНІ ПАРАЛЕЛІ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ (під кутом зору О. О. Потебні)

У статті пропонуємо реконструкцію мовної символіки українських народних пісень, виходячи з постулату О. О. Потебні, що тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу. З цією метою, спираючись на методику О. О. Потебні, реконструємо етносимвол *вода* з огляду на його асоціативні паралелі з реаліями стану і поведінки людини.

Ключові слова: образ, символ, асоціативна паралель, народна пісня.

О. О. Потебня не раз наголошував на необхідності розкладання народних пісень на окремі частини, що викликається потребою пояснення тих чи інших образів народної поезії. Заняття не завжди продуктивне. Про це свідчать хоч би слова М. В. Берга, які наводить сам О. О. Потебня¹: «Це чудо (малоросійські пісні.— О. П.) розлите в усьому: в словах і в порівняннях, а іноді й просто не знаєш у чому: гарно, та й годі! Порівняння, улюблені малоросійською піснею, мають у ній ту особливість, що вони зовсім *не порівняння, а щось на зразок того*; але так зачаровує грація виразу, що й не помітиш цього». Далі М. В. Берг наводить рядки народної пісні: «Рибалочка по бережку да рибоньку удить, а милая по милому да серденьком (? білим світом) нудить. Рибалочка по бережку рибоньку хапає, а милая по милому тяженько вздыхає». М. В. Берг захоплюється більше формою пісні, ніж її змістом, зауважуючи, що іноді стає байдуже до того, який вона передає смисл. О. О. Потебня далі все ж розкриває образний зміст цієї пісні. Вона починається з протиставлення: «Ой ти живеш та на горі, а я під горою; чи ти тужиш так за мною, як я за тобою?». «Тужити» тут не означає «горювати». Наступні два рядки увиразнюють цей стан як вияв піклування, любові, кохання: «Якби б тужив так за мною, як я за тобою, то жили б ми, серце моє, як риба з водою». Тут з'являється традиційний народний образ («риба з водою») на означення природного гармонійного стану речей — життя в любові, у злагоді, пор.: «Журилася мати мною, як риба водою», тобто «думала, піклувалася про мене». У пісні, яку наводить М. В. Берг, піймана риба задихається без води, а мила за милим (рибалочкою) «тяженько вздыхає». Отже, гармонії стосунків немає.

Детальніше спинимося на широко опоетизованому в народній свідомості образі води, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті і взагалі все земне природне життя. Недарма в Галичині кажуть: «Вода — наша мама» на означення того, що вона є джерелом усякого органічного життя.

¹ Потебня А. А. Эстетика и поэтика.— М., 1976.— С. 244–245.

Красномовним є й розмаїття різних епітетних характеристик води: *безкрая, висока, низька, неглибока, глибока, скаламучена, збовтана, темна, чорна, біла, блакитна, синя, прозора, чиста, холодна, тепла, крижана, похмура, тиха, прибутна, убутна, бурхлива, збурунена, розгуляна, піниста, плюскітлива, прудка, бистра, пінлива, грайлива, стрімка, швидка, шумлива* (про рух і характер водних скупчень, потоків і течій)².

У народі вважалося, що вода була від початку світу, пор. у колядці: «Що ж нам було з світа початку? Нічого не було, одна водонька» або в заклинанні — «водочко, найстарша царичко». За давніми віруваннями, деś посеред землі, у Єрусалимі, знаходиться «центр (пуп) землі», звідки випливають усі річки та моря й повертаються туди. Здавна воду шанують як святу — у воду не можна плювати. Воді поклонялися, зокрема річкам, ставкам, озерам приносили жертви. Про наших предків у візантійського письменника VI ст. Прокопія читаємо: «Шанують вони річку, німф і деякі інші божества, жертвують їм усім і з цих жертв ворожать»³. Схиляння перед водою породили її зменшено-пестливі утворення — *водиця, водичка, водичечка, водиченька, водонька, водочка*, а також її множинну форму — *води* (наприклад: *теплі води = вирій*). Ворожіння з водою збереглося до нашого часу, коли під Введення беруть воду в місці, де сходяться три річки (струмки, джерела), і проливають її через полум'я в підставлену миску. Таким способом освячена вода особливо цілюща від хвороб та вроків. Воду освячували ще до прийняття християнства, бо здавна вірили, що вона має очищувальну силу. *Обливання водою* — магічний народний обряд насилання щастя-долі. Наприклад, у Галичині обливали молодих перед від'їздом до вінця, а на Юріїв день, коли вперше виганяли худобу на пасовище, обливали пастуха, щоб худоба була здоровою. Обливання як таке символічно передає очищувальну, оздоровчу і запліднювальну силу дощу. Не випадково й нареченій бажають: «Будь багата, як земля». Воду обливалися на престольні свята з побажанням щастя й здоров'я (звідси другий день Великодніх свят — *Обливаний понеділок*). О. О. Потебня зазначає, що обливалися біля колодязя водою, аби відвернути посуху і викликати дощ. Волога, сира земля — це ґрунт, насичений водою, отже, земля, запліднена дощем. Саме така земля — мати (Мати Сира Земля), бо, як мати, годує людину (тобто є родючою)⁴. Вона, зрештою, приймає й людину в своє лоно, тобто дає їй вічний спочинок.

Проливання води в обряді пологів символізувало розкриття джерел. У річковій воді купалися також з ритуальною метою на Купала. Оскільки йорданська вода вважається особливо корисною для здоров'я, купаються в річці також на Водохреща (Йордань). Віра в силу свяченої води породила приповідку: «Йдуть, як по свячену воду», тобто всі без винятку. Воду, освячену на Водохреща (вона називається богоявленською або йорданською) здавна вживають проти всіляких хвороб, кроплять нею господу й худобу, бо вірять, що цієї води боїться нечиста сила. Недарма кажуть: «Боїться, як чорт свяченої води». Йорданською водою вмиваються дівчата — «на красу». Цілющу силу має також стрітенська, благовіщенська, купальська вода. Лікувальні властивості має дощова та «правдива» вода, а також наговірна, над якою проказувалися замовляння. Свята вода — символ правди: «Скільки в решеті водиці, стільки в милої правдиці». Святою вва-

² Див.: Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови. — К., 1998. — С. 62–66.

³ Січинський В. Чужинці про Україну. — Л., 1991. — С. 8.

⁴ Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Х., 1914. — С. 76–78.

жається так звана *непочата* вода, тобто не знечищена якимось дотиком. Це або джерельна вода, або взята з криниці, річки до сходу сонця. Черпали її із заходу на схід і використовували в замовляннях. Цілющі властивості приписували їй зібраний на Купала до сходу сонця росі. Здоровою вважали так звану *зоряну* воду, яка залишалася на ніч непокритою під зоряним небом. У народі вірили, що така вода набирала від зірок лікувальних властивостей. Вважалося, наприклад, що воду слід залишати відкритою проти зірок на ніч у дійниці, а потім напувати нею зурочену корову, яка давала мало молока.

У І. Франка читаємо: «Коли сниться чиста вода, то це значить — здоров'я (або радість, або добра новина)»; взагалі вода як така символізує передусім здоров'я. Наприклад, благословляючи молоду, батько виголошує формулу: «Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь родюча, як земля». Подібне бажала й сповитуха: «Посилай же, Боже, матері здоров'я, а новородженому, щоб був багатий, як земля, а дужий, як вода»⁵.

Здоровою називають у народі холодну воду. О. О. Потебня, коментуючи одну з народних пісень, говорить, що жінка, видана заміж за немилого, протиставляє своє безутішне горе всезцілювальній силі холодної води⁶: «Тече вода холодная з-під кореня дуба: нема мені одрадоньки од мого нелюба. Нема мені одрадоньки ні д'отця, ні д'неньки; сушать мене, в'ялять мене мої вороженьки».

Вода символізує парування, запліднення, розмноження. Не випадково в давні часи шлюб бралися біля води. Принаймні звертає на себе увагу паралелізм народнопісенних мотивів залицання як напування водою, а перевіз через річку, рятування з води потопаючої дівчини або якихось її уборів (вінка, коштовних прикрас) — з обрядом умикання при воді, з умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою. Звідси *бresti через воду* — віддаватися, *перенести дівчину через воду* — посватати, *зловити вінець дівчини* — оженитися, *переплисти* — одружитися, *утопитися* — не одружитися. О. О. Потебня серед інших символів, пов'язаних з водою, відзначає символіку купання, тобто залицання, кохання⁷: «Чи се тая криниченька, що голуб купався? Чи се тая дівчинонька, що я женихався?» Навпаки, утопити когось означає, за О. О. Потебнею⁸, відмову в коханні, приречення на страждання через нерозділене кохання: «Ждала, ждала козака дівчина, сама заміж пішла. Дівчинонько-голубонько, що ти наробила, що ти мене молодого навіки втопила».

О. О. Потебня згадує і про умикання біля води, відоме ще з часів Нестора-літописця, пояснюючи це тим, що біля води найчастіше можна було застати дівчину одну або з подругами, які не можуть та й не хочуть завадити умиканню. Отже, місце біля річки найбезпечніше для побачення. Разом з тим у піснях наголошується, що небезпечно ходити до броду по воду, пор.: «Як ходила до броду по воду, то згубила віночок у воду» або: «Не йди, не йди до броду по воду, та не слухай голубоньків, де рано гудуть: вони твоє дівування в поле занесуть! Вони тебе молодую та ізрадять, од батенька до свекора переманять, із дівчини в молодицю та нарядять». На думку О. О. Потебні, тут проглядає й інша символіка. Оскільки один з обов'язків дівчини-дочки в родині — ходити по воду, а до броду

⁵ Тут і далі пісенні ілюстрації беремо з видань: *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури. — К., 2006. — 703 с.; *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Х., 1914. — С. 7–123.

⁶ *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии. — Х., 1914. — С. 54–56.

⁷ Там же. — С. 55.

⁸ Там же. — С. 67.

ходять дівчата не лише по воду, а й на побачення, то *наносити води* означає «*покохати, полюбити*»⁹: «Ой, пий, мати, тую воду, що я наносила; люби, мати, того зятя, що я полюбила». Як бачимо, тут постає й інший символ — *пити воду*, тобто *любити, кохати*, наприклад: «Два голуби воду пили (любили одне одного), а два колотили (намагалися посварити)». Учений спиняє свій погляд на народно-пісенній діалогічній єдності: [він:] «Не буду я воду пити, бо вода нечиста, бо у воду нападало кленового листя»; [вона відповідає:] «А й бо то-то не кленинка, зозулино пір'є; прийди, прийди, мій миленький, на моє подвір'є». О. О. Потебня пояснює: «Він звинувачує її в невірності; вона виправдовується, стверджуючи, що провина — дріб'язкова»¹⁰.

Так чи інакше, вимальовується типова життєва ситуація: дівчина щодня десь під вечір ходить з коромислами і відрами по воду (до броду, до річки, до криниці), бо цього вимагає буденна потреба в питній воді. Там її очікує суджений — відбувається побачення. Дівчина бере воду, разом з хлопцем тамує спрагу. Типовість ситуації народжує типову образність. Зрештою, на цій основі в народно-пісенній поезії постає символіка єднання, задоволення спраги кохання. Вона особливо виразно постає в ситуаціях заперечення або умови: «Всюди гори, всюди гори, нігде води пити, пішли хлопці за границю, нікого любити» (молоді дівчата не мають пари, бо хлопців забрали в солдати), «Коли мене покидаєш, покинь воду пити» (як застереження від гріховності). Відповідно *напитися води* символізує задоволення любовної спраги: «Ой дай мені, моя мила, водиці попити та чей те я перестану за тобою тужити». Якщо *пити воду* означає і кохати, й бути коханим, то *напитися води*, на думку О. О. Потебні, є засобом викликати до себе кохання: «Чи я, мати, не хоріш, чи я, парень, не доріс? Чому мене, моя мати, дівчата не люблять? — Піди, синку, до криниці, напийся водиці: будуть тебе дівки любить іще й молодіці» або хоч бодай помилуватися можливим чи жаданим об'єктом кохання¹¹: «Добри вечір, удівонько! Дай води напитися! Хорошу дочку маєш, хоч дай подивитися! — Стоїть вода на відничку, так ти і напийся; сидить дочка в віконечка, так ти й подивися!» або: «Ой, відтвори, мати, хату, хай води нап'юся, чи хорошу доню маєш, нехай подивлюся». Цю символічну версію підтверджує такий контекст: «Край тихого броду п'є сивий кінь воду; просилася мила та до свого роду», де *пити воду* означає «бажати, прагнути».

Спинимось на таких рядках народної пісні: «Звідси гора, звідти друга, нігде води напитися; задумав я женитися, задумав я жінку мати, беруть мене у солдати». Наведена вище символіка цього разу пов'язана з темою солдатчини, бо тривала відсутність пострижених хлопців заважає подружньому щастю (див. вище цитату «Всюди гори...»). Про батьківську тугу за синами-солдатами говорять такі рядки: «Глибокі колодязі, ніде води напитися, нема наших синів із нами — ні на кого подивитися». Відповідно за батьківською хатою, за рідним краєм горюють і сини-солдати: «Кажуть мені річку брести широкою та глибокою. А та річка невеличка — мені з неї не напитися, горе ж мені на чужині — ні до кого прихилитися».

Пити вино, за О. О. Потебнею, — теж любити¹². Але коли пиття води означає печаль, то пиття спиртних напоїв — веселощі. Ця протилежність відтворюється, зокрема, в таких пісенних рядках: «Пийте, люде, горілочку, а я буду пити воду; тяжко жити на чужині а без мого роду». Символіку горювання, тужіння

⁹ Там же. — С. 58.

¹⁰ Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 248.

¹¹ Там же. — С. 10.

¹² Там же. — С. 11–14.

передають ще й такі рядки: «Ой піду я до криниці пити воду з дненьця; ой без ножа, без талірки не край мого серця».

З наведеною символікою води тісно пов'язаний образ криниці. О. О. Потебня зауважує, що *копати криницю* означає любити, сватати дівчину¹³. Про нещасливу любов герої однієї пісні (майже по-батьківськи) говорять: «Викопав я криниченьку, викопав я дві; виховав я дівчиноньку людям, не собі» або: «Ой викопав я криниченьку, та не пити води, ой поллюбив же я дівчиноньку, та не мати жони». Про кохання, яке закінчується сватанням, ідеться в іншій пісні: «В огороді криниченька некопаная; а ще ж моя дівчинонька не сватаная. В огороді криниченька викопаная; а вже ж моя дівчинонька висватаная».

У народних піснях вода *чиста* — дівка гарна, мила, вірна, любя, вода *нечиста* — дівка невірна. З одного боку, вода взагалі була натуральним символом чистоти (ознакою цього, як уже згадувалося, є старовинна заборона плювати у воду, про що згадувалося вище). До того ж вода вважалася настільки чистою (отже, святою), що була нездатна прийняти в себе взагалі щось нечисте (отже, грішне). На цьому віруванні побудовано так звану пробу водою (звідки фразеологізм *вивести на чисту воду*, а також прокляття «вода б його не протонула!», тобто як великого злочинця не прийняла). З другого боку, кажуть: «На чистій воді не жалі і тонути», тобто за чисте, добре діло можна і голову покласти, бо честь залишається незаплямованою. Чистота води асоціюється з дівочою красою, цнотливістю, як у пісні: «Ой я гляну на чисту воду та на свою вроду». Чиста вода асоціюється зі світлом, як і краса та дівочтво. Звідси блиск води — символ сміху, радості, а сама така вода — молоді, чистої дівчини¹⁴. Саме чиста, світла вода здавна виступає магічним засобом очищення не лише фізичного, а й морального. Обливаючись водою на Святого Івана, на Гуцульщині примовляли: «Добридень, водичко-ярданичко, найстарша царичко! Обливаєш гори, коріння, облий і мене, народжену, хрещену, від усякої мерзи, від погуби, аби я така була чесна і велична, як весна. Абих була така красна, як зоря ясна! Як радуються цій весні, так аби ся мені радували. Аби була сита, як осінь, а багата, як земля».

На противагу символіці *чистої, світлої* води виступає негативна символіка *нечистої, каламутної* води. О. О. Потебня говорить, що як темрява взагалі, так і каламутність води — печаль, отже, смутність, невеселість¹⁵: «Чому в ставу вода руда? Мабуть, хвиля збила; чом дівчина невесела? Мабуть, мати била» або ще: «Чого ти, мила, така, як водиченька мутная». Каламутна вода — символ не лише смутку, а й якоїсь неприємності (про віщий сон кажуть: «Каламутна вода сниться, то якась напасть, обмова» або: «Сниться каламутна вода — на слези»). Символом суму каламутна вода виступає в таких рядках: «Тече вода з-під города та скаламучена. Яка в тої Парасочки хата засмучена!» або ще: «Тече вода каламутна. Чого, дівко, така смутна?». У деяких пісенних творах така вода виступає символом ворожості, сварливості: «Гей, сірі гуси воду сколотили, вражі люди дівчину відбили» або ще: «Два голуби воду брали (тобто двоє любилися), а два колотили (обмовляли, намагалися розлучити). Бодай то ті повмирали, що нас розлучили». В одній з пісень образи «води каламутної» і «рибки баламутної» символізують наростання протистояння двох претендентів на серце дівчини: «Межи двома берегами вода каламутна, межи двома озерами рибка баламутна. — Пане-брате, пане-брате, будемо ся бити, бо білявка кого схоче, то буде лю-

¹³ Там же. — С. 56–57.

¹⁴ Там же. — С. 71–72.

¹⁵ Там же. — С. 72.

бити». Щодо суспільного життя, то каламутна вода символізує в ньому хаос, беззаконня: «У каламутній воді рибка ловиться». Водночас ознака «каламутний» може бути не разовою, а викликаною тривалими відчуттями, наприклад, усвідомленням нещасливої долі: «Купалась мене, моя мамко, в каламутній воді. Не далась мені, моя мамко, ні щастя, ні долі».

Течія води асоціюється в мові з поняттям бистроти або ж тихого плину. Позбавити воду вільної течії, зауважує О. О. Потебня, означає насильно видати дівчину заміж¹⁶, пор.: «Ох не спиняйте у ставу води, нехай вона рине; ох не дай-те мене за п'яниченьку, да нехай він ізгине!» На протигагу цьому О. О. Потебня наводить рядки з іншої народної пісні: «Ой вийду я за ворітечка: да рине вода, рине; не силуйте мене за нелюба, да нехай він згине». Плин води символізує передусім час (наприклад, *багато (чимало) води утекло*). Час для людини — це передусім її особисте життя, тому коли він іде (збігає) за водою, це викликає смуток, бо щось минає без вороття. Звернімо, зокрема, увагу на народнопісенний образ дівочої нещасливої долі в таких рядках: «Та дав мені таку долю, та й та пішла за водою. Іди, доле, за водою, а я піду за тобою дівчиною молодою».

Таїть у собі небезпеку *бистра* вода. Недарма кажуть про того, хто *пустився на бистру воду*, що він узявся за якесь непевне, ризиковане діло; див. ще в народній пісні: «Ой ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі повив. — Повила мене суха лоза, бистра вода, що хвилю б'є. Кажуть люди — мій муж не б'є; як світас — до коршми йде, як смеркає — з коршми йде». Тут «бистра вода» — ризикований крок, на який пішла дівчина (у пісні — *верба*), віддавшись за п'яницю. На протигагу бистрій воді у народнопісенній творчості яскраво постає образ тихої води, що символізує приховане наростання розладу між молодою парою. Дівчина любить іншого («Гилля, гилля, сірі гуси на тиху воду» — вода тоді стає каламутною, що є вже ознакою розладу). Козак кличе дівчиноньку до себе на розмову: «Порадь мені, дівчинонько, як рідная мати, а чи мені женитися, а чи тебе ждати?». На що дівчина відповідає: «Ой я тебе, козаченьку, і раджу й не раджу, я з тобою вечір стою, на іншого важу». Розлад відбувається не без втручання лихих (злих) сил: «Тиха вода, тиха вода береги зриває, лихая година з пари розлучає». Ту саму символіку може мати й бистра вода: «Ой плили качата бистрою водою, немає, дівчино, правдоньки з тобою». Тиха вода символізує також спокійну людину, яка іноді вибухає гнівом проти яких-небудь обмежень, бунтує: «Тиха вода бережечки зносить» або ще: «Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде». Спокійна, але завзята людина, розсердившись, накоїть більше лиха, ніж бистра, запальна, що швидко вибухає, але й так само швидко відходить. Інші приклади: «Тиха вода греблі рве» або «Тиха вода береги ломить, а бистра тамує» (про нібито спокійну, але насправді пристрасну, завзяту людину). Водночас тиха вода в цілому символізує спокійну вдачу, вдумливість і чутливість. Про людину з цими якостями кажуть: «Тихий, як глибока вода». А про зосереджену мовчазну людину говорять: «О, то тиха вода».

Глибока вода символізує розум, коли кажуть: «Глибока вода тихо плине» про розумну, статечну людину, що все робить ґрунтовно, не кидаючи слів на вітер. Від розумної людини завжди можна корисну пораду почути, звідки вислів: «З глибокої криниці студена вода». Водночас глибока вода символізує небезпеку, навіть смертельну загрозу, бо кажуть: «Глибока вода — видима смерть». І застерігають: «Не пхайся на глибоке», тобто не берися за ризиковані

¹⁶ Там же. — С. 59.

справи (наприклад, у торговельних операціях), щоб не постала потім дилема, про яку в народі кажуть: «Шукай собі або глибокої води, або високої гиллі».

О. О. Потебня говорить, що дощ як запліднювальний першопочаток протиставляється дощу, який символізує сльози (звідси *лити, проливати сльози*), горе, незлагод у родині¹⁷. У народних піснях є, наприклад, символ *проливання (розливання)* води як поетичний образ розладу в сім'ї, навіть ненависті. Це спричиняється як стосунками зятя з тещею або свекрухи з невісткою, так і молодих, наприклад: «Ой пий, мамо, тую воду, що я наносила; люби, мамо, того зятя, що я полюбила. — Ой не буду води пити, буду розливати; нелюбого зятя маю, буду розлучати» або: «Не розливай, мати, води, бо важко носити; не розлучай мене з милим, не тобі з ним жити» або ще: «Пливе човен, води повен (повен любові), да коли б не пролився» (коли б любов не перейшла в ненависть).

Асоціюється з дощем також *кроплення водою* — магичний обряд поливання дрібними водяними краплями, бризками; кроплення здійснюється зазвичай свяченою водою, з одного боку, з побажанням щастя, долі, добробуту, а з другого, — з обереговою метою, щоб відвернути нечисту силу. Це здійснює насамперед баба-сповитуха. Бризкаючи породіллі воду на голову, вона примовляє: «Обливаю тебе від усякої дряховиці, полижної лиховиці ... Всю біду, чари і бісничі вигоню геть з хати за двері... Тьфу, хай усе йще зає, пропадає геть далеко в безвісті страшні». Кропили молодих перед виходом весільного поїзду до церкви. Свахи співали: «Водиці, матінко, водиці, бо нас кропити годиться правою рученькою, доброю доленькою». Кроплення часто супроводжується обсипанням (хмелем, зерном і т. ін.). Це скріплює побажання щастя. О. О. Потебня зазначає, що сипання за своєю символікою цілком відповідає обливанню¹⁸. Під час кроплення молодих і посипання їх збіжжям співають: «Вийди, матінко, вийди з яровою пшеничкою, свяченою водичкою покропи діточки». Мати кропила змоченим у воді зіллям, а господиня весілля обсипала збіжжям. У деяких місцевостях відоме ще йорданське кроплення, пов'язане безпосередньо з йорданською свяченою водою, про яку йшлося вище.

Насамкінець зупинимось на розливі весняної води, символіку та асоціативні зв'язки якого детально описує О. О. Потебня¹⁹. Розлив затоплює землю, все заливає повінь. Вона замулює луги, сінокоси. Усе це символізує горе, журбу («Уже лужечки-бережечки вода поняла, молодую Марусю журба обняла»), розлад у молодій родині: «Невелика поточина луги ізмучила; хвалилася ледачина: любка відлюбила». Хоч чутка й пішла від недоброї людини, що мила розлюбила судженого, вона ж сама стверджує: «Не жаль мені за лугами, що пішли з водою, а й жаль мені на попонька, що звінчав з бідом». Вороги радіють з чужого нещастя, на що нещасна молодиця відповідає: «Розливайтесь береги; не втішайтесь вороги» (тобто «не радійте, незважаючи на мою печаль-журбу»). У «Слові о полку Ігоревім» читаємо: «Тоска разліяся по Русской земли; печаль жирно тече средь земли Русской». Як в окремому випадку з нещасною молодою жінкою, так і в розливі нещастя на цілу країну (як повінь) символіка може асоціюватися з островом («Острів у морі, а серце в горі»). Маємо випадок міфічної матеріалізації образу (замулені луги — нещасливий шлюб, туга й печаль охоплює Руську землю — як руйнівні потоки розливу води). Печаль зображується не лише великими розливами води, але й простим природним доторканням до неї (наприклад, спу-

¹⁷ Там же. — С. 81.

¹⁸ Там же. — С. 79.

¹⁹ Там же. — С. 67–71; див. ще: Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — С. 248–249.

щенням гілля у воду, підмиванням коріння дерева, мочінням стебел конопель у воді тощо), наприклад: «Не рад явір хилитися, вода корні мие, не рад козак журитися, так серденько ние», «Оддала мене моя матінка, оддала, заручила, а я зеленую коноплиночку на озері намочила».

Як розлив води, так і водний потік як такий можуть бути перешкодою для побачення: «Рад же б я, милая моя, та до тебе приплинути: заливає Дунай бережечки, та нікуди обминути», «Тече річка невеличка: схочу — перескочу; віддай мене, моя мати, за кого я схочу». Бачимо прагнення подолати перешкоду, яка може бути й глибоким чи зимним бродом: «А у броду нема льоду, нема переходу; ой коли ж ти мене любиш, бреди через воду». Тут брід можна перебрести, але він може бути й неподоланною перешкодою. Наприклад, у пісні «Розлилися броди» йдеться про чотири броди як символ вибору (бо кажуть: «Не знаєш броду, не скачи у воду»). Дівчині зозуля щастя кувала, шука-риба кригу розбивала, соловейко щебетав, а їй судилася нещаслива доля: «Дівчина плакала, за нелюба йдучи», та ще й у чужу сторонку з наказом від матері сім літ дома дочці не бувати.

З розливом води або з дощем асоціюються сльози (розлуки, горя, нещастя — звідси *обливатися (заливатися, розливатися) сльозами*); пор.: «Плаче, як річка тече», «Головку склонив, слізеньку вронив, а з тої слізки дунай розлився». З дощем і сльозами асоціюється роса. Зі сльозами її зближує символіка гіркоти і ідкості, бо інколи роса випадає плями на рослинах (звідси прислів'я: «Поки сонце зійде, роса очі виїсть»). Зазначене зближення символізує горе: «Упала роса на мої карі очі, а дрібні слізки на мої білі ніжки». На противагу рясним сльозам, що символізують горе, тугу, як розлив води, роса виступає ознакою прихованого страждання і скупого його зовнішнього вияву: «Де матуся плаче, тихий дунай тече; де плаче сестриця, там стоїть води криниця; де милая ридає, там і роси немає». Коли навесні спадає повінь, то убуває й печалі на світі, бо весна є світло й радість. Символом весни виступає соловейко, щебетання якого асоціюється з веселощами й гуляннями: «Нема в саду соловейка, нема й щебетання; нема мого миленького, не буде й гуляння. Ой як в саду соловейко щебече раненько, як мій милий біля мене, гулять веселенько». В іншій пісні заміжня жінка, оточена домашніми турботами й печалями, говорить солов'ю: «Не щебечи рано на зорі, да не обтрус ранньої роси: нехай обтрусить моя матінка, до мене йдучи, одвідуючи, ой як я живу, як я горюю». Як відомо, сонце, що висушує ранню росу, — це на втіху. Того самого (обтрусити ранню росу) чекаємо і від соловейка, весняного, ранкового і веселого птаха. Але молода жінка нещаслива в родинному житті. У наведеній пісні вона не хоче втіхи від соловейка, а жде її лише від матері. Очевидно, через те, що соловейко їй щастя не нащебетав.

Символіка води в народнопісенній творчості сягає первісних вірувань, найтісніше пов'язаних із життям людини і природою, що її оточує. Це була релігія реального життя²⁰. Вода належала до одного з головних культів природи як об'єкта людського поклоніння, бо була сильнішою за людину. Як елемент первісної віри, вона була тісно пов'язана як з матеріальним, так і з духовним життям людини, здебільшого життям особистим, родинним, оскільки з давніх-давен над водою відбувалися молодіжні ігрища, під час яких не тільки умикали дівчат, але й, згідно з обрядовістю, обливали одне одного та кидали у воду з очищувальною або оздоровчою метою. Здавна зафіксована людиною важливість води в явищах світу, її запліднювальний зв'язок із землею, таємничість її походження не могли

²⁰ Митрополит Іларіон (І. І. Огієнко). Давні вірування українського народу. — К., 1992. — С. 13.

не тривожити уяви людини та не викликати побожного ставлення до цієї стихії. Водні джерела спочатку обожувалися безпосередньо, а потім опосередковано через образи численних антропоморфних водних істот. На цій основі зароджувалася народнопоетична символіка, на яку така багата народна поезія. Як продукти образного мислення, етносимволи обростали численними асоціативними зв'язками — епітетними, антонімними, предикативними. О. О. Потебня зауважував, що «народна поезія не знає картин природи заради них самих»²¹. Усі вони підпорядковані асоціативній символіці стану і поведінки людини. Учений наголошує, що «тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу, а не зі свавіллям того, хто їх описує»²². Таким чином, народнопоетичні образи породжуються не стільки особливостями фольклорного народнопісенного жанру, скільки самою природою мови, її глибинною етнообразною сутністю.

V. V. ZHAJVRONOK

ETHNOSYMBOLIC ASSOCIATIVE PARALLELS IN THE UKRAINIAN FOLK SONGS (from Oleksandr Potebnia perspective)

The article reveals the reconstruction of language symbolism of Ukrainian folk songs due to O. Potebnia's saying that symbols can be arranged only according to the language laws and nation's world outlook. With this purpose and according to O. Potebnia's methodology we reconstruct ethnic symbol *вода* due to its associative parallels with the names and objects of a person's condition and behaviour.

Key words: image, symbol, associative parallel, folk song.

²¹ Там же.— С. 68.

²² Там же.— С. 6.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ МЕТОД І ЙОГО СТРУКТУРА

У статті подано оцінку відбитих у науковій літературі концепцій лінгвістичного методу. Обґрунтовано тезу про лінгвістичний метод як складну логічну одиницю. У структурі методу виділено три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. Наведено аргументи на користь твердження про те, що всі методи, які використовуються в мовознавчих дослідженнях, є лінгвістичними методами.

Ключові слова: науковий метод, лінгвістичний метод, структура методу, онтологічний, операційний і телеологічний компоненти.

Проблема наукових методів є однією з найважливіших і водночас недостатньо розроблених у наукознавстві та в конкретних науках, зокрема в мовознавстві. Є суттєві суперечності й значні відмінності в дефініціях і трактуваннях методу, у класифікаціях методів. О. О. Селіванова цілком обґрунтовано підкреслює «невпорядкованість методологічного інструментарію лінгвістики, відсутність його глибокого аналізу й опису»¹. Це, як зазначає А. С. Зеленько, призводить до того, що в навчальних посібниках для вищої школи наводяться необґрунтовані класифікації методів² (і, додамо, саме поняття методу подається дуже суперечливо), до «безпідставного релятивізму у визначенні методів, прийомів і процедур дослідження» в кандидатських дисертаціях³. Як відзначає В. М. Немченко, «у сучасному мовознавстві немає достатньо чіткого уявлення про поняття методу наукового дослідження, немає повної ясності в питанні про розмежування дослідницьких методів і суміжних явищ»⁴.

Із цим пов'язана проблема вживання низки термінів, співвідносних із терміном *лінгвістичний метод*. В. М. Немченко говорить про базові термінологічні найменування, відносячи до них терміни *метод*, *методика*, *методологія*⁵. Упорядкованості в їх уживанні немає. Крім того, здійснений нами аналіз свідчить, що систематизації потребують і терміни *принцип*, *підхід*, *прийом*, *процедура*, *операція*. Усі ці поняття так чи інакше пов'язані з поняттям методу, зокрема лінгвістичного; проте єдності в поглядах на те, як співвідносяться принципи, підхо-

¹ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — Полтава, 2008. — С. 48.

² Зеленько А. С. Методи й аспекти дослідження мови // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту. — 1999. — № 5. — С. 7.

³ Там же. За спостереженнями В. М. Немченка, змішання термінів *метод* і *прийом* спостерігається не тільки в кандидатських, а й у деяких докторських дисертаціях (автор пише про роботи, захищені в Росії) (див.: Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. — 2007. — № 6. — С. 280).

⁴ Немченко В. Н. Зазнач. праця. — С. 280.

⁵ Там же.

ди, прийоми, процедури, операції з методом, чи доцільно включати ці феномени в структуру методу, немає.

Якщо «порівняння розвинених теорій методу в повному обсязі має становити предмет досліджень особливого роду — теорії лінгвістичних методів»⁶ (а це, безперечно, так), слід констатувати, що теорія лінгвістичних методів поки перебуває на стадії становлення.

Отже, звернення до проблеми лінгвістичного методу, до питання про його структуру є надзвичайно актуальним.

У пропонованій статті наводиться наша оцінка (значною мірою критична) тих нечисленних концепцій лінгвістичного методу, які відбилися в науковій літературі. На основі цього нами розроблена (з опертям на тезу В. І. Постовалової) концепція лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. У стислому вигляді вона подана в попередніх наших працях⁷. Ця стаття викликана бажанням автора докладніше висвітлити розроблену концепцію та підсилити аргументи на її користь.

Оскільки з проблемою сутності лінгвістичного методу та з питанням про його структуру пов'язана проблема класифікації методів (їх поділ на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні), ми звертаємося й до цієї проблеми.

Підкреслимо, що спеціальних праць (монографій, статей), безпосередньо присвячених лінгвістичному методу та науковому методу взагалі, бракує. Частина методологічних концепцій висвітлена в підручниках і навчальних посібниках для вищої школи. Зокрема, лінгвісти-наукознавці, які пишуть про лінгвістичні методи, часто посилаються на концепцію В. І. Кодухова, викладену ним у підручнику для студентів філологічних спеціальностей⁸.

У пропонованій статті ми звертаємося не тільки до праць з лінгвістичної методології, а й до наукознавчих досліджень узагалі, що, сподіваємося, заповнить певні прогалини в теорії лінгвістичного методу.

Науковий метод є одним з елементів, за допомогою яких у науці виконують цілеспрямовані пізнавальні дії. Ці елементи утворюють специфічну систему, до якої, на думку І. Г. Герасимова, належать науковий метод, наукова проблема, висування й розробка гіпотез, вибір предмета дослідження, вихідні пізнавальні завдання⁹. Відзначимо, що Г. П. Щедровицький уважав метод епістемологічною одиницею, яка входить до структури наукового предмета¹⁰.

⁶ Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики.— М., 1975.— С. 6.

⁷ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. — 20-і рр. XX ст.) / Відп. ред. О. Б. Ткаченко.— Д., 1998.— С. 12–13; Глуценко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Науч.-метод. сб. / Отв. за вып. В. А. Глуценко.— Славянск, 2001.— Вып. 8.— С. 3–6; Глуценко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна) // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка.— 2001.— № 4 (36).— С. 124–127.

⁸ Кодухов В. И. Общее языкознание : Учеб. для студ. филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов.— М., 1974.— С. 202–281.

⁹ Герасимов И. Г. Структура научного исследования : Философский анализ познавательной деятельности в науке.— М., 1985.— С. 86.

¹⁰ Щедровицкий Г. П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок // Щедровицкий Г. П. Избранные труды.— М., 1995.— С. 104.

Термін *метод* уживається в наукознавстві в різних значеннях — у широкому (як спосіб, знаряддя й засіб пізнання) та вузькому (як сукупність прийомів дослідження).

Обидва значення представлені в дефініції слова *метод* у «Словнику української мови»¹¹.

Наукознавці другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. найчастіше трактують метод у вузькому розумінні, розглядаючи його як сукупність прийомів, що використовуються в дослідженні. Так, на думку О. Г. Спіркіна, метод виступає як «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання»¹², в інтерпретації Г. І. Рузавіна — як «певна систематична процедура»¹³. В. В. Биков убачає в методі «схему упорядкованих послідовностей операцій»¹⁴, Л. О. Мікешина — «систему правил і операцій»¹⁵.

Отже, у межах вузького тлумачення науковий метод виступає як сукупність прийомів, процедур і операцій, тобто як гомогенний феномен.

Так само й термін *лінгвістичний метод* уживають у різних значеннях. О. О. Селіванова інтерпретує його, по-перше, як «спосіб організації пізнавальної й дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей мови як об'єкта лінгвістики», по-друге, як «систему процедур аналізу мовних явищ та / або перевірки отриманих результатів»¹⁶. Перше з цих значень є широким, друге — вузьким.

Найчастіше лінгвістичний метод розуміють у вузькому смислі.

Так, В. А. Звегинцев убачає в лінгвістичному методі «сукупність робочих прийомів, що об'єднані яким-небудь спільним принципом і використовуються в лінгвістичному дослідженні для виконання часткових дослідницьких завдань»¹⁷, О. С. Ахманова — «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови»¹⁸, В. І. Кодухов — «сукупність прийомів і правил вивчення того чи іншого явища або групи явищ»¹⁹, М. Ф. Алефіренко — «сукупність дослідницьких прийомів, методик і операцій, що використовуються для досягнення дослідни-

¹¹ Словник української мови : В 11 т. — К., 1973. — Т. 4. — С. 692.

¹² Спіркін А. Г. Метод // Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М., 1974. — Т. 16. — Ст. 472.

¹³ Рузавин Г. И. Методы научного исследования. — М., 1974. — С. 11.

¹⁴ Биков В. В. Методы науки. — М., 1974. — С. 87–88.

¹⁵ Мікешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : Учеб. пособие. — М., 2005. — С. 229. Водночас Л. О. Мікешина визначає науковий метод як «систему регулятивних принципів (виділено нами. — В. Г.) і правил пізнавальної, практичної або теоретичної діяльності» (там же. — С. 230), даючи, отже, суперечливу дефініцію методу.

¹⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 339.

¹⁷ Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию. — М., 1962. — С. 90.

¹⁸ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966. — С. 232.

¹⁹ Кодухов В. И. Знач. праця. — С. 213. Водночас, за В. І. Кодуховим, лінгвістичним методом доцільно називати й аспект дослідження (він підпорядковує собі прийоми, що є в розпорядженні методу), методику їх використання, а також способи опису отриманих результатів; отже, структура лінгвістичного методу визначається взаємодією аспекту, прийому, методики дослідження та способу опису. Ці феномени автор кваліфікував як компоненти методу. Оскільки в лінгвістичних студіях нерідко звертається увага лише на один з компонентів, можна говорити про метод-асpekt, метод-прийм, метод-методику та метод-спосіб опису, що є різними значеннями терміна *метод* (там же. — С. 213–217). Цілком очевидно, що ці чотири значення перебувають у межах вузького трактування методу.

цьких завдань відповідно до певної лінгвістичної теорії і принципів (методології) пізнання»²⁰.

Такий підхід відбився в поширеній класифікації методів. Поділяючи наукові методи на філософські, загальнонаукові, частковонаукові та спеціальні, наукознавці серед загальнонаукових методів виділяють спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент (методи емпіричного дослідження), абстрагування, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, моделювання (методи, що використовуються на емпіричному й теоретичному рівнях), ідеалізацію, формалізацію, аксіоматичний та гіпотетичний методи (методи теоретичного дослідження)²¹. Отже, у межах цієї класифікації метод ототожнюється з операцією (прийомом, процедурою).

Зазначена класифікація набула поширення й у працях, присвячених методам лінгвістичних досліджень. Наприклад, О. О. Селіванова поділяє методи лінгвістичних досліджень на загальні та лінгвістичні. До загальних дослідницьких відносить спостереження, індукцію і дедукцію, гіпотезу, аналіз і синтез, таксономію, порівняння, формалізацію, ідеалізацію, експеримент, фальсифікацію, моделювання²².

Однак ці феномени є операційними елементами (операціями, прийомами чи процедурами); інтерпретація їх як методів є очевидним спрощенням. Так, моделювання може використовуватися як прийом у різних методах, зокрема в порівняльно-історичному. Якщо вважати моделювання методом, треба визнати, що воно в одних випадках виступає як метод, а в інших — як прийом. У зв'язку з цим зазначає на увагу теза О. О. Селіванової про те, що «прийом може мати статус методу залежно від забезпечення ним конкретного результату дослідження»²³. Можливо, авторка саме це мала на увазі, вказуючи при описі порівняльно-історичного методу, з одного боку, на «методику лінгвогеографії», з другого — на «лінгвогеографічний метод»²⁴ (отже, один метод уживається в складі іншого).

Суперечливість такого підходу видається очевидною. На нашу думку, він призводить до «розмивання» поняття методу.

Отже, зазначені операційні елементи (спостереження та ін.), які, безперечно, входять до структури різних методів, вважати власне науковими методами нецільно. Є всі підстави розглядати їх як наукові прийоми. Характерно, що М. П. Кочерган інтерпретує індукцію і дедукцію, аналіз і синтез та гіпотезу як «вихідні прийоми наукового аналізу мовного матеріалу»²⁵.

На наш погляд, ототожнення методу з операціями (прийомами, процедурами) збіднює поняття лінгвістичного методу; метод певним чином відмежовується від принципів і підходів, які не включаються в його структуру.

У зв'язку з цим варто навести думку С. Б. Кримського, який стверджував, що «метод не може бути редукований до чисто інструментального функціонування,

²⁰ Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : Учеб. пособие. — М., 2005. — С. 395.

²¹ Спиркин А. Г. Знач. праця. — Ст. 473; Рузавин Г. И. Знач. праця. — С. 53–161, 227–232; Основы научных исследований / Под ред. В. И. Крутова, В. В. Попова. — М., 1989. — С. 6–9, 56–64; Чкалова О. Н. Основы научных исследований. — К., 1978. — С. 9–16; Приходько П. Т. Азбука исследовательского труда. — Новосибирск, 1979. — С. 15–24.

²² Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава, 2006. — С. 339; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 49–51.

²³ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 49.

²⁴ Там же. — С. 53–54.

²⁵ Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підручник. — К., 1999. — С. 209–211.

до простого знаряддя, але передбачає усвідомлення нормативно апаратних засобів та ціннісних настанов у їх нерозривній єдності»²⁶.

Звернемося до питання про відмінність між загальнонауковими та лінгвістичними методами. О. О. Селіванова вбачає її в тому, що перші є «дослідницькими операціями з явищами об'єктів будь-якої науки», а другі «застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта та предмета»²⁷, причому, очевидно, розглядаються як сукупність операцій (прийомів, процедур).

Звідси можна зробити висновок, що в такій інтерпретації загальнонаукові та лінгвістичні методи мають ще одну відмінність: якщо лінгвістичні методи є сукупністю операцій (прийомів, процедур), то загальнонаукові включають у себе одну операцію (прийом, процедуру).

Розглянемо обидві відмінності. При визнанні чи невизнанні загальнонаукового характеру зазначених операційних елементів слід брати до уваги діалектику часткового та загального. Цілком очевидно, що, наприклад, експеримент як такий є абстракцією, а реально в науці застосовуються фізичний, хімічний, педагогічний, лінгвістичний та інші експерименти. Чи не доцільніше було б виділяти не загальнонауковий метод експерименту, а фізичний, хімічний, педагогічний, лінгвістичний експерименти як окремі прийоми у складі різних фізичних, хімічних, педагогічних, лінгвістичних методів? При цьому має враховуватися, що експеримент у цих науках має і спільне, і відмінне.

Друге протиріччя полягає в тому, що так звані загальнонаукові методи як «дослідницькі операції з явищами об'єктів будь-якої науки» (див. вище) дорівнюють одному прийомові, а лінгвістичні методи (при вузькому трактуванні) є сукупністю прийомів; це чітко виявляється, зокрема, в описі О. О. Селівановою порівняльно-історичного методу²⁸. Отже, загальнонаукові методи як певний феномен виявляються «біднішими», ніж частковонаукові та спеціальні, зокрема лінгвістичні.

З іншого боку, при вузькому (а в деяких концепціях — і при широкому) тлумаченні методу він ототожнюється з принципом і підходом. Це стосується так званих «філософських» методів.

Як відомо, поняття «філософського» методу започаткував Г. Гегель; він указував на відмінність «філософського» методу від методів конкретних наук²⁹.

Теза Г. Гегеля набула значного поширення в радянському наукознавстві; вона відбилася, зокрема, в працях О. Г. Спіркіна. Слід відзначити, що подана ним характеристика наукового методу є суперечливою та еклектичною. З одного боку, метод ототожнюється з його операційними елементами. З іншого боку, автор відзначає, що у функції методу може виступати «будь-яка теорія», якщо вона «перевірена практикою»; ця теорія може використовуватися «при побудові інших теорій», визначати «зміст і послідовність експериментальної діяльності»³⁰.

Цілком очевидно, що теорію не можна ототожнювати із «сукупністю прийомів або операцій». Отже, тут термін *метод* уживається в різних значеннях.

Проте суперечності у викладі матеріалу О. Г. Спіркіним на цьому не закінчуються, а із зверненням автора до «філософського» методу тільки збільшують

²⁶ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. — К., 2003. — С. 111.

²⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 49.

²⁸ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — С. 340; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 53–55.

²⁹ Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в университетах // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : В 2 т. / Сост., общ. ред. А. В. Гулыги. — М., 1972. — Т. 1. — С. 424.

³⁰ Спіркін А. Г. Зазнач. праця. — Ст. 472.

ться. На думку О. Г. Спіркіна, «філософські» методи «мають вирішальне значення у визначенні долі дослідження, оскільки саме вони задають загальний напрям дослідження, принципи підходу до об'єкта вивчення, а також є відповідним пунктом при світоглядній оцінці отриманих результатів»³¹. Автор не уточнив, які саме методи слід відносити до «філософських», але виділив серед них «матеріалізм» і «діалектику» як два взаємопов'язані методи; їх можна розглядати й як один метод — «матеріалістичну діалектику», що є універсальним методом усіх наук, оскільки формулює найзагальніші закони пізнання. «Філософським» методом суспільних наук у О. Г. Спіркіна виступає «історичний матеріалізм», який імпліцитно інтерпретовано як реалізацію методу «матеріалістичної діалектики» при дослідженні соціальних феноменів³².

О. Г. Спіркін відзначав, що «філософські методи „працюють“ у науці звичайно не безпосередньо, а за посередництва інших, конкретніших методів»³³. Отже, якщо «інші» («конкретніші») методи автор ототожнює з «прийомами чи операціями», то «філософські» методи мають зовсім іншу природу. О. Г. Спіркін не зазначає, яку саме, але цілком очевидно, що він мав на увазі принципи або підходи. Про це свідчить і те, що до «філософських» методів автор відніс *принцип* історизму, який по-різному відображається в різних науках (зокрема в біології та астрономії)³⁴.

Отже, концепція О. Г. Спіркіна (відзначимо, що його погляди в радянській науці були загальноприйнятими) містить у собі значні суперечності.

Вони повною мірою відбилися в мовознавстві. Марксистський діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові методи (до яких було віднесено, зокрема, лінгвістичні), — з другого, розрізнявали Б. О. Серебренников, В. І. Кодухов, Ю. С. Степанов³⁵ та інші дослідники. Так, Б. О. Серебренников, згідно з традицією, яка склалася в радянському наукознавстві, відзначав, що діалектичний (діалектико-матеріалістичний) метод дає загальні методологічні настанови, загальний напрям дослідження; він безпосередньо не пов'язаний з деталями наукової роботи, не є «важелем» наукових відкриттів; цей метод застосовується в усіх науках, але, як підкреслював Б. О. Серебренников (відбиваючи погляди, що в певний час були загальноприйнятими), він не заміщає специфічних частковонаукових методів; діалектичний метод виступає не окремо від них, не поряд з ними, не як додаток до частковонаукових методів, а в них і через них; якщо діалектичний метод подає *абстрактні принципи*, то частковонаукові методи конкретизують їх. Отже, діалектичний метод слід розглядати як основу частковонаукових методів³⁶.

Декларуючи цю тезу (її неминучість у радянській науці видається очевидною), Б. О. Серебренников посилався, зокрема, на статтю Г. О. Подкоритова³⁷. Цей автор пізніше видав монографію, у якій приділив значну увагу таким засобам наукового пізнання, як принцип і підхід; зокрема, підхід розглядається як методологічна орієнтація дослідження, як поняття, що керує його загальною

³¹ Там же. — Ст. 473.

³² Там же. — Ст. 473–474.

³³ Там же. — Ст. 474.

³⁴ Там же.

³⁵ Серебренников Б. А. Проблемы взаимоотношения общей методологии лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования // Общее языкознание: Методы лингвистических исследований / Отв. ред. Б. А. Серебренников. — М., 1973. — С. 269–274; Кодухов В. И. Знач. праця. — С. 203–205; Степанов Ю. С. Знач. праця. — С. 3.

³⁶ Серебренников Б. А. Знач. праця. — С. 273–274.

³⁷ Подкоритов Г. А. Соотношение диалектического метода с частными методами // Вопр. философии. — 1962. — № 6. — С. 36–42.

стратегією, визначає його напрям; підхід, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання, він відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу³⁸.

При неупередженому погляді на зазначені феномени видається очевидним: те, що в радянській науці називали діалектичним методом, має всі ознаки наукового принципу (або підходу); цей принцип (підхід) характеризувався такою властивістю, як універсальність³⁹.

Якщо взяти все це до уваги, стає зрозумілим, чому в радянській науці, зокрема в мовознавстві, термін *метод* уживався як багатозначний. Вторинення в наукову сферу ідеологічних штампів призвело до багатозначності терміна *метод*, до плутанини у вживанні термінів *метод*, *методика*, *методологія*, *принцип*, *підхід*, *прийм*, *процедура*, *операція*. Цілком очевидно, що в працях Б. О. Серебренникова, В. І. Кодухова, Ю. С. Степанова та інших авторів діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові та спеціальні методи — з другого, виступають як якісно різні феномени.

Проте поняття «філософського» методу й відповідний термін продовжують уживатися й у пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці. Про відмінність «філософського» методу від методів «конкретних» наук ідеться у «Філософському словнику»⁴⁰. Автори іншого словника відзначають, що «філософські» методи опосередковуються іншими, «більш частковими»; «філософські» методи визначають загальну спрямованість дослідження, «принципи підходу» до об'єкта вивчення, характер інтерпретації отриманих результатів⁴¹.

Ототожнення «філософських» методів із загальнонауковими спостерігається в М. П. Кочергана. Вказуючи на багатозначність терміна *метод*, автор розкриває «загальнонаукове, філософське значення» цього терміна: ідеться про «методи пізнання предмета в розвитку, в зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо»⁴², тобто фактично про принципи або підходи. Певно, про таке (або принаймні близьке) значення терміна *загальнонаукові методи* пише О. О. Селіванова, зазначаючи, що ці методи є «узагальненими теоретичними установками та принципами, зумовленими відповідною методологією»⁴³. Дослідниця підкреслює, що загальнонаукові та спеціальні методи мають різну природу: «загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта»⁴⁴, з чим, безперечно, слід погодитися. У зв'язку з цим можна

³⁸ Подкорытов Г. А. О природе научного метода. — Ленинград, 1988. — С. 24, 102.

³⁹ Характерно, що на початку своєї праці Б. О. Серебренников пише про діалектико-матеріалістичний підхід (а не метод) як про «загальну філософську основу марксистської науки» (див.: Серебренников Б. А. Знач. праця. — С. 257). У пострадянському наукознавстві поширюється погляд, згідно з яким «жодна з існуючих філософських методологій не може набувати ролі абсолютного пізнавального інструментарію». Якщо ж тій або іншій методології надається така роль, це «завдає шкоди і науці, і самій методологічній теорії, як це мало місце з діалектико-матеріалістичною методологією» (Йолон П. Методологія // Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук. — К., 2002. — С. 374).

⁴⁰ Метод // Философский словарь / Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. — К., 2006. — С. 559.

⁴¹ Грицанов А. А., Абушенко В. Л. Метод // Новейший философский словарь / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. — 2-е изд. — Минск., 2001. — С. 628.

⁴² Кочерган М. П. Знач. праця. — С. 207.

⁴³ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. — С. 48.

⁴⁴ Там же.

відзначити, що А. С. Чикобава, характеризуючи «загальні методи», говорив про «загальнометодологічні принципи», спільні для всіх наук ⁴⁵.

Звичайно, ми не заперечуємо значення філософського компонента для методології мовознавства ⁴⁶ та науки в цілому. Ми лише хотіли б підкреслити, що доцільно говорити не про «філософський» метод, а про філософські *принципи* та *підходи* дослідження, які входять до структури будь-якого методу і, таким чином, є загальнонауковими.

Отже, так звані «філософські» методи виділяти недоцільно. Те саме стосується загальнонаукових методів (в обох наведених нами значеннях). Вище йшлося про те, що багато хто з наукознавців виділяє й частковонаукові методи, які, на думку дослідників, уживаються в небагатьох науках. Як на приклад часто посилаються на функціонування порівняльно-історичного методу в мовознавстві та в геології. Не розглядаючи питання про цей метод в усьому обсязі, відзначимо: генетичні дослідження в кожній із зазначених наук настільки специфічні, що говорити про тотожність методів, які використовуються в мовознавстві та в геології, навряд чи доцільно. Звичайно, питання про частковонаукові методи потребує спеціального дослідження, але наведений матеріал дозволяє в загальному вигляді стверджувати, що виділення таких методів не повною мірою враховує діалектику загального і часткового та має бути відкинута.

Якщо погодитися з О. О. Селівановою, що лінгвістичні методи — це методи, які «застосовуються саме в лінгвістиці з метою вивчення її об'єкта та предмета» (див. вище), а це, безперечно, так, то треба визнати: усі методи, що застосовуються в лінгвістиці, є лінгвістичними методами, бо вони залишаються в межах об'єкта та предмета мовознавства. Отже, методи лінгвістичних досліджень та лінгвістичні методи — це тотожні поняття. У загальному вигляді можна констатувати: у випадку запозичення мовознавством певного методу з іншої науки спостерігається його адаптація в межах лінгвістики, пристосування до дослідження мови, отже, він стає лінгвістичним методом.

Поряд із тенденцією ототожнювання методів з операціями (прийомами, процедурами) у наукознавстві спостерігається протилежна тенденція — відривати операції (прийоми, процедури) від методів, розглядати операційні елементи окремо, як самостійний феномен. При цьому між методом і прийомами постулюється тісний зв'язок, але саме зв'язок різних феноменів, а не частин одного феномену. Ця тенденція відбилася, зокрема, у вживанні словосполучення «прийоми та методи», наприклад, у монографії Ю. С. Степанова ⁴⁷. На наш погляд, це, так само як і ототожнення методу з прийомами (процедурами, операціями), збіднює поняття методу. Операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина.

Отже, ми з'ясували, що всі методи, які застосовуються в мовознавчих дослідженнях, є лінгвістичними методами. Вони мають одну й ту саму структуру, яку не можна обмежити операційними елементами.

⁴⁵ Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания : На материале зарубежного языкознания. — М., 1959. — С. 7.

⁴⁶ Однобічність, обмеженість та ідеологізованість ототожнення методології мовознавства з філософією відзначає М. Ф. Алефіренко (див.: *Алефренко Н. Ф.* Знач. праця. — С. 315). Автор підкреслює, що роль «філософського компонента» в різних лінгвістичних дослідженнях «може бути різною»; це особливо притаманно «сучасній науковій методології, що звільняється від ідеологічних догм і стереотипів» (там же. — С. 318).

⁴⁷ Степанов Ю. С. Знач. праця. — С. 14.

Далі звернемося до широкого трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці. Саме таке тлумачення терміна *метод* видається нам перспективним⁴⁸.

У широкому розумінні науковий метод розглядають як шлях пізнання, його вид і способ, знаряддя й засіб. За спостереженнями З. А. Каменського⁴⁹, таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Арістотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель⁵⁰.

Так, С. Б. Кримський визначає науковий метод як «систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі і законів функціонування її об'єктів». Науковий метод «окреслює та втілює шлях до істини, напрями ефективної діяльності, що ведуть до реалізації поставлених цілей, задає регулятивні та нормативні настанови пізнавального процесу»⁵¹. Метод «відрізняється від методики та техніки тим, що окрім технічної, процедурної частини включає також їх теоретичне усвідомлення та особливі пізнавальні принципи», він «знаходиться в єдності з певною теорією чи теоріями»⁵².

У структурі методу С. Б. Кримський виділяє дві частини. Це, по-перше, «конструктивна частина методу» («ціннісні настанови»). Сюди входять принципи методологічного аналізу, зразки та антизразки («ідоли») їх предметного втілення, а також умови застосування методу (його можливості, сфера й обмеження застосування). По-друге, це «алгоритмічно-процедурна частина методу» («апаратні засоби», «технічний аспект», «методологічна техніка»). У цю частину автор включає «стандартні правила», «процедури», «алгоритмічні рецепти (способи дії)», «нормативи» та «вимоги»⁵³.

Отже, метод ширше слід інтерпретувати як гетерогенний феномен.

Спроби дати й аргументувати широке трактування методу містяться й у мовознавчій літературі. За визначенням Б. О. Серебренникова, науковий метод узагалі та лінгвістичний метод зокрема — це «певний підхід до досліджуваного явища, певний комплекс тверджень, наукових і суто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити певне явище», тому «метод завжди є системою»⁵⁴; специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою⁵⁵.

Узагальнивши цю концепцію, Л. П. Іванова зазначила, що у структурі методу можна виділити «два основні компоненти: теоретичне обґрунтування певного підходу до аналізу мовних і мовленнєвих фактів і методику дослідження, що з нього випливає»⁵⁶.

⁴⁸ Ми беремо до уваги загальну вимогу до будь-якого терміна — його однозначність.

⁴⁹ Каменский З. А. Методология историко-философского исследования. — М., 2002 [http://www.philosophy.ru/library/kamensky/metodol/method2.html].

⁵⁰ Гегель Г. В. Ф. Философская пропедевтика // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : В 2 т. / Сост., общ. ред. А. В. Гулыги. — М., 1973. — Т. 2. — С. 146.

⁵¹ Кримський С. Метод // Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук. — К., 2002. — С. 373.

⁵² Там же. Метод як складну систему з властивою їй багатоманітністю рівнів розглядає й П. Йолон (див.: Йолон П. Зазнач. праця. — С. 374).

⁵³ Кримський С. Б. Запити філософських смислів. — С. 111–114.

⁵⁴ Серебренников Б. А. Зазнач. праця. — С. 258.

⁵⁵ Там же. — С. 259.

⁵⁶ Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований : Учеб. пособие. — К., 1995. — С. 5; Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию. — К., 2006. — С. 231.

Проте в концепціях Б. О. Серебренникова та Л. П. Іванової не враховано мету дослідження, хоча Б. О. Серебренников підкреслював, що специфіка методу визначається об'єктом дослідження та його метою.

Відзначимо, що в наведених вище дефініціях методу, поданих О. Г. Спіркіним і С. Б. Кримським, метод пов'язується з метою (завданнями) дослідження. У зв'язку з цим О. Г. Спіркін підкреслював: «Важлива особливість сучасного етапу розвитку науки полягає в суттєвому зростанні ролі конструктивістських моментів у науковому пізнанні», унаслідок чого наука не лише відбиває ті чи інші аспекти реальності, а й проектує реальність «згідно з певними цілями»⁵⁷. До цієї тези приєднався З. А. Каменський⁵⁸. На його думку, поняття методу має обов'язково пов'язуватися з поняттям мети; відповідну інтерпретацію методу можна назвати конструктивістською⁵⁹.

Ця тенденція імпліцитно відбилася вже в аристотелівському трактуванні методу⁶⁰. У ХХ ст. її було експліковано. Відзначаючи це, З. А. Каменський⁶¹ посиляється на дефініцію методу у філософських словниках Е. Ейслера (1913, 1929). До цього можна додати, що у філософському словнику Г. Шмідта (1-е вид., 1912) метод визначається як «планомірний спосіб досягнення певної мети, шлях до мети, певний спосіб та характер дії»⁶².

Тези про те, що будь-який метод завжди поєднується з метою (завданнями) дослідження, дотримувався не тільки Б. О. Серебренников, а й Ю. С. Степанов⁶³. Вона відбилася в тих дефініціях лінгвістичного методу, які подали В. А. Звєгінцев та М. Ф. Алефіренко. Проте ніхто з цих дослідників не включає мету у структуру методу; мета виступає лише як своєрідний (хоча й дуже важливий) додаток до методу.

За умови включення мети дослідження у структуру методу (а це видається цілком правомірним) у ній може бути виділений телеологічний компонент.

На наш погляд, найбільш розчленовані уявлення й засоби для достатнього адекватного опису лінгвістичного методу вироблені в межах інтерпретації методу як одиниці, що включає в себе три різні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний.

Це твердження було висунуте В. І. Постоваловою в праці, присвяченій логіко-методологічній інтерпретації історико-фонологічних концепцій⁶⁴, а не проблемам лінгвістичної методології в цілому. Більше того, дослідниця лише декларувала свою тезу, її зміст не було розкрито. Очевидно, через ці обставини концепція В. І. Постовалової залишилася поза увагою мовознавців-методологів.

Її було розвинено й обґрунтовано в наших публікаціях⁶⁵, при цьому бралися до уваги не лише власне лінгвістичні методологічні студії, а й праці загального наукознавчого спрямування.

⁵⁷ Спіркін А. Г. Зазнач. праця.— Ст. 474.

⁵⁸ Каменський З. А. Зазнач. праця.

⁵⁹ Там же. Див. також: Грицанов А. А., Абушенко В. Л. Зазнач. праця.— С. 628. Тут метод визначено як «спосіб досягнення мети».

⁶⁰ Каменський З. А. Зазнач. праця.

⁶¹ Там же.

⁶² Философский словарь : Основан Г. Шмидтом.— 22-е изд. / Под. ред. Г. Шишкоффа; пер. с нем.; общ. ред. В. А. Малинина.— М., 2003.— С. 272.

⁶³ Степанов Ю. С. Зазнач. праця.— С. 17.

⁶⁴ Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания : Опыт логико-методологического анализа.— М., 1978.— С. 24.

⁶⁵ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. — 20-і рр. ХХ ст.).— С. 12–13; Глуценко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода.— С. 3–6; Глуценко В. А. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна).— С. 124–127.

Отже, ми спираємося на широке трактування лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти. При такому підході комплекс наукових операцій (прийомів, процедур)⁶⁶ та методика їх застосування становлять лише один з компонентів методу — операційний.

Схарактеризуємо онтологічний компонент методу. Онтологія виступає в ролі засобу, за допомогою якого дослідник сприймає світ як деяку певним чином розчленовану цілісність, подану йому в системі філософських категорій. «Підсистема» онтології ніби замикає пізнавальний рух: вона є й логічно першим кроком, задаючи категоріальне бачення об'єкта дослідження, і логічно останнім, включаючи в себе отримані результати⁶⁷. З цього випливає, що як належність онтологічного компонента наукового методу доцільно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід.

Науковий принцип є найважливішим методологічним засобом, основою пізнання, теоретико-методологічною базою методу. У ролі принципів виступають глобальні твердження з широким радіусом дії, що мають стратегічне значення⁶⁸. Іноді принцип розглядають як вихідний пункт дослідження або як його кінцевий результат. Проте така інтерпретація недооцінює значення принципу як засобу пізнання. Безумовно, правомірним є твердження про те, що принципи виступають як вихідні, проміжні та кінцеві теоретичні узагальнення⁶⁹.

Структура лінгвістичних методів включає «філософські» та лінгвістичні принципи дослідження⁷⁰.

Науковий підхід, тісно пов'язаний із принципом, тлумачать як методологічну орієнтацію дослідження, як позицію, з якої розглядають об'єкт вивчення, тобто як поняття, що керує загальною стратегією дослідження⁷¹. Підхід визначає напрям дослідження⁷², проте він, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання⁷³; підхід відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу⁷⁴.

Як приклад розглянемо структуру порівняльно-історичного методу. Його онтологічний компонент містить низку принципів і підходів. Провідним для цього методу принципом, який, власне, і викликав до життя порівняльно-історичне мовознавство, є принцип історизму. Це твердження є загальноприйнятим: у будь-

⁶⁶ Якщо В. М. Немченко фактично отождествлює операції, прийоми та процедури, то інші автори (А. С. Зеленько, М. Ф. Алефіренко, О. О. Селіванова) їх диференціюють, але по-різному (див.: *Немченко В. Н.* Зазнач. праця.— С. 279–280; *Зеленько А. С.* Зазнач. праця.— С. 8; *Алефіренко Н. Ф.* Зазнач. праця.— С. 328; *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми.— С. 49). Аналіз цих праць свідчить про те, що питання про зміст і специфіку операцій, прийомів і процедур залишається нерозв'язаним.

⁶⁷ *Снесар В. И.* Место принципов в системе научного знания // *Анализ системы научного знания* / Под ред. Я. Ф. Аскина, Т. К. Никольской, Б. И. Мокина.— Саратов, 1976.— С. 26–27.

⁶⁸ *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 102.

⁶⁹ *Снесар В. И.* Зазнач. праця.— С. 25–26.

⁷⁰ *Алефіренко Н. Ф.* Зазнач. праця.— С. 317–319, 326.

⁷¹ *Блауберг И. В., Юдин Э. Г.* Становление и сущность системного подхода.— М., 1973.— С. 74.

⁷² *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 24; *Бойченко И. В.* Проблема метода в категориальном аппарате исторического материализма // *Социальное познание: принципы, формы, функции* : Сб. науч. трудов / Отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко.— К., 1989.— С. 59.

⁷³ *Подкорытов Г. А.* О природе научного метода.— С. 24.

⁷⁴ *Бойченко И. В.* Зазнач. праця.— С. 60. На думку С. Б. Кримського, підхід формується у випадку інтегрування того чи іншого методу з науковою програмою (програмами) (див.: *Кримський С. Б.* Зазнач. праця.— С. 122).

якій праці, присвяченій порівняльно-історичному методу, ідеться й про принцип історизму. Проте це не єдиний принцип у структурі онтологічного компонента порівняльно-історичного методу. Проведена нами історико-наукова реконструкція показує, що в працях порівняльно-історичного спрямування значну роль відіграють також принципи причиновості, системності та загального зв'язку явищ⁷⁵.

У науковій літературі принципи історизму, причиновості, системності, загального зв'язку явищ розглядають як «загальнофілософські»⁷⁶ і як принципи лінгвогенетичних досліджень узагалі⁷⁷. Зокрема, вони, як ми намагалися показати, є принципами порівняльно-історичного дослідження, що входять до онтологічного компонента порівняльно-історичного методу⁷⁸. Зазначеним принципам відповідають певні підходи (історичний, причиновий, системний).

Важливим є питання про взаємозв'язок принципів історизму, причиновості та системності в порівняльно-історичних дослідженнях. Розглядаючи принципи системності та історизму, В. І. Постовалова відзначає, що дуже часто ці принципи інтерпретують як незалежні; у цьому випадку питання про їхню сумісність у межах тієї або іншої теоретичної концепції є дискусійним. Цей підхід допускає такі трактування: 1) обидва принципи виключають один одного; 2) обидва принципи обов'язково виступають як супутні; 3) обидва принципи не виключають один одного⁷⁹. Сама В. І. Постовалова вважає принцип історизму одним з різновидів принципу системності, якщо розглядати систему як сукупність її функціонально-генетичних станів⁸⁰. Подібний погляд представлено в праці І. В. Бойченка та В. І. Куценка: автори розглядають принцип історизму як подальшу конкретизацію принципів розвитку, детермінізму та системності⁸¹.

У філософії досить поширеним є пояснення взаємозв'язку принципів історизму, причиновості та системності шляхом звернення до принципу загального зв'язку явищ (він, як відомо, є найзагальнішою закономірністю існування світу, результатом і виявом універсальної взаємодії всіх предметів і явищ). Так, Я. Ф. Аскін відзначає взаємозв'язок принципів детермінізму та загального зв'язку явищ і підкреслює, що «детермінізм відображає активний бік цього взаємозв'язку»⁸². О. Г. Спіркін вважає, що принцип загального зв'язку явищ існує в причиновому та системному виявах⁸³.

Подібний підхід спостерігається й у мовознавстві. На думку В. М. Русанівського, конкретизацією принципу загального зв'язку явищ є принцип причиновості⁸⁴, а з погляду О. С. Мельничука, — принципи причиновості та системності⁸⁵. Найбільш завершеного вигляду такий підхід набув у концепції В. К. Журавльова: як конкре-

⁷⁵ Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві...

⁷⁶ Подкорытов Г. А. О природе научного метода. — С. 80.

⁷⁷ Журавлев В. К. Диахроническая фонология. — М., 1986. — С. 29–44.

⁷⁸ Глуценко В. А. Принципы порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві... — С. 15–22.

⁷⁹ Постовалова В. И. Знач. праця. — С. 63–64.

⁸⁰ Там же. — С. 63.

⁸¹ Бойченко И. В., Куценко В. И. Значение исторического материализма для обоснования принципов социально-научного познания // Социальное познание: принципы, формы, функции : Сб. науч. трудов / Отв. ред. В. И. Куценко, И. В. Бойченко. — К., 1989. — С. 19.

⁸² Аскін Я. Ф. Философский детерминизм. — Саратов, 1974. — С. 14.

⁸³ Спіркін А. Г. Основы философии : Учеб. пособие для вузов. — М., 1988. — С. 87.

⁸⁴ Русанівський В. М. Марксистсько-ленінська методологія вивчення лінгвістичних об'єктів // Мовознавство. — 1980. — № 6. — С. 3.

⁸⁵ Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка в свете диалектического материализма // Вопр. языкознания. — 1970. — № 1. — С. 19–20; Мельничук А. С. Предисловие // Методологические проблемы языкознания / Отв. ред. А. С. Мельничук. — К., 1988. — С. 7–8.

тизацію та вияв універсального принципу загального зв'язку явищ інтерпретовано три принципи — історизму, причиновості й системності⁸⁶.

Операційний компонент порівняльно-історичного методу включає низку прийомів і процедур. Згідно з Г. А. Климовим, це прийом генетичного ототожнення фактів, процедура лінгвістичної реконструкції, прийоми хронологізації та локалізації мовних явищ⁸⁷. Найсуттєвішою частиною операційного компонента порівняльно-історичного методу є процедура лінгвістичної реконструкції⁸⁸.

Телеологічним компонентом порівняльно-історичного методу є його мета. Компаративісти тлумачать її досить широко: це відтворення моделей прамовних станів сімей і груп споріднених мов, їх подальшого розвитку та членування на самостійні мови, а також створення порівняльно-історичних описів (грамматик і словників) споріднених мов⁸⁹.

Проте, на наш погляд, порівняльно-історичні дослідження спрямовані не лише на висвітлення конкретних фактів з історії тих або інших мов, тобто мають виключно фактологічний характер. Конкретні мовні факти можна усвідомлювати як вияв загальних закономірностей у «підсистемі» онтології, а мету дослідження — як розкриття історичних, причинових, системних зв'язків фактів мови, тобто як реалізацію принципу загального зв'язку явищ на конкретному історико-мовному матеріалі⁹⁰. Саме так, з методологічних позицій, пояснювали мету порівняльно-історичного дослідження вчені Харківської та Московської лінгвістичних шкіл⁹¹.

Викладена й аргументована у статті концепція лінгвістичного методу, на наш погляд, знімає протиріччя, тією чи іншою мірою притаманні іншим концепціям.

Розгляд лінгвістичного методу як складної логічної одиниці, що включає в себе онтологічний, операційний і телеологічний компоненти, видається перспективним з погляду вивчення одиниць і категорій усіх мовних рівнів. Запропонований підхід дозволяє об'єднати в цілісній концепції методу такі різноманітні, але взаємопов'язані феномени, як принципи / підходи, операції (прийоми, процедури) та мета дослідження.

Перспективи подальших студій ми вбачаємо в поглибленому вивченні низки актуальних питань: поняття лінгвістичної методології; співвідношення понять методу, методології та методики; принципи та підходи: сутність, відмінності, класифікація; операція, прийом і процедура, їхній зміст і специфіка; уточнення класифікації (класифікацій) лінгвістичних методів і виявлення специфіки кожного методу.

(Слов'янськ)

V. A. HLUSHCHENKO

THE LINGUISTIC METHOD AND ITS STRUCTURE

In the article the analysis of various concepts of the linguistic method is presented. The thesis of the linguistic method as a complicated logical unit is grounded. In the structure of the method three different components are distinguished: ontological, operational and teleological. The arguments are given in favour of the statement that all methods used in the linguistic researches are considered to be linguistic methods.

К е у в о р д с: the scientific method, the linguistic method, the structure of the method, ontological, operational and teleological components.

⁸⁶ Журавлев В. К. Знач. праж. — С. 39–40.

⁸⁷ Климов Г. А. Основы лингвистической компаративистики / Отв. ред. Н. З. Гаджиева. — М., 1990. — С. 84.

⁸⁸ Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания. — М., 1977. — С. 202.

⁸⁹ Нерозник В. П. Сравнительно-исторический метод // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 485.

⁹⁰ Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві... — С. 14–15.

⁹¹ Там же. — С. 99, 175.

ВІДОБРАЖЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ НА ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ РІВНІ

У статті на матеріалі англійської, німецької та української мов розглядається питання про характер відображення систем семантичних варіантів багатозначних слів-найменувань вогню в структурі окремо взятих фразем і фразеологічних угруповань зі спільним ключовим компонентом. Автори встановлюють загальні напрями смислового розвитку назв вогню у фразеологічному контексті і фрейм, визначальний для інтерпретації концепту *вогонь* у цьому контексті.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

Завданням нашої розвідки є дослідження закономірностей відтворення семантики багатозначних слів у фразеологічному контексті. Конкретним об'єктом спостережень авторів виступає функціонування лексем англ. *fire*, нім. *Feuer* та укр. *вогонь* у ролі ключових компонентів фразеологічних словосполук. При цьому нас цікавитимуть фраземи ідіоматичного характеру, тобто такі, зміст яких, з одного боку, не є дослівною сумою значень їхніх лексичних і граматичних складників, а з другого, — їхній зміст є таким, що його можна логічним чином «вивести» зі значень цих складників¹. Крім ідіом, ми залучаємо до розгляду порівняльні звороти і прислів'я внаслідок притаманного їм образно-експресивного характеру. Говорячи про фразеологічний рівень / контекст, ми маємо на увазі два відмінні й водночас співвідносні типи мовних утворень: по-перше, внутрішню структуру окремо взятих фразем і, по-друге, семантичну структуру фразеологічних угруповань зі спільним лексичним компонентом або ж (особливо в разі міжмовного зіставлення) із синонімічними чи семантично спорідненими складниками. На наш погляд, аналіз функціонування лексем зі спільним значенням «вогонь» під таким кутом зору становить теоретичний інтерес одразу в кількох площинах. У плані змістової конкретики зазначених слів таке дослідження здатне поглибити уявлення про роль лексем на позначення горіння і, ширше, термічних процесів у мовній моделі світу, повніше висвітлити зміст концепту *вогонь* і його семіотико-модельний потенціал². У загальнотеоретичному розумінні,

¹ Згідно з В. М. Телія, для ідіом поряд із цілісністю номінації характерним є переосмислення їхнього лексико-граматичного складу (Телія В. Н. Фразеологізм // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 559).

² Серед розвідок у цьому напрямі див., наприклад: Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка : Дис. ... канд. филол. наук. — Екатеринбург, 2009. — 213 с.; Педченко Л. В. Лексика вогню в говірках російської мови : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 2000. — 20 с.; Черныш Т. А. Этимологические гнезда корней с исходным значением горения в славянских языках : Дис. ... канд. филол. наук. — К., 1985. — 234 с.; Якушкина Е. И. К реконструкции

з огляду на полісемантичність обраних для розгляду найменувань вогню, інтерес становлять закономірності, пов'язані з відображенням у фразеологічному контексті систем значень подібних лексем. Вартим уваги видається і пошук відповіді на питання про те, чи становлять сукупності фразем зі спільним ключовим лексичним (чи семантичним) компонентом системно організоване ціле, і якщо так, то якими є характер системної організації таких угруповань і роль ключових лексем (зокрема багатозначних) у їх структуруванні?

Розпочнемо з висвітлення того, як відображаються ті чи інші семантичні варіанти (семантими) назв вогню у значенні фразеологічних сполук. Спробуємо визначити, яким є той семантичний «внесок», що його робить найменування вогню у формування «глобального» змісту фраземи, інакше кажучи, яким є той компонент цілісного фразеологічного змісту, що передається безпосередньо цим найменуванням у його первинному чи певному вторинному смисловому різновиді. Загальною передумовою подібного завдання є композитивність значення словосполучки, а в разі її ідіоматичності — більша чи менша мотиваційна прозорість внутрішньої форми фраземи, що й дає нам можливість співвіднести ті чи інші компоненти її цілісного значення з тими чи іншими лексичними одиницями в її складі. У разі ж, коли ідіоматична фразема є мотиваційно непрозорою (якщо, скажімо, її мотивація є історично затемненою або ж і взагалі суто умовною), подібне членування цілісної фразеологічної семантики з метою виділення її відповідного компонента є, природно, ускладненим або й взагалі неможливим. Певні труднощі можуть також становити приклади, де ключова лексема входить до фраземи не автономно, а у складі меншого усталеного словосполучення. Окремий випадок тут становитимуть і вторинні переносні різновиди вживання полісемантичного фразеологізму.

Якщо ж ми змогли приписати ключовому слову фразеологічно пов'язане значення, то у свою чергу постає питання про те, чи можна простежити певні закономірності напрямків семантичного розвитку номінацій вогню у фразеологічному контексті, чи, навпаки, загальна картина, яку ми тут спостерігаємо, є гетерогенною.

Логічно вихідним пунктом у діапазоні можливих тут варіантів доцільно вважати приклади, коли первісна, вихідна семантика лексеми на позначення вогню відтворюється як така й на рівні структури значення фраземи, тобто коли семантика «вогонь» і на цьому рівні означає вогонь (одразу зауважимо, що тут і деінде можливі амбівалентні, багатозначні приклади, які допускають множинну інтерпретацію, і тоді ми подаємо відповідну одиницю у кількох рубриках). Це стосується насамперед прислів'їв, де, бодай у їх первинному прочитанні, говориться саме про властивості вогню (тут і далі у випадку кількох варіантів фразеологічної одиниці подаємо лише один із них), напр.: англ. *fire and water are good servants, but bad masters* (АРФС³, 278), *the fire which lights (warms) us at a distance will burn us when near* (там же; в узагальненому значенні це прислів'я може означати: «все добре в міру»); укр. *огонь і вода добрі служити, але лихі панувати* (УІІІ, 458), *з водою та вогнем не жартуй, од злодія угли остануця, а од огню не зостануця й угли* (там же), *вогонь палить, вода студить* (ІІІ, 57), *вогонь не приятель, а водиця — сестриця* (там же, 58), *вогонь мстить, як його не шануєш* (там же).

структуры праславянского лексико-семантического поля // Славянское языкознание : XIV Междунар. съезд славистов. — М., 2008. — С. 554–575; Кодови словенских култура. — 2008. — Број 10. Ватра. — 308 с.

³ Список скорочень див у кінці статті.

Найменування вогню виступають у своєму вихідному дослівному значенні й у компаративних зворотах (і в еквівалентних їм випадках), де щось чи хтось зіставляється з вогнем (зокрема й тоді, коли відповідна лексема наявна у складі ширших сполук на позначення об'єкта порівняння). Це зіставлення виявляє досить широкий і навіть суперечливий спектр ознак: англ. *burn like fire* (АРФС, 277), *like a forest fire (like wild fire)* (там же, 278), *get on like a house on fire (afire)* (там же, 402), *as red as fire* (там же, 624); нім. *wie Feuer brennen* (WDGS, 2, 1271), *rot wie Feuer* (там же), *wie Feuer und Wasser sein* (DW, 1287); укр. *боятися (стерегтися) як вогню* (УРФС, 21, 180), *як вогонь з водою* (там же), *кинутися / накинутися як вогонь на суху соломку* (ЛІС «СУ» 1.05), *як (мов, неначе) вогню вхопити* (там же), *як у вогні* (там же), *як (мов, ніби і т. ін.) вогнем пече* (там же), *гарний як вогонь* (СШП, 28), *гарячий мов вогонь* (там же), *сидить як на вогні* (там же, 29), *спалахнув як вогонь* (там же), *огонь не кляча* (УПП, 458), *хоч на вогні (вогнем) печи* (ЛІС «СУ» 1.05). Водночас, як обґрунтовано зазначають укладачі Фразеологічного словника української мови, семантичною рисою, спільною для колокацій такого типу, є «дуже, у великій мірі» (ФСУМ, 1, 141); отже, у структурі семантики «вогонь» ця риса виступає як профілююча.

Непереносне вживання демонструють і номінативні сполуки на позначення різновидів вогню, таких як нім. *olympisches Feuer* (WDGS, 2, 1272); укр. *мандрівний (блукаючий) вогонь* (УРФС, 102), *вічний вогонь* (УРФС 38). Але, крім того, серед проаналізованих номінативних фразеологічних утворень ми знаходимо й позначення не власне вогняних, а більш-менш подібних до вогню (чи й пов'язаних із ним у певний спосіб) матеріальних об'єктів і явищ, пор. англ. *Hermes' (St. Elmo's) fire* (АРФС, 278), *fires of heaven (heavenly fires)*, поет. «зірки» (там же), *fire and brimstone* (там же, 277) та *the fires of hell* — метонімічні позначення «геєни вогненної» (там же, 278) (перший вираз уживається і як лайка⁴ — БАРС, 1, 516)); нім. *bengalisches Feuer* (WW, 228), *griechisches Feuer* «засіб підпалювання, що застосовувався у старовину під час воєнних дій» (там же); укр. *огонь святий (святий огонь)* «грим, блискавиця» (ГРП, 2, 625). Сюди ж віднесемо англ. *St. Anthony's fire* «бешиха» (БАРС, 1, 516) (згідно з коментарем, поданим у словнику В. Даля до рос. *Антонов огонь* «гангрена», вираз походить «від повальної смертоносної рожі XI ст., що її зцілювали мощі св. Антонія» (Даль, 1, 18)); пор. також назви міцних алкогольних напоїв: англ. *liquid fire* (БАРС, 1, 516) і *fire water* (АРФС, 799). Цікаво, що в останніх двох прикладах «вогонь» як мотиваційна риса підкреслює пекуче тактильне відчуття від напою, на відміну від набагато численніших випадків із царини словотвору, де номінація спиртних напоїв за допомогою одиниць термічної семантики мотиваційно ґрунтується на високотемпературній технології виготовлення горілчаних виробів, пор. укр. *горілка*, ч. *palinka*, англ. *brandy*, нім. *Brannndwein*, лит. *degtinė* «горілка» (< *dėgti* «палити») й под.⁵

Натомість у структурі номінативних сполук англ. *sacred fire* (АРФС, 652), *Promethean fire* (АРФС, 279); укр. *Прометейів вогонь* (ЛІС «СУ» 1.05; УРФС, 159) (у разі їх переносного застосування) семантика вогню позначає позитивні

⁴ Як зазначає Л. О. Павловська, для лексем на позначення вогню типовим є їхнє використання у формулах, що виражають погане ставлення до адресата, натомість у формулах із доброзичливим змістом вони відсутні (Павловська Л. О. Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах: прагмасемантичний і лінгвокультурний аспекти : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2009.— С. 8).

⁵ Черныш Т. А. Знач. праця.— С. 98–99; Черныш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід).— К., 2003.— С. 405.

явища з протилежної, духовної сфери, такі як натхнення, ентузіазм, незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети. Як переносне узагальнене позначення піднесення, збудження як спільної риси різних емоційно-психічних станів функціонує семантика «вогонь» у структурах типу нім. *das Feuer der Liebe (des Hasses, des Zorns, der Begeisterung)* (WW, 228), *Feuer der Phantasie, Jugend* (WDGS, 2, 1272), паралелі яких наявні й у інших аналізованих нами мовах. Натомість дві інші фраземи на позначення збудженості й запалу — англ. *fire and fury* та нім. *Feuer und Flamme* — видаються двоїстими щодо семантики внутрішньої форми, оскільки всі наявні в них найменування вогню (у тому числі й нім. *Flamme*) можуть і самостійно позначати піднесені емоційно-афективні стани, причому таке вживання є для них узуальним.

Виступаючи у складі інших, зокрема предикативних і співвідносних із предикатами, ідіоматичних сполук, семантика «вогонь» має такі значення:

1. «Джерело інтенсивного деструктивного, головню негативного, але не завжди фізичного впливу»: англ. *a burnt child dreads the fire* (АРФС, 277), *a small fire is quickly trodden out* (БАРС, 1, 516), *play with fire* (LDEI, 114), *between two fires* (АРФС, 277), *put one's finger in the fire* (там же, 276), *put the fat to the fire* (там же, 264), *drive out fire with fire* (там же, 277), *pull smb's chestnuts out of the fire* (там же, 145), *out of the frying pan into the fire* (там же, 301), *heap coals of fire on smb's head* (там же, 157), *fire and sword* (OALDCE, 1, 321), *go through fire and water* (АУФС, 432), *pull (snatch) smb (smth.) out of the fire* (АРФС, 279), *a brand from (out of) the fire* (там же), *strike fire* (там же), *breathe fire* (там же, 278) (у семантиці аналізованих фразем, що позначають негативні міжособистісні стосунки, вороже ставлення людини до людини, вказівка на зовнішній, діяльнісний, а також «фізіологічний» вияв такого ставлення неминуче поєднується з указівкою на його емоційно-психічне підґрунтя); нім. *mit dem Feuer spielen* (НРФС, 176), *zwischen zwei Feuern stehen* (там же), *die Hand für j-n, für etw. ins Feuer legen* (НРФС, 255) (у цій фраземі, що передає високий ступінь довіри до кого-небудь, семантика *Feuer* є, так би мовити, багатошаровою, оскільки безпосередньо похідне від семантики «вогонь» значення «джерело небезпечного впливу» у свою чергу мотивує вираження семантичної риси «високий ступінь»), *jmdm. Feuer geben* «висварити когось» (Multilex 2.0) (тут можна вбачати переосмислення первинного фразеологічного значення «дати прикурити», пор. аналогічну фразему укр. *дати комусь прикурити* з переносним значенням «висварити; завдати поразки» (ІЛС «СУ» 1.05), а також ужитий одним із героїв «Тронки» О. Гончара вираз із протилежним смисловим розвитком *дати в зуби, щоб дим пішов* «дати закурити»), *für j-n durchs Feuer gehen* (НРФС, 176), *in allen Feuern gehärtet sein* (там же), *Öl ins Feuer gießen* (там же, 427), *die Kastanien aus dem Feuer holen* (там же, 316), *gegen j-n mit Feuer und Schwert vorgehen* (там же, 176), *gebranntes Kind scheut das Feuer* (там же, 321), *das Feuer, das mich nicht brennt, lösche ich nicht* (НПП, 25), *aus einem Funken wird oft ein groß Feuer* (там же), *ein Funken Feuer noch so klein, er äschert ganze Städte ein* (там же, 27); укр. *з малої іскри великий вогонь буває* (УПП, 197), *правда не втоне у воді, не згорить у вогні* (УРФС, 154), *гратися з вогнем* (ІЛС «СУ» 1.05), *не клади в огонь пальця* (ПП, 58), *гаси вогонь, поки не розгорівся* (ПП, 58), *підливати масла у вогонь* (ІЛС «СУ» 1.05), *вогонь вогнем не загасиш* (ПП, 57), *криком вогню не вгасиш* (там же, 59), *вогонь соломину любить до загибуні* (там же, 58), *в сіні вогню не сховаєш* (ААПП, 70), *з вогню в полум'я* (ІЛС «СУ» 1.05), *між двома вогнями* (УРФС, 104), *вогнем і мечем* (ІЛС «СУ» 1.05), *аж вогню давати (кресати)* (там же), *в вогонь і (в) воду* (там же), *пройти вогонь і воду* (там же), *хай воно ясним вогнем горить* (там же), *без вогню варити*

(там же), *з-за огню би вкрав* (ПП, 58), *в огні випробовують золото / в огні залізо сталиться* (там же), *огонь ті там свійтий знає* (ГРП, 2 625) (з коментарем укладача: «‘огонь’ у поговірках і прокляттях дуже часто персоніфікується і звичайно в значінню неприяним, ворожим чоловікови, хоч і має епітет ‘свійтий’» — там же).

Зазначимо, що наявна у змісті семантими «вогонь» ознака «деструктивний» протиставлена ознаці «конструктивний» (тобто «спрямований на створення чи вдосконалення нового об’єкта»). Це протиставлення слід відрізнити від іншої опозиції, також релевантної для опису семантичного відображення позначень вогню на рівні цілісної фразеологічної семантики, а саме «позитивно / негативно оцінюваний» (суб’єктом оцінки взагалі є суб’єкт мовлення). Так, у випадку біблійного за своєю генезою виразу *heap coals of fire on smb’s head* «присоромити кого-небудь», що виступає в Старому (Притчі, 25, 21–22) й Новому (Послання св. ап. Павла до римлян, 12, 20) Заповітах (пор.: «*If thine enemy be hungry, give him bread to eat, and if he be thirsty, give him water to drink: For thou shalt heap coals of fire upon his head, and the LORD shall reward thee*». — The Holy Bible / Authorized King James Version), деструктивний вплив спрямований на погане в людській душі, через це і він, і його наслідки є позитивними. У фразеологізмі англ. *drive out (fight) fire with fire* (що його можна перефразувати «мінус на мінус дає плюс») та протилежному за змістом прислів’ї укр. *вогонь вогнем не загасиш* стверджується і, відповідно, заперечується, що ефективним і позитивним засобом боротьби з деструктивною й негативною силою є теж деструктивна сила. У фраземах укр. *в огні випробовують золото / в огні залізо сталиться* говориться про те, що піддаючи позитивний об’єкт впливові деструктивної, але позитивної за намірами сили, ми отримуємо позитивний результат.

2. «Цілеспрямована ефективна (і здебільшого позитивно оцінювана) конструктивна діяльність»: англ. *on the fire* (АРФС, 279), *not set the Thames / the world on fire* (АРФС, 279), *have many irons in the fire* (там же, 411), *keep the home fires burning* (там же, 278); нім. *mehrere Eisen im Feuer haben* (НРФС, 149), *sein Süppchen am Feuer anderer kochen* (там же, 176); укр. *ні вогню, ні полум’я — тільки дим* (ПП, 59), *огонь’д огневи присувати* — «непотрібна робота» (ГРП, 2, 625), *огонь му в руках* (там же, 626), *добре класти огонь, як готова колода* (там же, 625), *при чужім огни свій горнець гріє* (там же, 627).

Цю енантіосемію слова *fire* у фразеологічному контексті можна зіставити з уже згаданими прислів’ями, що представляють вогонь як джерело амбівалентного впливу, тобто як стихію, дія якої може давати і позитивний, і негативний результат: *the fire which lights (warms) us at a distance will burn us when near, fire and water are good servants, but bad masters*; укр. *огонь і вода добрі служити, але лихі панувати*. Натомість у поширених прислів’ях типу англ. *there is no smoke without fire* (АУФС, 939); нім. *wo Rauch ist, da ist auch Feuer* (Multilex 2.0); укр. *диму без вогню не буває* (УРФС, 50) вогонь образно інтерпретується як узагальнений символ результативної дії.

3. «(Головно позитивний) інтенсифікуючий вплив на людину, її дії та психіку»: англ. *build (light) a fire under smb* (АРФС, 277), *where is the fire?* (там же, 279); нім. *Feuer hinter etw. Machen* (НРФС, 176), *jmdm. Feuer unter d. Frack (Schwanz, Hintern, Füße) machen* (WDGS, 1272, Multilex 2.0); укр. *ніддати вогню* (ЛІС «СУ» 1.05). Як видно із прикладів, джерело такого впливу виступає поза своїм об’єктом, конкретизуючись як людина, що спонукає іншу людину до активної діяльності, або як певна матеріальна причина активності. Такі приклади

видаються дещо амбівалентними у плані мотивації: збігаючись у витлумаченні вогню як джерела термічного впливу і, відповідно, прискорення (інтенсифікації) як наслідку такого впливу, вони допускають різну інтерпретацію, пов'язану з істотно відмінним характером дії вогню як рушія на живу істоту й на механізм.

4. Але численнішими є фраземи, де позначуваний назвою вогню чинник такого впливу на поведінку й вигляд людини локалізується безпосередньо в ній самій і інтерпретується як «пристрасть, натхнення, збудження, енергійність, заповзятливість», пор. англ. *a fire in the blood* (АРФС, 278), *full of bush fire* (там же), *a ball of fire* (там же, 62), *fire in one's belly* (LDCE, 597), *on fire* (DAS, 279); нім. *bei jmdm. ist (gleich) Feuer im Dach (leicht)* (WDGS, 1271), *Feuer fangen*, перен. «загорітися пристрасстю, загорітися цікавістю; 2. (легко) закохуватися; спалахнути коханням» (НРФС, 175, WW, 228), *das Feuer schüren*, перен. «розпалювати пристрассть; підтримувати цікавість до якоїсь діяльності» (НРФС, 176). Таким чином, виступаючи як ономасіологічне підґрунтя для позначення душевних станів, семантика «вогонь» у своєму вторинному ідіоматичному застосуванні виявляє зв'язок і зі сферою емоційно-афективної семантики, й узагалі семантики, пов'язаної з внутрішніми, ментальними характеристиками людини.

5. «Болісні, неприємні відчуття, пов'язані з патологічним, хворобливим станом, зокрема з високою температурою»: англ. *on fire* (LDCE, 597) (пор. також уже згадані англійські назви гангрени та горілчаних напоїв); укр. *вогнем горіти* (ІЛС «СУ» 1.05), *паліти вогнем*, *палити вогнем*, *палити(ся) вогнем* (там же).

Таким чином, узагальнюючи наведені дефініції, можна стверджувати, що семантика «вогонь» у фразеологічному контексті виступає або ж тотожною самій собі, або ж як засіб вираження такого впливу, загальним наслідком якого є вихід об'єкта цього впливу з його нормального стану.

Аналіз фразем із ключовим компонентом-найменуванням вогню показав також, що іншим семантичним варіантом цих найменувань, який може бути присутнім у внутрішньофразеологічному контексті, є семантика «ведення вогню, стріляння з вогнепальної зброї». Функціонування цього значення у внутрішній формі фразем характеризується тим, що воно там відтворюється лише непрямим чином, і його відображення на рівні цілісного, «поверхневого» фразеологічного значення зводиться, наскільки можна судити, до двох типів, уже встановлених стосовно семантики «вогонь». Першим із них є «джерело інтенсивного деструктивного (і головню негативного) впливу», причому це джерело виступає у сфері міжособистісних стосунків: англ. *come under fire* (LDCE, 597), *under fire* (АРФС, 279), *open fire* (там же), *direct one's fire against* (там же, 277), *draw fire from smb (upon oneself)* (там же), *stand fire* (там же, 279), *running fire* (там же), *baptism of fire* (там же, 64–65), *fire a shot across the bows* (CDO), *in the line of fire* (LDEI, 199); нім. перен. *unter Feuer nehmen* (Multilex 2.0), *jmdn. ins Feuer schicken* «посилати когось на фронт, на боротьбу» (DW, 1287) (згадаємо тут і переносно вживане *die Feuertaufe erhalten* (НРФС, 176)); укр. *вести вогонь* (УРФС, 28), *відкривати вогонь* (там же, 36), *прийняти на себе вогонь* (ІЛС «СУ» 1.05), *вікликати / викликати вогонь на себе* (там же, УРФС, 30).

Кількісно менш представленим і мовно обмеженим є тип «цілеспрямована ефективна (й позитивно оцінювана) діяльність», причому в цілому йдеться про (при)зупинення здійснення такої діяльності: англ. *miss fire* (АРФС, 279), *hang fire* (там же, 278), *hold (one's) fire* (там же).

Зменшувальна форма укр. *вогник* «світло, освітлення в оселі» передає затишок, приязну атмосферу: *на вогник* (ІЛС «СУ» 1.05).

Отже, аналіз того, як відображуються системи лексико-семантичних варіантів слів-найменувань вогню на фразеологічному рівні, засвідчив, що це відображення є передусім різним за своїм характером і може бути прямим (у разі точного, дослівного відтворення одного зі словникових значень ключової лексики) або ж переносним (якщо те чи інше зі словникових значень відтворюється у вигляді нового, фразеологічно зв'язаного похідного варіанта). Водночас відтворення сукупності семантичних варіантів ключового слова у фраземах окремо взятої мови є нерівномірним і навіть вибірковим: так, наприклад, серед українських фразем зі словом *вогонь* найбільш представленою є семантика «вогонь, полум'я, горіння», а також, хоча й далеко обмеженіше, семантика «ведення вогню», натомість інші значення цієї лексики, такі як «вогнище», «піднесення, натхнення; пристрасть, запал; про того, хто має дуже енергійну, запальну вдачу», «світло сонця, освітлювальних приладів; (перен.) блиск очей, що звичайно відображає якийсь внутрішній стан людини», «жар, підвищена температура тіла» (пор. СУМ, 2, 715–716) у фразеологічному контексті або ж відсутні, або ж, якщо і наявні в ньому, то як приклади явно периферійного і, крім того, амбівалентного характеру. Зокрема, це стосується фразеологізмів із значенням тілесного жару: *вогнем горіти* «1. дуже червоніти (про обличчя); 2. мати високу температуру тіла, відчувати жар», (*аж*) *пашіти вогнем* «бути дуже розгараєним, рум'яним і т. ін. через сильне збудження, хвилювання тощо», *палити вогнем* «1. викликати жар, значне підвищення температури тіла (про хворобу); 2. завдавати моральних страждань; дуже мучити», *палити(ся) вогнем* «дуже непокоїтися, страждати від чогось; виражати сильні почуття (про очі, погляд і т. ін.)». Є підстави вважати, що в контексті цих фразем семантика іменника *вогонь* не просто відтворює його узуальний лексико-семантичний варіант «жар, підвищена температура тіла», а скоріше становить живу фразеологічно пов'язану метафору, у якій, поряд із вторинним переносним змістом, чітко прозирає її образно-смісловне твірне підґрунтя. Двозначність таких прикладів зумовлена й тим, що афективні стани, як правило, отримують зовнішнє «фізіономічне» вираження (таке, як розпашілість, рум'янець, блиск очей), а також і тим, що тілесні ознаки афекту й патогенних соматичних станів реально виступають як співвідносні, пор. також компаративні звороти: *спалахнув як вогонь* «1. раптово почервонів; 2. раптово пройнявся якимось сильним почуттям» (СНП, 29; наскільки можна судити, ця фразема виступає головно з негативною конотацією), *як вогнем пече* «хто-небудь дуже страждає морально; хтось занепокоєний чимось» (ІЛС «СУ» 1.05), *як у вогні* «у нестерпних фізичних або моральних муках» (там же). Через це семантика подібних фразеологізмів може отримувати множинну мотивацію шляхом різного витлумачення ключового слова на позначення вогню, але результат таких витлумачень передається формально тотожним чином.

З іншого боку, у міжмовному плані тут, як ми бачили, виявляються певні спільні тенденції: фразеотворчу активність у всіх трьох зіставлених мовах виявляють саме семантики «вогонь, полум'я» і «ведення вогню», частково збігаючись і в плані вираження вторинних значень.

Тепер, із урахуванням отриманих нами відомостей, ми можемо перейти до питання про цілісну характеристику угруповання фразем зі спільним ключовим словом на позначення вогню. Така характеристика має певні риси ідеографічного підходу, який відіграє істотну роль у сучасних фразеологічних студіях⁶. Про-

⁶ Див.: Телія В. М. Знач. праця.— С. 154–175; Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень).— К. ; Сімферополь, 2007.— 252 с.

те об'єктом ідеографічного висвітлення виступають масиви мовного матеріалу, відібрані за спільною для них узагальнено-тематичною рисою, яка об'єднує відповідні одиниці на рівні їхнього «поверхневого» значення або ж принаймні на рівні внутрішньої форми⁷. Натомість ми маємо справу з угрупованнями фразеологізмів, які сформувалися навколо спільного для них «кристалізаційного центру» — ключової лексичної одиниці зі значенням «вогонь», і це дає підстави розглядати такі групи фразем як об'єднані ще й за ознакою спільного походження. Коли ж, як у нашому випадку, ідеться і про міжмовне зіставлення, підставою для нього є спільне вихідне значення ключових лексем, а відповідні угруповання можна розглядати як семантично споріднені. У кожному разі тут не застосовується класифікаційна логіко-поняттєва схема, взята «ззовні»⁸, наприклад із вторинних щодо мови семіотичних систем, таких як та чи інша галузь науки⁹. Характер семантичної організації тут має бути суттєво іншим і, крім того, встановленим безпосередньо з досліджуваного мовного матеріалу. Зокрема, наявність тих чи інших семантичних категорій, які об'єднують фразеологічні угруповання на рівні «поверхневої» семантики, може бути тут лише вторинною рисою, похідною від первинної (якою є наявність спільного вихідного елемента) і в цьому сенсі генетично зумовленою; крім того, ця наявність вторинного «спільного знаменника» на рівні цілісного значення має бути встановлена і доведена мовним фактажем, який справляє враження різноманітності й навіть гетерогенності.

Справді, у плані семантичного структурування аналізованих нами груп фразем має значення їхній поділ на предикативні (основний масив) і номінативні (нечисленна периферія). Рисою, спільною для цілісної семантики переважної більшості перших із них, може вважатися позначення певної ситуації, диференційованої за ознакою «характер результативного впливу». Цей вплив може бути конструктивним і деструктивним, і саме це протиставлення є визначальним для семантичної структури аналізованого угруповання, охоплюючи переважну більшість фразеологічних одиниць, які входять до нього. При цьому кількісно переважають ті з них, у яких ідеться про деструктивний вплив (такі як укр. *з вогню в полум'я*; *вогнем пече*), що дає підставу розглядати це протиставлення як привативне, а фраземи із значенням конструктивного впливу (англ. *many irons in fire*) — як маркований (за ознакою меншої чисельності) член цієї привативної кореляції. У прислів'ях на зразок укр. *диму без вогню не буває* зазначене протиставлення нейтралізується, узагальнюючись як логічне відношення причинно-наслідкового характеру.

У структурі представленої в аналізованих фраземах ситуації результативного впливу, крім цього центрального для неї семантичного компонента, виділяються ще й інші її складники. Ця ситуація практично завжди в той чи інший спосіб пов'язана з людиною, стосується її зв'язків з оточенням, у якому вона існує, у тому числі і з іншими людьми. Через це майже неодмінним, хоч і здебільшого ім-

⁷ Див., наприклад: *Yarova I.* Ideografski opis slovenske somatske frazeologije kot reprezentacija fragmenta slovenske jezikovne slike sveta // 45. seminar slovenskega jezika, literature i culture : Telo v slovenskem jeziku, literaturi i kulturi, 22.6–19.07.2009: zb. predavanj.— Ljubljana, 2009.— S. 193–196.

⁸ Про зовнішні джерела ідеографічної класифікації див.: *Караулов Ю. Н.* Общая и русская идеография. — М., 1981. — С. 58.

⁹ Наприклад, у працях М. В. Пасюківської, присвячених польським фразеологізмам із назвами тварин, використовується, поряд із власне лінгвістичною, систематика, прийнята в сучасній зоології (див.: *Пасюківська М. В.* Зоонімічна лексика в польській фразеології: склад, семантика, функції : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2009.— 16 с.

пліцитним семантичним складником цієї ситуації є «людина (люди)». Так, приклади, які ілюструють уживання фраземи *з вогню* (рідше *із жару*) (*та*) *в полум'я* «з однієї неприємності в іншу, ще гіршу», не залишають сумніву, що мова йде про людину, хоча потрапити в таку ситуацію може будь-яка жива істота чи, скажімо, автономно діючий механізм: «— Ой, гляди! Коли б ти не попала з огню та в полум'я!..» (Панас Мирний), «— Випаде ж людині така доля — вічно стрибати з вогню та в полум'я. Правда, досі Андрієві щастило» (Я. Стецюк), «З вогню він потрапив у полум'я. Втікав з баржі, щоб не бути розстріляним у Ванні, і ось примандрував сам до цього проклятого Ванну» (П. Загребельний), «Недавно на другій женився, Та, бач, в рахунку помилився. Із жару в полум'я попав» (І. Котляревський) (ФСМ, 1, 140).

Із наведених ілюстрацій також видно, що людина є в них об'єктом (деструктивного) впливу. Це, однак, буває не завжди: скажімо, у паремійній фраземі англ. *a small fire is quickly trodden out* «людина» виступає вже як суб'єкт деструктивного впливу (об'єктом знищення тут є узагальнене, неконкретизоване джерело аналогічного впливу). До того ж із погляду аналізованих фразем сама «людина» може бути водночас і об'єктом, і суб'єктом результативного деструктивного впливу, пор. фразеологізми, вмотивовані семантикою стріляння з вогнепальної зброї. Далеко рідше міжособистісні стосунки мають у них конструктивний характер, пор. англ. *build a fire under smb* чи укр. *піддати вогню*.

Крім «людини», у структурі ситуації результативного впливу може виступати також «вогонь», що зображується як джерело й навіть суб'єкт деструктивних дій, спрямованих на людину та середовище її існування; значно рідше «вогонь» є джерелом чи інструментом конструктивного впливу. Але таке джерело часто не конкретизується саме як вогонь, а виступає як «щось неконкретизоване (узагальнене) й небезпечне».

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що визначальним для сукупності «вогневих» фразем є фрейм, який включає, як свій основний компонент, диференційовану за ознакою «конструктивність / деструктивність» інтенсивну результативну дію і такі співвідносні з нею компоненти, як «людина», «вогонь» і «джерело небезпечного впливу». На нашу думку, в цьому фреймі відбилося концептуальне осмислення вогню як природного явища, тісно пов'язаного з людським існуванням, передусім у ролі адаптованого культурою технологічного засобу, що, однак, не заважає тому, що в оцінці вогню людиною деструктивний аспект переважає над конструктивним.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ААПШ	— Дубенко О. Ю. Англо-американські прислів'я та приказки.— Вінниця, 2004.— 416 с.
АРФС	— Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь.— М., 1984.— 944 с.
АУФС	— Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник.— К., 1969.— 1052 с.
БАРС	— Большой англо-русский словарь.— М., 1972.— Т. 1–2.
ГРП	— Галицько-руські приповідки : У 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко.— Л., 2006.— Т. 1–3.
ЛІС «СУ» 1.05	— Інтегрована лексикографічна система «Словники України», версія 1.05. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України.— К., 2001–2005.
НІП	— Німецькі прислів'я та приказки / Упоряд. Н. М. Демедюк.— К., 1973.— 102 с.

- p>
- НРФС — *Бинович Л. Э., Гришин Н. Н.* Немецко-русский фразеологический словарь.— М., 1975.— 656 с.
- ПП — *Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини.*— К., 1989.— 480 с.
- ССНП — *Юрченко О. С., Івченко І. О.* Словник стійких народних порівнянь.— Х., 1993.— 176 с.
- СУМ — *Словник української мови : В 11 т.*— К., 1970–1980.
- УПП — *Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис.*— К., 1993.— 768 с.
- УРФС — *Олійник І. С., Сидоренко М. М.* Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник.— К., 1978.— 447 с.
- ФСУМ — *Фразеологічний словник української мови.*— К., 1993.— Кн. 1–2.
- DAS — *Spears R. A.* Dictionary of American Slang.— Lincolnwood, Ill., 1991.— 528 p.
- DW — *Wahrig G.* Deutsches Wörterbuch.— S. 1., 1981.— 4356 s.
- LDCE — *Longman Dictionary of Contemporary English.*— Harlow, 2003.— 1949 p.
- LDEI — *Longman Dictionary of English Idioms.*— Harlow, 1979.— 387 p.
- Multilex 2.0 — *Немецко-русский электронный словарь МультиЛекс.*— ЗАО Медиа-Лингва, 1998.
- OALDCE — *Hornby A. S., Cowie A. P.* Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.— Moscow, 1982.— V. 1–2.
- WDGS — *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache.*— Berlin, 1973–1980.— Bd 1–5.
- WW — *Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch.*— Leipzig, 1972.— 818 s.

S. S. YERMOLENKO, Y. V. BECHKO

THE REFLECTION OF SEMANTIC STRUCTURE OF POLYSEMOUS WORDS DENOTING FIRE AT PHRASEOLOGICAL LEVEL

The authors discuss, with reference to English, German and Ukrainian, the question of how the system of meanings of polysemantic words denoting fire is reflected in the structure of individual idiomatic set phrases as well as groups of such phrases sharing the common key lexical component. They establish general trends of sense development of the names of fire in phraseological context as well as the frame determining the interpretation of the concept FIRE in such context.

Key words: set phrase, inner form, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ДІЕСЛІВНОЇ МІКРОКАТЕГОРІЇ «ДІЯ-МОВЛЕННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті подано фрагмент опису двостороннього міжмовного зіставлення української та англійської дієслівних систем в аспекті встановлення спільного та специфічного в лексико-семантичній парадигмі мікрокатегорії «дія-мовлення» надкатегорії «процесуальність», трактованій у дослідженні як *tertium comparationis*.

Ключові слова: зіставне мовознавство, дієслівні категорії, українське дієслово, англійське дієслово.

У сучасних міжмовних розвідках, що спираються на вагомі здобутки порівняльного мовознавства як комплексу лінгвістичних дисциплін (порівняльно-історичного мовознавства, типології, характерології, універсології тощо), помітною є тенденція до виокремлення власне зіставного (контрастивного) аспекту, який поступово, проте впевнено набуває статусу окремої лінгвістичної галузі. Вчені, наголошуючи на тісному зв'язку зіставної лінгвістики з іншими галузями мовознавства через використання ними як власного методу дослідження зіставного (контрастивного, зіставно-типологічного, синхронно-порівняльного) методу, небезпідставно акцентують на онтологічній та епістемологічній своєрідності зіставної мовознавчої парадигми¹, як і на перспективності наукових пошуків у цій галузі². Теоретичне осмислення певних елементів зіставлюваних мов незалежно від їхньої спорідненості, як і абстрагування від «закритості / відкритості списку диференційних ознак та списку мов»³, урахування яких є важливим для характерології та типології, створює релевантні умови для встановлення спільних та особливо специфічних рис обраного об'єкта дослідження в кожній із зіставлюваних мов у проєкції на обґрунтоване дослідником *tertium comparationis* (основу зіставлення).

¹ Див., наприклад: Гак В. Г. О контрастивной лингвистике // Новое в зарубежной лингвистике : Контрастивная лингвистика. — М., 1989. — Вып. 25. — С. 5–17; Жлуктенко Ю. О. Контрастивный анализ как прием мовного дослідження // Нариси з контрастивної лінгвістики. — К., 1979. — С. 5–6; Юсупов У. К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков. — М., 1988. — С. 6–11; Штернеманн и др. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике : Контрастивная лингвистика. — М., 1989. — Вып. 25. — С. 144–178; Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. — К., 2006. — С. 7–96; Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. — К., 2004. — С. 11–15; Васильева В. Ф. Типология, характерология и сопоставительная лингвистика // Исследования славянских языков в русле традиций сравнительно-исторического и сопоставительного языкознания. — М., 2001. — С. 20–22.

² Див., наприклад: Жлуктенко Ю. О., Бублик В. Н. Контрастивна лінгвістика: проблеми і перспективи // Мовознавство. — 1976. — № 4. — С. 3–15; Немзер У. Проблемы и перспективы контрастивной лингвистики // Новое в зарубежной лингвистике : Контрастивная лингвистика. — М., 1989. — Вып. 25. — С. 128–138; Левицький А. Е. Українська зіставна лексикологія початку ХХІ століття: перспективні напрями // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. — Житомир, 2006. — Вып. 35. — С. 34–41.

³ Рождественский Ю. В. Типология слова. — М., 1969. — С. 180.

Міжмовні та необхідні для зіставного аналізу «точні і повні внутрішньомовні дослідження»⁴ дієслівних систем української та англійської мов, мають доволі обсягову наукову бібліографію (В. М. Русанівський, Ю. О. Жлуктенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова, Г. Г. Почепцов, О. І. Смирницький, Т. Є. Масицька, Ш. Р. Басиров, І. В. Корунець, М. І. Калько, О. І. Леута, Н. М. Мединська, І. М. Арібжанова, С. М. Сухорольська, О. С. Ванівська, Б. Левін, Ч. Фріз, Р. Квірк, Т. Раппопорт, А. МакМіллан, Г. Ліч, Ф. Палмер та ін.), доповнену різноаспектними дослідженнями дієслівних систем інших слов'янських та германських мов (О. О. Потебня, І. І. Мещанинов, О. М. Пешковський, Н. Ю. Шведова, Г. О. Золотова, К. Г. Крушельницька, Л. М. Васильєв, Ю. Д. Апресян, І. В. Арнольд, Ф. С. Бацевич, В. Д. Каліуценко, Р. М. Гайсіна та ін.). Однак і донині залишається недостатньо вивченою, а отже, і актуальною для розв'язання проблема комплексного міжмовного зіставлення парадигматики та синтагматики дієслівних систем у лексико-семантичному та формально-граматичному аспектах.

Tertium comparationis (основою зіставлення) у такому разі може слугувати узагальнена дієслівна надкатегорія «процесуальність»⁵. Цю надкатегорію, сформовану відповідними суб- та мікрокатегоріями, витлумачуємо як узагальнену абстрактну модель, що має інтегрувальний для утворення дієслівних систем характер і репрезентація якої є двохаспектною — через лексичну семантику дієслова та сукупність дієслівних граматичних (морфологічних, словотвірних, синтаксичних), а також міжрівневих категорій. Семантичний та граматичний аспекти надкатегорії «процесуальність» у кожній із зіставляваних мов реалізовано в неповторних, своєрідних для кожної з дієслівних систем комбінаціях, що функціонують у нерозривній єдності і становлять лінгвальну сутність окресленої надкатегорії, яка виступає всеохопною, свого роду «парасольковою» абстракцією на шляху осмислення категорійної системи дієслова загалом.

У пропонованій статті об'єктом дослідження виступають дієслівні мікросистеми, сформовані мікрокатегорією «дія-мовлення», які розглядаються в аспекті їхньої лексико-семантичної парадигматики. Метою розвідки стало встановлення спільного та особливо відмінного в лексико-семантичній організації дієслівної мікрокатегорії «дія-мовлення» як складника субкатегорії «дія» узагальненої дієслівної надкатегорії «процесуальність» у межах вибудованих нею співвідносних лексико-семантичних полів (ЛСП).

Матеріалом дослідження слугували дієслівні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ)⁶, взяті з тлумачних словників зіставляваних української та англійської

⁴ Кочерган М. П. Зазнач. праця. — С. 93.

⁵ Можливість надання дієслівній надкатегорії «процесуальність» статусу *tertium comparationis* при встановленні лексико-семантичних та формально-синтаксичних співвідношень між дієслівними системами української та англійської мов була обґрунтована в попередніх працях автора, зокрема: Іваницька Н. Б. *Tertium comparationis* у міжмовному зіставленні дієслівних систем // Мовознавство. — 2009. — № 1. — С. 46–59; Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «переміщення (об'єкта)» в українській та англійській мовах // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова : Проблеми граматики і лексикології української мови. — К., 2009. — Сер. 10. Вип. 5. — С. 154–158.

⁶ До аналізу було залучено здебільшого моносемантичні дієслова та дієслівні лексико-семантичні варіанти, виокремлені із тлумачних словників за прямим номінативним значенням, яке ґрунтується на предметній співвіднесеності досліджуваних одиниць із такою частиною позамовної дійсності, як «мовлення», і значення яких за сформованою у словникарстві традицією зафіксовано першим. За умови використання похідних значень у статті подано відповідні позначки.

мов, а також матеріали словників синонімів, частотних словників та почасти перекладних лексикографічних джерел.

Дієслівні значення, охоплені мікрокатегорією «дія-мовлення», формують доволі обсягові, надзвичайно розгалужені й складні щодо системних відношень лексико-семантичні парадигми, які дістали глибоке осмислення на матеріалі багатьох мов⁷. «Дієслова мовлення (російські.— Н. І.) так часто були об'єктом уваги науковців і розглядалися настільки різноаспектно, що вже сама історія їхнього вивчення заслуговує на монографічний опис»,— зауважує С. М. Антонова⁸.

Наукова зацікавленість дієсловами мовлення цілком обґрунтована як екстралінгвістичними, так і власне мовними чинниками. Природно, що такі дієслова, акумулюючи найдавніший досвід рефлексії людини над мовою, залишають за собою статус продуктивних, функціонально активних, семантично своєрідних та специфічних щодо системних зв'язків і відношень у межах утворюваних ними лексико-семантичних полів у конкретній мові та дієслівних систем у зіставлюваних мовах. Сфера їхньої номінації — це сфера діяльності людини, завдяки якій остання набуває унікального статусу — *homo loquens* (людини-мовця)⁹. Більше того, здатність людини до мовлення опосередковує інші види людської діяльності, а сам процес мовлення постає як складна денотативна ситуація, що може бути репрезентованою в комунікативному, семіотичному, інформаційному та інших аспектах. За слушним твердженням З. В. Нічман, процеси мовлення «буквально пронизують усі сторони людської діяльності»¹⁰.

З огляду на це слід відзначити, що дієслова, які номінують мовленнєві процеси, утворюють складну мікросистему як для класифікацій та опису її одиниць в одній мові, так і особливо для виявлення ознак корелятивності чи некорелятивності в зіставлюваних мовах¹¹. Принагідно зауважимо, що до аналізу не залучалися численні українські дієслововирази, в яких суфіксально-префіксальні показники впливають на семантичне варіювання відповідних лексем, усе ж зберігаючи при цьому їхню первинну денотативну визначеність (напр.: укр. *говорити*, *поговорити*, *попоговорити* і т. ін.). Крім цього, зіставлювані ЛСП включають конститuentи з досить нечітким складом сем, виявляючи різновекторні зв'язки з іншими лексико-семантичними парадигмами.

⁷ Історію дослідження дієслів мовлення, особливо в слов'янському мовознавстві, див.: Нічман З. В. Глаголы говорения (устной речи) в современном русском языке : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Томск, 1980.— 19 с.; Бабенко Л. Г. Функциональный анализ глаголов говорения, интеллектуальной и эмоциональной деятельности : Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Ростов н/Д., 1980.— 24 с.; Кероп'ян А. Р. Лексико-семантична структура російських та англійських дієслів мовлення : Дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2003.— 213 с.; Пашковська Г. О. Походження й семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2008.— 20 с.

⁸ Антонова С. М. Глаголы говорения — динамическая модель языковой картины мира: опыт когнитивной интерпретации.— Гродно, 2003.— С. 34.

⁹ Pulgram E. *Homo Loquens: an Ethological View* // *Lingua*.— 1970.— Vol. 24. N 4.— P. 310.

¹⁰ Нічман З. В. Зазнач. праця.— С. 6.

¹¹ Різномасштабне осмислення дієслів мовлення в лінгвославістиці, лінгвогерманістиці та контрастивістиці пов'язане, зокрема, з вивченням цих одиниць у плані лексичної та граматичної семантики (С. М. Антонова, Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, І. П. Бондар, Л. М. Васильєв, А. Вежибіцька, В. Г. Гак, С. П. Гірняк, М. І. Голянич, Е. П. Девіс, А. Р. Кероп'ян, І. М. Кобозєва, Т. В. Кочеткова, Н. О. Мех, Л. М. Михайлова, Т. М. Недялкова, Н. Г. Ніколаєва, З. В. Нічман, Г. О. Пашковська, Л. І. Соболева, Л. Ю. Стойкович, Е. О. Ушакова, Є. Б. Циганова та ін.), синтаксичних властивостей (В. П. Бахтіна, Т. П. Ломтєв, Б. Левін), функціональних параметрів (Л. Г. Бабенко, Л. Г. Дворник), співвідношення мислення та мовлення (В. Н. Телія, Е. В. Харчистова), логіко-семантичних характеристик (З. Вендлер, Дж. Остін, Дж. Серль, О. В. Падучева та ін.).

З одного боку, багатий попередній досвід вивчення лексико-семантичної парадигматики дієслів мовлення створив надійне підґрунтя для проведення нашого власного зіставлення, а з другого, — спричинився до додаткового внутрішньомовного осмислення мікрокатегорії «дія-мовлення» в межах української та англійської дієслівних систем. Така «ревізія» внутрішньосистемних описів є вкрай необхідною для виявлення компарабельності різномовних ЛСП, оскільки кваліфікація мовлення як складного багатоаспектного процесу на тлі психолінгвістичної, когнітивної, соціокультурної, комунікативно-суспільної та іншої діяльності людини й виділення на цій основі відмінних за обсягом та ступенем співвіднесеності онтологічних ознак мовлення, репрезентованих у семантиці дієслівних словозначень, унеможливило б зіставлення відповідних лексико-семантичних парадигм¹².

Використовуючи й узагальнюючи запропоновані дослідниками підходи до семантичної класифікації дієслів мовлення (Т. В. Кочеткова, Л. М. Васильєв, Дж. Остін, Н. Г. Ніколаєва, А. П. Агапій, А. Р. Кероп'ян, Г. О. Пашковська, Л. Ю. Стойкович, Б. Левін, Дж. Гропер та ін.), можливими диференційними ознаками, основоположними для вибудовування співвідносних ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення», нами визначено такі, що характеризують мовлення в трьох аспектах: акустично-фізіологічному, інформаційному та комунікативному. Безперечно, межа між цими ознаками є досить умовною через складність, нерідко неможливість, а часто — і неактуальність виокремлення в цілісній денотативній ситуації мовлення тієї чи іншої характеристики. Однак для вибудовування лексико-семан-

¹² Згадаємо лише деякі з апробованих підходів до виокремлення дієслів мовлення та їхньої диференціації. Російський дослідник Л. М. Васильєв, беручи до уваги денотативний, парадигматичний та синтагматичний принципи класифікації дієслівної лексики, кваліфікував мовлення (в його термінології — «реченнєво-мисленнєву діяльність») як дуже складний денотат, утворюваний обов'язковими (суб'єкт дії; співрозмовник; вимова чи написання; вираження думки, а також почуття та волі; повідомлення думки та пов'язаний із цим мовленнєвий контакт) і факультативними (зміст та його характеристика) компонентами ситуації (Васильєв Л. М. Семантика русского глагола. Глаголы речи, звучания и поведения. — Уфа, 1981. — С. 4). Г. В. Степанова виокремлює три аспекти мовлення: звуковий, інформаційний та комунікативний (Степанова Г. В. Семантика многозначного слова. — Калининград, 1978. — С. 33). Лінгвістична розвідка Н. Г. Ніколаєвої спирається на поширене розуміння мовлення як «активного, цілеспрямованого, мотивованого, предметного (змістового) процесу видачі та прийняття сформульованої за допомогою мови думки, інформації, спрямованих на задоволення комунікативно-пізнавальної потреби людини в процесі спілкування» (Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003. — С. 5). Нерідко мовлення беззастовідно тлумачать як різноаспектне явище, сформоване комунікативним, семіотичним, інформаційним і технічним, пов'язаним із людською здатністю до породження механізмів мовлення, складниками (див.: Дворник О. Д. Функциональная категоризация глаголов говорения в современном английском языке : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Белгород, 2001. — С. 6–7). При комунікативно-прагматичному підході дієслова мовлення диференціюють з урахуванням положень теорії мовленнєвих актів (Дж. Л. Остін, Дж. Р. Серль, Дж. Ліч, М. М. Бахтін, Т. Баллмер, З. Вендлер, Ю. Д. Апресян, Г. Г. Почепцов, Н. Д. Арутюнова, Г. Вежбицька та ін.), де мовленнєвий акт репрезентовано локутивним, іллокутивним та перлокутивним рівнями. Спираючись на досягнення цієї теорії, А. Р. Кероп'ян розмежовує нейтральні, дескриптивні та конкретизуючі дієслова мовлення (див.: Кероп'ян А. Р. Знач. праця). Набувають поширення й інші підходи до витлумачення семантики дієслів мовлення, зокрема лінгвокогнітивний (див.: Антонова С. М. Знач. праця; Михайлова Л. М. Глагольные способы репрезентации концепта «говорение» в современном английском языке : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Ростов н/Д., 2009. — 23 с.; Стойкович Л. Ю. Лексико-семантическое поле английских глаголов речеобразования (лингвокогнитивный подход) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Самара, 2007. — 22 с.).

тичних парадигм, охоплених мікрокатегорією «дія-мовлення», такий підхід видається цілком прийнятним, хоча, безсумнівно, не єдино можливим.

Опорними словами зіставлюваних ЛСП є підстави визнати укр. *говорити* «мати здатність висловлювати думки, почуття; володіти мовою» (СУМ¹³, II, 100) та англ. *to say* у значенні «to express in words; to state as opinion or belief» (MWD). Семантика таких дієслів найповніше розкриває денотативну ситуацію мовлення, позбавлену додаткових ознак денотативної та конотативної природи.

Специфіку зіставлюваних ЛСП визначають несхожі тенденції до створення центральних частин, формування яких у кожній з мов забезпечують конституенти, зорієнтовані на актуалізацію різних складників мовленнєвої дії.

В українському ЛСП значення, що належать до центральної зони, узагальнено характеризують мовлення як один із засобів вираження думок та почуттів і є нейтральними щодо вказівки на цілеспрямованість дії та обов'язковості експлікації адресата мовленнєвої дії: пор. укр. *казати* «передавати словами (думки, почуття тощо)» (СУМ, IV, 70), *мовити* «висловлювати вголос свої думки» (СУМ, IV, 769), *вимовляти* «передавати голосом звуки, слова своєї або чужої мови; говорити певним чином» (СУМ, I, 433), *висловлювати* «передавати словами (думки, почуття і т. ін.)» (СУМ, I, 489). Зорієнтованість їхньої семантики на об'єктну конкретизацію не передбачає тематичного розмежування об'єктної ознаки, що розширює денотативний обсяг значення, як і синтагматичні параметри дієслівних ЛСВ. Спектр залежних компонентів при таких дієсловах мовлення є надзвичайно широким.

Центральну частину англійського ЛСП вибудовують такі конституенти, як *to say*, *to tell*, *to talk*, *to speak*, особливість семантичного складу яких полягає, по-перше, у розмежуванні обов'язковості та факультативності об'єктного поширення, на що вказують відповідні субстанційні семи (пор., наприклад, з одного боку, *to say* «to pronounce a word or sound» (LDCE) і *to speak* «to use your voice to produce words» (LDCE), а з другого, — *to tell* «to give someone facts or information about something» і *to talk* «to say things to someone, especially in a conversation» — LDCE); по-друге, у тематичній диференціації об'єктної семи (пор. семантику дієслівного значення *to say* із субстанційною семою 'word, sound' і *to tell*, де об'єктну конкретизацію забезпечують семи 'facts, information'). По-третє, у вказівці на цілеспрямованість дії та імпліцитність чи експліцитність адресата мовлення (пор. *to say*, *to tell*, семантика яких реалізується через вказівку на одностороннє спрямування мовленнєвої дії, і *to speak*, *to talk*, що передбачають комунікативну взаємодію двох учасників ситуації). При цьому різні значення згаданих полісемантичних англійських дієслів можуть бути співвіднесені, що створює складну архітектоніку лексико-семантичної парадигми.

Кількісна перевага центральної частини англійського ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» спирається на можливість виокремлення таких дієслівних ЛСВ, які узагальнено вказують на здатність людини до усного мовлення і корелюють з українським *говорити* «володіти мовою», пор.: укр. *говорити* і англ. *to voice*, *to verbalize*, *to vocalize*, *to utter*₂ (LDCE). Порівняно із згаданими конституентами англійського ЛСП, вони є менш частотними (за даними WFWSE), однак через відносну нескладність їхньої семантики, нейтральність щодо вираження особливостей акустично-фізіологічної організації мовлення, його змістової та комунікативної спрямованості, як і використання у словникових тлумаченнях інших дієслівних ЛСВ, їм небезпідставно можна надати статусу центральних.

¹³ Список скорочень див. у кінці статті.

Периферійні частини зіставлюваних ЛСП сформовані дієслівними значеннями, в яких мовленнєва дія кваліфікується як така, що ускладнена передусім денотативними диференційними ознаками, які вказують на акустично-фізіологічні, змістові (інформаційні) та комунікативні характеристики мовлення. Зауважимо, що наповнення периферійних частин зіставлюваних ЛСП є досить обсяговим і семантично різномірним у зіставлюваних мовах. Зважаючи на зіставний характер пропонованого дослідження, зупинимось лише на найпоказовіших співвідносних та некорелятивних вираженнях диференційних ознак, підпорядкованих мікрокатегорії «дія-мовлення», свідомо залишаючи поза увагою більшість дієслів на позначення мовлення, участь яких у формуванні периферійних частин українського та англійського ЛСП не виявила особливої специфіки при зіставному аналізі.

Реалізацію ознаки «акустично-фізіологічний аспект мовлення» в зіставлюваних ЛСП забезпечують дієслівні значення, більшість з яких має тісний зв'язок із ЛСВ, об'єднаними мікрокатегорією «дія-звучання» (пор.: укр. *бурчати*₁ «говорити невиразно, нерозбірливо», *бурчати*₂ «утворювати одноманітні, приглушені, схожі на булькання звуки» (ТСУМ); англ. *to babble*₁ «to speak quickly in a way that is difficult to understand or sounds silly», *to babble*₂ «to make a sound like water moving over stones» (OALDCE)). Таке «сусідство» не є своєрідним для якоїсь однієї із зіставлюваних дієслівних систем. Водночас певна непослідовність лексикографічної параметризації дієслівних лексем щодо первинності / вторинності значень, співвідносних із власне звуковою чи мовленнєвою діяльністю людини, подекуди ускладнює визначення пріоритетів у віднесенні таких ЛСВ до того чи іншого ЛСП взагалі, як і визначення їхнього внутрішньопарадигмального статусу зокрема.

З огляду на це, аналіз семантики виокремлених дієслів свідчить на користь їхнього розташування в зонах віддаленої та крайньої периферії як українського, так і англійського ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення». При цьому варто зауважити, що нерідко компоненти дієслівних значень, які вказують на акустично-фізіологічні характеристики мовленнєвої дії, кваліфікуються мовознавцями як інтенсивно-параметричний компонент¹⁴, що надає таким дієсловам статусу експресивних (у нашому витлумаченні — конотативно маркованих). Як зауважує Н. І. Бойко, «експресивна семантика дієслова формується на основі відхилень від соціально-нормативних показників дієслівного денотата»¹⁵. Згадані дієслова позначають спосіб мовлення, темп (швидкість), гучність, тембр і висоту голосу, орфоепічне оформлення (правильність, чіткість, виразність вимови), додаткові звукові ефекти та ін. Відповідність мовленнєвої дії певним стереотипам створює підґрунтя для кваліфікації ознак, закладених у семантиці дієслівних значень, як таких, що реалізують мовлення на засадах загальноприйнятих норм вимови та просодичного оформлення (ці ознаки латентно імпліковано до семантики «центральної» дієслів), і таких, що не відповідають таким нормам (напр.: укр. *горлати* «голосно говорити» (ТСУМ), *шамкати* «говорити невиразно, нерозбірливо, злегка шепеляючи» (ТСУМ); англ. *to drawl* «to speak in a slow unclear way with vowel sounds that are longer than normal» (LDCE), *to gabble* «to say something so quickly that people cannot hear you or understand you properly» (LDCE)). Ймовірно, що нормативні показники акустично-фізіологічного

¹⁴ Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. — Ніжин, 2005. — С. 310–323, 329–333.

¹⁵ Там же. — С. 311.

аспекту мовлення не мають міжмовного розрізнення. З огляду на це в кожній із ЛСП було виокремлено співвідносні частини ЛСП, заповнені конотативно-маркованими дієсловами, що вказують на мовлення, оцінене щодо його акустично-фізіологічних характеристик у межах онтологічно релевантних та соціально значущих диференційних ознак.

В обох мовах з-поміж акустично-фізіологічних аспектів мовленнєвої дії, імплікованих до семантичного складу дієслів мовлення, найпосплідовніше репрезентовані: темп (швидкий / повільний) (укр. *бубоніти*, *дріботіти* ₃, *тарабани́ти* ₃, *цокотати* ₃ / *тягти* ₁₃, *цідити* ₅; англ. *to chatter*, *to gabble*, *to gibber*, *to jabber* / *to splutter*, *to drawl*, *to singsong*); гучність (висока / низька) (укр. *галакати*, *горланити*, *горлати*, *горлопанити*, *гомоніти*, *кричати*, *лементувати*, *пенетувати* / *пришпінтувати*, *шептати*, *шушукати*; англ. *to bark* ₂, *to bawl* / *to boom*, *to bray* ₂, *to bellow*, *to cry*, *to howl*, *to yell*, *to grunt*, *to screech*, *to scream*, *to shout*, *to shriek*, *to squeak*, *to squeal*, *to vociferate*, *to wail*, / *to grumble*, *to hiss* ₂, *to murmur*, *to mutter*, *to whimper*, *to whisper*); тональність (висока/низька) (укр. *басити*, *гудіти*, *ричати*, *рокотати*, *хрипіти* / *нищати*; англ. *to boom*, *to growl*, *to roar*, *to snarl* / *to chirp* ₂).

Своєрідний вияв у зіставлюваних мовах має реалізація диференційної ознаки «акустично-фізіологічний аспект мовлення» через реалізацію семантичного компонента «артикуляція». Останній, указуючи на співвідносні в обох мовах загальні ознаки нечіткої, складної для сприймання, вимови (пор.: укр. *белькотати*, *бурмотати*, *бурчати*, *ленетати*, *музикати*, *мурмотати*, *шамкати*, *шамотіти*; англ. *to babble*, *to burble*, *to ramble* ₂, *to tumble*, *to murmur*, *mutter*) водночас набуває й ідіоетнічних характеристик, зумовлених здебільшого позалінгвальними факторами. Так, наприклад, в англійському ЛСП зафіксовано такі лакунарні щодо української лексико-семантичної парадигми конституенти, як: *to enunciate* «to pronounce words clearly and carefully» (LDCE), *to articulate* «to speak or pronounce words clearly and carefully» (LDCE), *to pronounce* «to make the sound of a letter, word etc, especially in the correct way» (LDCE), які вказують на чіткість, правильність мовлення. Ймовірно, що дієслівне означення такого боку мовленнєвої дії в англійському ЛСП ґрунтується на усвідомленні важливості правильної, з дотриманням артикуляційних параметрів, вимови (зокрема смислорозрінювального розмежування коротких / довгих голосних звуків) для адекватного сприймання усного мовлення.

Цілком природним видається і те, що архаїчні особливості англійської орфографії, які, як відомо, створюють значні труднощі для співвіднесення писемного та усного мовлення, відбито в семантиці дієслова *to spell* «to form a word by writing or naming the letters in the correct order» (LDCE), яке теж виявляється лакунарною одиницею щодо української мови.

Позбавлені повної відповідності і ті дієслівні ЛСВ, у значеннях яких відбиті вроджені чи набуті артикуляційні хиби (пор.: укр. *гаркавити* «вимовляти нечітко окремі звуки (найчастіше “р” та “л”)» (СУМ, II, 31), *сюсюкати* «замінити у вимові шиплячі звуки свистячими» (СУМ, IX, 909), *шепелявити* «вимовляти свистячі звуки (с, з) як шиплячі (ш, ж)» (СУМ, XI, 440), *гуґнявити* «говорити нерозбірливо, у ніс» (СУМ, II, 188); англ. *to burr* «to speak with a burr (a way of pronouncing English with a strong ‘r’ sound)» (LDCE), *to lisp* «to speak, pronouncing ‘s’ sounds as ‘th’» (OALDCE), *to twang* «to speak or sound with a nasal intonation» (LDCE), *to snuffle* ₃ «to speak through or as if through the nose» (LDCE)). Попри виявлену схожість у їхньому семантичному вираженні, навряд чи є підстави

стверджувати про відповідність денотативних ситуацій, описуваних згаданими дієсловами, через своєрідність фонетичних законів і правил, артикуляційних особливостей, властивих кожній із зіставляваних мов, які неоднаково параметризують відповідний денотат.

Варто зауважити, що спільною тенденцією більшості зіставляваних дієслів, що конкретизують мовленнєву дію в її акустично-фізіологічному аспекті, виступає автосемантичний характер одного їхнього значення та синсемантичність іншого. Як в українській, так і в англійській мовах, дієслівні лексеми можуть охоплювати ЛСВ, до семантичної структури яких імпліковано диференційні ознаки, що увиразнюють мовлення у власне звукових вимірах, не акцентуючи об'єктну спрямованість дії. А це відповідно звужує синтагматичні параметри досліджуваних одиниць, хоч і не виключає можливості їхнього контекстуального поширення факультативними компонентами. Водночас згадані дієслівні лексеми включають і ті значення, що виявляють синсемантичність у вираженні семантики через реалізацію субстанційних сем, спрямованих на каузацію адресата мовлення, як і об'єкта повідомлення.

Периферійні частини ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» вибудовують дієслівні значення, семантично ускладнені диференційною ознакою «змістовий (інформаційний) аспект», яку видається за можливе субкатегоризувати в межах таких онтологічно релевантних для зіставляваних систем контрадикторних ознак, як «істинна (правдива, достовірна, реальна) інформація» та «хибна (неправдива, помилкова, фальшива) інформація». Реалізацію цих ознак у зіставляваних ЛСП характеризують як спільні, так і специфічні риси. Спільність убагачає в семантичній незавершеності виокремлених ЛСВ, їхній неспроможності номінувати денотативну ситуацію без залежних слів. При цьому семантичну структуру дієслів, маркованих диференційною ознакою «змістовий (інформаційний) аспект мовлення», ускладнено субстанційними семами, які можуть відмежовано чи інтегровано вказувати на предмет інформації та адресата цілеспрямованої дії (пор.: укр. *засвідчувати* «повідомляючи про щось, підтверджувати правдивість, правильність чого-небудь», *сповіщати* «давати знати комусь про кого-, що-небудь» (ТСУМ); англ. *to notify* «to formally or officially tell someone about something» — MWD).

Як в українському, так і в англійському ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» дієслівні значення, що вказують на змістовий (інформаційний) аспект мовлення, займають зони ближньої та віддаленої периферії. При цьому зони ближньої периферії формують конститuentи, що вказують на мовленнєву дію як відносно нейтральний спосіб передавання певних відомостей про різного роду субстанцій, як інформування адресата про певні події, людську діяльність тощо. При спільності у вказуванні на істинність та офіційність інформації (пор.: укр. *інформувати, оповіщати, повідомляти, сповіщати*; англ. *to inform, to advise, to apprise, to notify*) реалізація зазначеної диференційної ознаки в англійському ЛСП специфічна в тому плані, що дієслівні значення розмежовано вказують на передавання інформації як сукупності знань про факти чи події (пор.: укр. *інформувати, повідомляти* і англ. *to inform*), як сукупності важливих та цікавих для учасників комунікації відомостей (пор.: укр. *повідомляти, сповіщати* і англ. *to apprise*), як особливих фактів чи подій, вартих уваги (пор.: укр. *повідомляти, сповіщати* і англ. *to notify*), як відомостей про стан справ (пор.: укр. *сповіщати* і англ. *to acquaint*).

Спільним у формуванні ближньої периферії зіставляваних ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» виявилася тенденція до реалізації ознаки «публічність»,

яка характеризує процес передавання достовірної інформації як відкритий для загалу, привселюдний, загальнодоступний, гласний (пор.: укр. *заявляти, обнародувати, оприлюднювати, оголошувати* ₂, *оповіщати* ₂, *проголошувати, розголошувати*; англ. *to announce, to declare, to assert, to publicize, to publish, to promulgate, to broadcast* ₂, *to disseminate, to proclaim*). При цьому фіксація більшості таких значень як вторинних в українській мові, як і афіксальне ускладнення морфемної структури, регламентує їхнє розташування в зоні віддаленої периферії, тоді як згадані англійські значення тяжіють до формування ближньої периферії, що створює відповідні лакунарні зони зіставляваних ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення». Водночас трапляються випадки часткової невідповідності між однослівною номінацією певної денотативної ситуації, ускладненої вказівкою на засіб інформування в англійській мові, та відсутністю такої в українській (напр.: англ. *to broadcast* і укр. *повідомляти по радіо, телебаченню*).

Як в українському, так і в англійському ЛСП периферійні зони заповнюють і ті дієслова, у семантиці яких змістовий аспект істинності повідомлення ускладнено семою 'впевненість'. У номінуванні такої денотативної ситуації кількісну перевагу спостерігаємо в англійській лексико-семантичній парадигмі, пор.: укр. *твердити, стверджувати* ₂, *констатувати, засвідчувати* та англ. *to state, to affirm, to assert, to aver, to avow, to report* ₃, *to confirm* ₃ та ін.

Кількісна перевага англійських дієслівних ЛСВ у цьому випадку сигналізує і про якісні невідповідності в реалізації згаданої диференційної ознаки. Як засвідчують результати аналізу, для англійської мови більш характерним є акцентування на передумовах набуття інформаційним повідомленням статусу істинного. Зокрема, в англійських дієслівних значеннях виявлено додаткові семи, які, ускладнюючи їхню семантичну структуру і відповідно витісняючи їх до зони віддаленої периферії, вказують на глибоку впевненість суб'єкта мовленнєвої дії у правильності, правдивості інформації на підставі його власного досвіду, незаперечних фактів, доказів (пор., напр.: англ. *to asseverate* і укр. *стверджувати категорично*, англ. *to vouch* ₂ і укр. *засвідчувати*, англ. *to testify, to attest* ₂ і укр. *засвідчувати*; англ. *to certify* і укр. *запевняти*). Лакунарними щодо української мови виступають і ті англійські ЛСВ, які характеризують мовленнєву дію передавання сумнівної чи навіть безпідставної щодо істинності інформації (пор., напр.: англ. *to allege, to claim* «to state that something is true, even though it has not been proved», *to profess* «to make a claim about something, especially a false one», *to purport* «to claim to be sth or to have done sth, when this may not be true» (MWD) і укр. *стверджувати безпідставно*).

В обох мовах у зонах ближньої периферії зіставляваних ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» було зафіксовано дієслівні значення (з кількісною перевагою в українському ЛСП), семантика яких зорієнтована на повідомлення достовірної інформації офіційному адресатові, пор.: укр. *рапортувати, доповідати, звітувати*; англ. *to report* ₃ «to give a formal or official account or statement» (MWD). Характерно, що спільним для формування зіставляваних лексико-семантичних парадигм виявилось ускладнення семантичної структури семою 'звинувачення', яка в обох мовах реалізується безвідносно до вказівки на відкритість / таємність інформаційного повідомлення (пор.: укр. *скаржитися* «висловлювати незадоволення чим-небудь, подавати скаргу куди-небудь на когось» (СУМ, IX, 254), *жалітися* «висловлювати незадоволення ким-, чим-небудь» (СУМ, II, 504) і англ. *to denounce* ₂ «to give information to the police or other authority about someone's illegal political activities» (OALDCE), *to squeal* ₂ «to give information (as to

the authorities) about another's improper or unlawful activities» (MWD), *to accuse* «to say that someone is guilty of a crime or of doing something bad», *to charge* 3 «to state officially that someone is guilty of a crime» (LDCE).

Водночас в українському дієслівному ЛСП зафіксовано лакунарне дієслівне значення, яке вказує на прихованість, таємність, завуальованість, що супроводжує мовленнєву дію стосовно звинувачення когось (пор.: укр. *доносити* «таємно подавати кому-небудь (перев. керівним особам) відомості зі звинуваченням кого-небудь у чомусь» (ТСУМ) і англ. *to inform against, to squeal, to denounce* та ін.). Натомість для англійської мови характерним є вираження цієї ознаки конотативно маркованими дієсловами, які тісно пов'язані з реалізацією мікрокатегорії «дія-поведінка» і відповідно заповнюють крайню периферію англійського ЛСП (пор.: англ. *to rat* «to tell sb in authority about sth. wrong that sb else has done» (LDCE) і укр. *штрейкбрехерувати* «бути штрейкбрехером» (ТСУМ); англ. *to fink* «to tell the police, a teacher, or a parent that someone has broken a rule or a law» (LDCE) і укр. *доносити, вести себе як штрейкбрехер*). У такий спосіб описані дієслівні значення через ускладнення денотативного макрокомпонента їхньої семантичної структури згаданими семами, як і властиве їм конотативне маркування, заповнюють віддалені та крайню (в англійському ЛСП) периферії в зіставлюваних лексико-семантичних парадигмах, утворюючи як співвідносні, так і лакунарні зони.

Кількісно значні частини ближньої та віддаленої периферій зіставлюваних ЛСП вибудовують дієслівні ЛСВ, у семантиці яких змістовий (інформаційний) компонент мовленнєвої дії, на противагу описаним вище конституентам, має ознаки хибності. Онтологія змістового компонента мовлення, наділеного такою характеристикою, уможливує різноаспектність виявлення цієї ознаки. Здійснені внутрішньомовні аналізи українського та англійського ЛСП засвідчили релевантність для зіставного аналізу таких можливих виявів хибності у змісті повідомлення, як «імовірність», «брехня», «обмовляння». Природно, що диференціація дієслівних значень за вказаними характеристиками є досить умовною, однак виправдовує себе в побудові як української, так і англійської лексико-семантичних парадигм мікрокатегорії «дія-мовлення». Попри виявлену спільність щодо спроможності «одієсловити» окреслену денотативну ситуацію, кожна з мов має специфічну її мовну реалізацію.

Дієслова обох мов, марковані диференційною ознакою «ймовірність», вказують на мовленнєву дію, змістовий аспект якої витлумачено на межі інформаційної істинності та хибності. Характерно, що в українській мові мовленнєвий аспект ситуації передбачення, припущення системно не представлений у словникових дефініціях, унаслідок чого виокремлені ЛСВ заповнюють зону крайньої периферії, тісно пов'язуючись із дієсловами, охопленими іншими мікрокатегоріями, тоді як в англійських тлумаченнях мовленнєвий аспект діяльності кваліфіковано як домінуючий, пор.: укр. *припускати* «вважати за можливе, ймовірно що-небудь» (ТСУМ), *прогнозувати* «на основі наявних даних передбачати напрям, характер і особливості розвитку та закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві» (ТСУМ), *провидіти* «припускати що-небудь заздалегідь» (ТСУМ) та ін.

При цьому, як засвідчив зіставний аналіз, в англійських дієсловах, охоплених спільною семантикою «казати заздалегідь», диференційна ознака «ймовірність» може мати різне онтологічне підґрунтя, що позначається на виокремленні різних денотативних ситуацій, за яких імовірність та передбачуваність як складники змістового аспекту мовлення спираються на реальні факти чи закони при-

роди (*to predict*), будь-які джерела інформації, а також на магію, ворожіння, містику, знаки, прикмети тощо (*to foretell, to prophesy, to presage, to auger*), на доступну для аналізу інформацію (*to forecast*), професійно витлумачені відомості (*to prognosticate*).

Вираження змістового аспекту мовлення, позбавленого ознак істинності через уведення до семантики дієслів денотативного компонента «брехня», реалізовано значною кількістю конститuentів в обох ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення». При цьому як в українській, так і в англійській лексико-семантичній парадигмах такі дієслівні значення тяжіють до зон віддаленої і навіть крайньої периферій через виокремлення в їхній структурі сем, що дають змогу кваліфікувати описувані дієслова в межах мікрокатегорії «дія-поведінка». До того ж зауважимо, що розмежування в семантиці дієслів власне мовленнєвого та поведінкового вияву дії суб'єкта нерідко позбавлене сенсу, оскільки такі аспекти людської діяльності мають онтологічні підстави бути витлумаченими невід'ємно один від одного, що, власне, і засвідчують словникові дефініції, пор.: укр. *обманювати* «словами, вчинками або діями вводити в оману кого-небудь» (ТСУМ); англ. *to beguile* «*to persuade or trick someone into doing something, especially by saying nice things to them*» (MWD).

У такий спосіб у зонах віддалених периферій обох ЛСП було виявлено співвідносні українські та англійські конституенти, охоплені загальною семантикою «казати неправду (те, що не відповідає дійсності)». В українській частині ЛСП реалізацію ознаки «брехня» забезпечують дієслівні значення, більшість яких нейтральна щодо інших супутніх ознак денотативного характеру (укр. *брехати, обманювати, обдурювати, видумувати, вигадувати* 2), тоді як в англійському ЛСП відповідна ознака має ширшу якісну репрезентацію, зумовлюючи виникнення лакунарної зони в українському ЛСП. Так, наприклад, *to lie* імплікує ознаку «груба, навмисна, неприхована брехня» (пор.: англ. *to lie* «*to deliberately tell someone something that is not true*» (LDCE) і укр. *брехати*, розм. «казати неправду» (ТСУМ)), *to prevaricate* та *to fudge* містять сему 'софізм' (пор.: укр. *говорити ухильно*), у *to equivocate* неправдивість інформації супроводжує ознака «двозначність» (пор.: укр. *говорити двозначно*), в *to palter* та *to dissimulate* змістовий бік мовлення має ознаки ірреальності або нещирості (пор.: укр. дієслова поведінки *прикидатися, лукавити, хитрувати*), у *to fib* неправдивий аспект інформації витлумачено як тривіальний, незначний, банальний (пор.: укр. *видумувати, прибріхувати*).

Окремої уваги заслуговують дієслівні конституенти зіставлених ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення», семантика яких зорієнтована на вираження комунікативного аспекту мовлення. Семантична структура цих ЛСВ ускладнена вказівкою на двосторонність мовленнєвої дії, окресленої суб'єктом та адресатом мовлення.

Семантика таких дієслів, які мають виразні ознаки синсемантичності, передбачає імплікативну вказівку на об'єкт, якому надають ознаки активного чи пасивного учасника комунікативної ситуації. Як засвідчують результати аналізу, в зіставлених ЛСП дієслівні ЛСВ, об'єднані диференційною ознакою «комунікативний аспект мовлення», заповнюють зони ближньої та віддаленої периферій і мають спільність у називанні денотативних ситуацій, що відображають мовленнєву взаємодію, мовленнєвий контакт та мовленнєве спонукування.

Спільним для обох мов видається осмислення диференційної ознаки «мовленнєва взаємодія» як процесу спілкування з ким-небудь (укр. *розмовляти, спіл-*

куватися, бесідувати; англ. *to converse, to communicate, to dialogue, to intercommunicate*). При цьому формування відповідних зон у зіставлених ЛСП забезпечують і некорелятивні одиниці, специфічність яких в українській лексико-семантичній парадигмі визначається їхньою належністю до взаємно-зворотного роду дії (*перемовлятися, перешіптуватися, перегукуватися*), а в англійському ЛСП — ускладненням дієслівної семантичної структури семами 'невимушеність' разом із 'беззмістовність' (напр.: *to chat, to chitchat, to chatter, to schmooze, to yak*), 'приватність' (*to confab, to confabulate*) та 'тривалість' (*to gab, to gas* 2).

Натомість відносно корелятивним, на наш погляд, є витлумачення мовленнєвої взаємодії на тлі супутніх онтологічно значущих характеристик спілкування, репрезентованих в обох дієслівних системах додатковими денотативними семами 'згода' (*домовлятися, порозумітися, погоджуватися*; англ. *to concur, to agree, to arrange, to assent, to consent, to contradict*), 'заперечення' (пор.: укр. *сперечатися, полемізувати, заперечувати, спростовувати, суперечити* і семантично розгалуженіші англ. *to controvert, to polemicize, to contest, to argue, to wrangle, to bicker, to disagree, to differ* 2, *to oppose, to deny, to gainsay, to contradict*), 'обмін думками, міркуваннями' (укр. *обговорювати, дебатувати, дискутувати, радитися, консультуватися, диспутувати*; англ. *to discuss, to debate, to dispute, to consult*).

Зони ближньої та віддаленої периферії зіставлених ЛСП вибудовують також дієслівні значення, спрямовані на вираження комунікативного аспекту мовлення через актуалізацію ознаки «мовленнєвий контакт», яку найпоказовіше експлікують семи 'питання' та 'відповідь'. Попри спільну онтологічну природу таких денотативних ситуацій, їхнє мовне вираження зазнає глибшої диференціації в англійській мові, де паралельно із корелятивними до української мови дієслівними значеннями (пор.: укр. *питати, запитувати*; англ. *to ask, to query* 2) зафіксовано лакунарні одиниці. Специалізацію останніх забезпечують додаткові денотативні семи, які уточнюють власне питання щодо їхньої кількості (*to quiz* «to ask someone a lot of questions»), складності (*to stump* «to ask someone such a difficult question that they are completely unable to think of an answer»), ґрунтовності (*to cross-examine* «to question someone very thoroughly, especially a witness in a law court»), публічності (*to interview* «to ask someone questions, especially in a formal meeting»), секретності інформації (*to probe* «to ask questions in order to find things out, especially things that other people do not want you to know») або ж поєднують виокремлені ознаки (напр.: *to grill* 2 «to ask someone a lot of difficult questions in order to make them explain their actions, opinions», *to interrogate* «to ask someone a lot of questions for a long time in order to get information, sometimes using threat», *to poll* «to try to find out what the public thinks about a subject by questioning a large number of people») ¹⁶. Англійські ЛСВ можуть містити також вказівку на кількість адресатів, на яких спрямовано мовленнєву дію (пор., напр.: *to ask* і *to survey, to interview, to poll*).

Більшій диференціації зазнає також дієслівне вираження комунікативного аспекту мовленнєвої дії, параметризованої ознакою «відповідь». Ідентифіковані за цією ознакою українські дієслівні значення (*відповідати, відгукуватися, відказувати, відзиватися* «давати комусь відповідь на питання, казати щось у відповідь» — ТСУМ) на протигагу англійським не акцентують тип інформації, яка в англійському ЛСП може бути осмислена як нейтральна (*to answer*), специфіч-

¹⁶ Тлумачення англійських дієслів наведено за OALDCE.

на (*to reply*), виправдовувальна (*to respond* 2), як і не вказують на можливість витлумачення відповіді в межах супутніх мовленнєвій дії конотативних ознак «спритність» (пор.: англ. *to retort* і укр. *відповідати спритно*) та «вправність» (пор.: англ. *to riposte* і можливе укр. *парувати*).

Комунікативний аспект мовленнєвої дії може бути деталізований через мовне осмислення цілеспрямованого впливу слова на людину з метою формування її думки, зміни емоційного стану, спонукання її до дії тощо, який має тісні онтологічні зв'язки з іншими видами людської діяльності, зокрема мисленням, поведінкою, що безпосередньо відбито в семантичній структурі дієслів. Кваліфікація таких дієслів як належних до мікрокатегорії «дія-мовлення» спирається на витлумачення мовленнєвого аспекту як домінуючого, що імпліцитно чи експліцитно відображено у словникових тлумаченнях дієслів, напр.: укр. *проповідувати* «виголошувати промову релігійно-повчального змісту», *благати* «наполегливо, невідступно, ласкаво *просити*» (ТСУМ); англ. *to specify* «*to state something in an exact and detailed way*» (LDCE), *to suggest* «*to tell someone your ideas about what they should do, where they should go etc.*» (LDCE).

Уведення до семантичного складу виокремлених ЛСВ субстанційних сем, що називають об'єкт мовленнєвого впливу, як і вказівка на цілеспрямованість дії, засвідчують синсемантичний характер зіставлюваних дієслів у обох мовах. Слід зауважити, що семантична диференціація об'єкта як в українській, так і в англійській мовах може варіюватися в межах одного індивіда, а частіше — певної групи людей або навіть масової аудиторії.

Здійснений аналіз дає змогу стверджувати, що дієслівні значення, які характеризують комунікативний аспект мовлення й ідентифіковані за диференційною ознакою «мовленнєвий вплив», заповнюють зони віддаленої та крайньої периферії у зіставлюваних ЛСП. Показовою є спільність обох лексико-семантичних парадигм у дієслівному вираженні мовленнєвого впливу, зорієнтованого на такі онтологічно релевантні ситуації, як формування думки, спонукання, заохочування людини до активних дій, вчинків, зміну емоційного стану людини.

Дієслівні ЛСВ із значенням мовленнєвого впливу на думку людини у зіставлюваних ЛСП заповнюють відносно корелятивні зони віддаленої периферії, розмежовуючи при цьому різновекторні засоби впливу. Зокрема, мовленнєвий вплив в обох мовах витлумачено в межах ознаки «пояснення» (напр.: укр. *пояснювати, роз'яснювати, тлумачити, інтерпретувати*; англ. *to explain, to clarify, to illuminate* 2).

Визначені периферійні зони українського та англійського ЛСП мікрокатегорії «дія-мовлення» вибудовуються і тими дієслівними значеннями, у семантиці яких мовленнєвий вплив на думку людини тісно межує із спонуканням її до певних вчинків, що цілком природно відображає тісний зв'язок між зміною когнітивного світу суб'єкта та його предметно-практичною діяльністю. В обох мовах реалізація такого впливу осмислена через вказівку на переконання, умовляння (укр. *переконувати, упевнювати, запевняти, умовляти, схилиати, застерігати, відмовляти, благати*; англ. *to persuade, to convince, to satisfy, to induce, to over-persuade, to dissuade, to exhort, to sway, to adjure, to urge*), пораду, рекомендацію (укр. *радити, консультувати, відраджувати, рекомендувати, пропонувати*; англ. *to advise, to counsel, to propose, to suggest, to recommend*).

Мовленнєвий вплив на емоційну сферу людини виражено дієслівними значеннями, які стосуються позитивного та негативного впливу. Позитивний емоційний вплив, опосередкований мовленнєвою діяльністю, у зіставлюваних сис-

темах витлумачено в межах співвідносних диференційних ознак: «утішання» (пор.: укр. *заспокоювати, втішати, розважати, умирювати* і англ. *to calm, to allay, to soothe, to pacify, to appease, to placate, to mollify, to conciliate, to becalm, to consol*), «обіцянка» (пор.: укр. *обіцяти, завіряти, упевнювати, присягатися, клястися*; англ. *to promise, to covenant, to swear 2, to pledge 2, to vow*), «похвала» (пор.: укр. *хвалити, вихвалити, звеличувати, підбадьорювати, заохочувати*; англ. *to praise, to laud, to cheer, to eulogize, to compliment* і більш публічні *to acclaim, to salute 2*). Негативний мовленнєвий вплив на емоційну сферу людини в зіставлюваних мовах осмислено через імплікацію до семантичного складу дієслів таких диференційних компонентів, як «звинувачення, докір» (укр. *засуджувати, обвинувачувати, винуватити, винити; докоряти, дорікати, лаяти, картати*; англ. *to blame, to accuse, to expostulate, to upbraid, to chide, to reproach, to rebuke*), «образа» (укр. *ображати, кривдити, глумитися*; англ. *to insult, to affront, to offend, to outrage, to mock*).

Описані вище дієслівні ЛСВ, семантично об'єднані називанням мовленнєвої дії як впливу на емоційний стан людини, у зіставлюваних ЛСП вибудовують зони крайніх периферій, які зумовлено тісним зв'язком таких конститuentів з одиницями, що реалізують інші мікрокатегорії надкатегорії «процесуальність», зокрема «дія-поведінка», «дія-інтелектуальна діяльність» субкатегорії «дія» тощо.

Отже, контрастивний аналіз лексико-семантичної репрезентації дієслівної мікрокатегорії «дія-мовлення» в зіставлюваних українській та англійській мовах засвідчив як подібне, так і відмінне осмислення денотативної ситуації мовлення в центральних та периферійних зонах співвідносних ЛСП. Зокрема, кількісну перевагу «центрального» англійського ЛСВ забезпечують дієслівні значення, в яких, на протилежність українським, мовленнєва дія схарактеризована відповідно до обов'язковості / факультативності / можливості цілковитої нівеляції субстанційних сем, що відповідають за подальшу експлікацію об'єкта та / або адресата мовлення. Крім того, лінгвальне осмислення мовленнєвої дії в центральній зоні англійського ЛСП відбувається за рахунок тематичної диференціації імплікованої об'єктної семи, що не характерно для українського ЛСП.

Формування периферійних зон зіставлюваних лексико-семантичних парадигм забезпечують дієслівні значення, що деталізують мовлення в акустично-фізіологічному, змістовому (інформаційному) та комунікативному аспектах. Тісний зв'язок дієслівних ЛСВ, охоплених такими параметрами, із дієслівними ЛСВ тієї ж дієслівної лексеми, підпорядкованими іншим мікрокатегоріям, а нерідко і контамінований характер семантики дієслівної одиниці спричинили тяжіння значної кількості виокремлених периферійних конститuentів до зон віддаленої та крайньої периферій як в українській, так і в англійській мовах. Попри часткові невідповідності в номінуванні тієї чи іншої денотативної ситуації, про які йшлося вище, у системному відношенні периферійні дієслівні значення виявилися корелятивними щодо реалізації акустично-фізіологічних, змістових та комунікативних характеристик мовленнєвої дії. При цьому корелятивними є й тенденції до автосемантичності / синсемантичності дієслівних значень, спроектованих на онтологічно релевантні денотативні ознаки. Варто зауважити, що зони крайньої периферії англійського ЛСП заповнюють здебільшого ЛСВ, значення яких є переносними, тоді як в українській мові — це конотативно марковані ЛСВ у їхніх основних значеннях.

(Вінниця)

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- СУМ — Словник української мови : В 11 т.—К., 1970–1980.
ТСУМ — Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс].—
<http://www.slovnyk.net/>
LDCE — Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс].— 3 ed.—
Edinburgh Gate, 2001.— CD ROM.
MWD — Merriam-Webster Dictionary on-line [Електронний ресурс].— <http://www.merriam-webster.com/>.
OALDCE — Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English [Електронний ресурс] /
chief ed. S. Wehmeier.— 7 ed.— Oxford, 2006. — CD-ROM.
WFWSE — Word Frequencies in Written and Spoken English: based on the British National
Corpus [Електронний ресурс] / G. Leech, P. Rayson, A. Wilson.— <http://www.comp.lancs.ac.uk/ucrel/bncfreq/flists.html>.

N. B. IVANYTSKA

**LEXICAL-SEMANTIC REALISATION OF THE VERBAL MICROCATEGORY
«ACTION-SPEECH» IN UKRAINIAN AND ENGLISH**

The article deals with the two-way contrastive analysis of the Ukrainian and English verbs. It focuses on the common and specific features of the lexical-semantic paradigms of the microcategory «action-speech» which has been defined as the tertium comparationis.

Key words: contrastive linguistics, verb categories, Ukrainian verb, English verb.

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО З ОСНОВОЮ *SʎLD- (на матеріалі антропонімії)

Статтю присвячено проблемі реконструкції праслов'янського антропонімного фонду. На основі фактичного матеріалу слов'янських мов автор відновлює фрагмент праслов'янського словника — лексичну мікросистему з основою *Sʎld-. Особливо акцентується на формальних модифікаціях бінарної групи «редукований + плавний».

Ключові слова: праслов'янський антропонімний фонд, етимологічне гніздо, реконструкція.

Реконструкція лексико-словотвірних мікросистем у сфері пропріальної лексики — одне з помітних явищ слов'янської ономастики кінця XX — початку XXI ст. Важливість такого підходу значною мірою зумовлена ефективністю методичних прийомів аналізу ономастичного матеріалу, завдяки яким вдається простежити «біографію» того чи іншого найменування, а разом із тим успішно проетимологізувати його в межах відповідного генетичного гнізда. У цій царині є певні досягнення й здобутки, особливо щодо реконструкції великих фрагментів праслов'янського ономастичного та (на основі останнього) апеллятивного лексикону¹. Нижче подається словотвірне гніздо праслов'янських дериватів з основою *Sʎld-², яке найповніше реалізується в антропонімії.

Псл. *Sʎld- < *sʎld- маніфестує тип кореневих структур зразка *tʎlt*, у яких, як відомо³, бінарна група -ʎl- могла реалізуватися в східнослов'янському лінгвальному континуумі як -ол-, -ал-, -ел-, -ул-, -ил- (-ыл-), тобто псл. *Sʎld- > *Солд-*, *Салд-*, *Селд-*, *Сулд-*, *Силд-*. На основі цього фонетичного явища відібрано й організовано під відповідними гаслами фактичний матеріал, поданий нижче. Крім цього, до уваги бралися й інші фонетичні зміни (див. далі). Дібрані з доступного антропонімікону та інших джерел ілюстрації дозволяють відновити такі архетипи:

¹ Козлова Р. М. Структура праславянського слова. Праславянское слово в генетическом гнезде. — Гомель, 1997. — 412 с.; Казлова Р. М. Славянская гідронімія. Праславянські фонд. — Гомель, 2003. — Т. 3. — 361 с.; *Liadi O. I.* Етимологічне гніздо з коренем *ver- у праслов'янській мові. — К. ; Кіровоград, 2001. — 162 с.; *Шульгач В. П.* Слов'янська антропонімія з коренем *Gʎd- (праслов'янський шар) // *Studia Slavistica*. — Ужгород, 2009. — Вип. 9. — С. 91–96; *Шульгач В. П.* Болг. диал. *кѣн* в славянском апеллятивном и пропріальном контексте // *Linguistique balkanique*. — 2009. — Т. 48. № 1–2. — С. 51–59; *Шульгач В. П.* Псл. *Tʎrda, *Tʎrdʎ і споріднені праантропоніми // *Філологічні дослідження : 36. наук. праць з нагоди 80-річчя чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф. Ю. О. Карпенка*. — О., 2009. — С. 251–254.

² Див.: Казлова Р. М. Зазнач. праця. — С. 317–318.

³ Див.: Казлова Р. М. Етимологічна інтерпретація гідронімів Ясельда, Шчоуб, Дзербінкі, Дарагань // *Ономастика Полісся / Відп. ред. І. М. Железняк*. — К., 1999. — С. 60–61.; *Шульгач В. П.* Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). — К., 1998. — С. 268–269.

*Sьlda, *Sьldь, *Sьldo: ст.-рос. *Сулда* Олексеев, 1588 р. (Никонов ⁴, 124), *Сулда* Худяков, 1646 р. (Действия НАК, XV/3, 67), рос. *Залда* (ЖПТ) < **Салда*, п. *Solda*, *Sald*, *Sold*, *Solda* (SN, VIII, 267, 564, 567), ч. *Sold* (Beneš, 237).

З-поміж апелювативних відповідників пор., наприклад, рос. діал. *сальда* ‘молузка, якою тягнуть човна проти течії’ (СРНГ, 36, 61). Сюди долучаються форми з так званим солодкозвуччям, тобто переходом -л- > -л’- > -й’-: укр. *Сайд* (КПУ Херс., 9, 167), рос. *Сайда* (АУИ, 385), ст.-бр. Ян *Сайда*, XVI ст. (ПКГЭ, 2, 264), бр. *Сойда*, *Сойдо* (м. Вітебськ), *Сайдо* (НПЗ Псков, 11, 284), рос. (похідне) *Сайдашев Луг* — ойконім у колишній Пермській губ. (Vasmer RGN, VIII, 62), хорв. *Sajda* (Leksik, 576), п. *Sajda*, *Sejda*, *Sojda*, *Syjda* (SN, VIII, 260, 345, 560; IX, 188) ~ п. діал. *sajda* ‘нога’, ‘кульгава людина’ (Sychta, V, 11).

Укр. *Севда* (КПУ Дон., 17, 115), *Субда* (ОМ, 1, 508) < **Сувда*, *Завда* (ЖПТ) < **Савда*, рос. (похідне) *Сувдово* — назва поселення на Вологодщині (Vasmer RGN, VIII, 624) ілюструють закономірну лабіалізацію плавного.

Цей список можна розширити за рахунок форм із денталізацією плавного (-л- > -н-): ст.-бр. Войтех *Сундъ*, 1586 р. (ОДВ, I, 194), варіант Войтехъ *Сунда* (ОДВ, III, 82), бр. *Зунда* (Бірыла, 161) < **Сунда*. Пор. також слов’ян. *Сондо* (ПК Ковен., 166), *Сунда* (Ратієс, 2, 454). Вони співвідносні з апелювативною лексикою на зразок рос. діал. *санда* ‘ості з 2–4 зубців’ (СРНГ, 36, 116–117) < **салда*.

У слов’янських ономастикомах фіксується чимало фактів із переходом анлаутного С- > Ш-. У науковій літературі це явище пояснюють як появу другого фокуса — язикового — у фонемі /с/, тобто шиплячого елемента артикуляції, чи як результат зближення артикуляції с’ > ш’ (Козлова, IV, 6). Пор., наприклад, укр. *Шолда* (РУС, 960), *Шалда* (КПУ Сум., 13, 230), *Шулд* (КПУ Од., 1, 322), ст.-рос. Пантхю *Шалда*, 1610 р. (ПОС, 71), рос. *Шалда*, *Шульда* (Память, 1, 170, 171), (похідні) *Шалдова*, *Шалдово*, *Шалдовка* — ойконіми в колишніх Костромській та Псковській губ. (Рагозин, 1, 387; Vasmer RGN, X, 210), бр. *Шалдо* (м. Полоцьк), хорв. *Šeld* (Leksik, 636), слн. *Šalda* (ZSSP, 592), п. *Szałda*, *Szulda* (SN, IX, 217, 361), ч. *Šalda*, *Šulda* (ЧП).

Укр. *Шольдь* (КПУ м. Київ, 3, 673) — потенційний репрезентант основи на -ї: *Sьldь.

Щодо мотиваційних засад для наведених вище антропонімів зішлемося на бр. діал. *шалда* ‘базика, пустомеля’, співвідносне з *шалдити* ‘плести нісенітниці’ (Климчук, 76).

Аналогічні фонетичні зміни, тобто солодкозвуччя, лабіалізація плавного, абсорбція плавного, денталізація плавного тощо, притаманні й для антропонімів із шиплячим Ш- в анлауті. Пор., зокрема, форми:

з переходом -л- > -j’-: укр. *Шайда* (КПУ Хм., 6, 192), *Шейда* (КС Черніг., 2, 384), *Шойда* (КПУ Терн., 1, 756), *Шайдо* (КПУ м. Київ, 3, 594), *Шуйда* (КПУ Хм., 7, 381), рос. *Шайд*, *Шайда* (ЖПТ), (похідне) *Шайдино* — топонім у колишній Вологодській губ. (Vasmer RGN, X, 204), ст.-бр. Мартинъ *Шайда* (ПКГЭ, 2, 268), бр. *Шайдо* (м. Могильов), *Шейд*, *Шейда* (СБП, 399), хорв. *Šajda*, *Šujdović* (Leksik, 629, 664), п. *Szejd*, *Szejda*, *Szojda*, *Szyjda* (SN, IX, 261, 317, 394), ч. *Šejd*, *Šejda* (Beneš, 20), *Šajda* (ЧП). Вони мотивовані апелювативною лексикою на зразок бр. діал. *шэйда* ‘неохайна жінка’ (ДСБр., 267), рос. діал. *шойда* ‘той, хто все плутає, робить не так, як годиться’ (СРГК, 6, 899), *шойдать* ‘латати верхній одяг’ (Даль, 4, 642), ч. діал. *šajda* ‘людина, яка волочить ноги’ (Bartoš, 416);

з переходом -л- > -в’-: укр. *Шовда* — прізвище (с. Прилісне Маневець. р-ну Волин. обл.), п. *Szewd*, *Szewed*, *Szewda*, *Szewdo* (SN, IX, 280, 281);

⁴ Список скорочень див. у кінці статті.

з абсорбцією (поглинанням) плавного: укр. *Шод* (Панцьо, 124), п. *Szod, Szoda, Szuda* (SN, IX, 316, 356) аналогічно до п. *Sod, Soda* (SN, VIII, 558);

з переходом -л- > -н-: укр. *Шанда* (Богдан, 260), *Шунда* (КПУ Хм., 8, 385), ст.-рос. *Шанда* (ПСРЛ, XIV, 121), рос. (похідні) *Шандовичи* (2) — назви поселень у колишніх Новгородській та Олонецькій губ. (Vasmer RGN, X, 217) та ін.

Вторинні в дериваційному відношенні форми, подані далі, згруповано залежно від консонантного елемента суфіксальних морфем.

Похідні з консонантом -b- у суфіксі:

***Syldęba**: ст.-рос. Гришка *Салдябинъ*, 1628 р. (Гольшпов, 108). Стосовно словотвірної моделі пор., наприклад, укр. *Туряб* (м. Дрогобич) < **Turebъ*, рос. (похідне) *Дерябинка* — ойконім у Рязанській обл. < **Dereba*, п. *Koręba, Koręba* (SN, V, 150, 154) < **Kъrdęba, *Koręba* та ін. (див. також SP, 1, 62).

***Syldoba**: укр. *Шандиба* (Горпинич, 20), рос. *Шалдыбин* (РУС, 468), *Шандыба* (м. Москва).

Похідні з консонантом -v- у суфіксі (головно патроніми):

***Syldenvъ / *Syldovъ(jъ)**: укр. *Шайдевич* (Рівне, 534), *Шайдович* (КПУ Ник., 4, 566), *Сондовенко* (КПУ Черк., 1, 811), *Сундовий* (КПУ Черк., 5, 444), ст.-рос. Олешко *Шалдов*, 1483 р. (Каштанов, 462), рос. *Сайдов, Собдев* (Ратієч, 2, 166, 518) < **Совдев, Сандов* (ЖПТ), хорв. *Šujdović* (Leksik, 665). Пор. також лтс. *Зондов* (ЖПТ) < **Солдов*, запозичене зі слов'янського антропонімікону.

Похідні з консонантом -g- у суфіксі:

***Syldęga / *Syldęgъ**: укр. *Сендега* (КПУ Льв., 2, 194), рос. *Шудегов* (Никон, 176) < **Сулдегов*.

***Syldęga**: рос. *Шевдягін* (УВБ, 167).

***Sylduga**: укр. *Шалдуга* (КПУ Полт., 4, 898), *Шолдуга* (КПУ Од., 10, 493), рос. *Шалдуга* (Книги РФ, IX, 788), *Шалдугин* (КПУ Дон., 3, 494).

***Syldyga**: ст.-укр. Матвій *Шендыга*, 1654 р. (ПК, 28), *Сандига* (СП, 313), *Шандига* (КПУ Хм., 6, 192), ст.-рос. Васька Максимовъ, прозвище *Шулдыга*, 1624 р. (САШ, 43), (похідне) *Шалдыгина* — назва пустища в колишній Владимирській губ. (Кусов, 198), п. *Saldyga, Soldyga* (SN, VIII, 273, 568), для яких фіксуються апелятиви-мотиватори: укр. діал. *сандига* 'неповоротка, ледача людина', 'ледар' (Онишкевич, 2, 203), рос. діал. *шалдыга* 'прізвисько метушливої і безглуздої людини' (Добровольский, 994), бр. *шалдыга* 'волоцюга' (Носович, 704) < **syldyga*. Сюди ж укр. діал. *сулдыга* 'гомілка, нога від коліна до п'яти', бр. діал. *сулдыга* 'кістка ноги від коліна до п'яти', зведення яких до **sq-lodyga* (ЕСУМ, 5, 471) наштовхується на перепони структурно-фонетичного характеру.

Похідні з консонантом -x- / -š- у суфіксі можна представити так:

***Syldęxъ**: ст.-рос. *Сулдеш* Елизаров, 1569 р., Постник *Сулдешев*, 1580 р. (Веселовский, 305), Никита *Сульдешовъ*, 1629 р. (АМГ, 1, 271), Григорій Дмитрієв *Сундешев*, 1613 р. (ПМЦ, 191), Алексей *Солдешов*, 1657 р. (Раздорский, 545), рос. *Шельдешов* (КПУ Харк., 10, 709), *Шульдешов* (КПУ Дон., 18, 305).

***Syldoxa / *Syldoxa**: укр. *Садоха* (Рівне, 487) < **Салдоха*, рос. *Шавдошин* (КПУ Дон., 3, 493), п. *Saldocha* (SN, VIII, 273) ~ рос. діал. (похідне) *просандохать* 'порвати, прорвати' (СОГ, 11, 99) < **просалдохать*.

***Sylduxa, *Sylduxъ / *Sylduxъ** < ***Sylduxjъ**: рос. *Солдухин* (КПУ Зап., 12, 303), макед. *Салдушев* (Речник ПКМ, II, 385), п. *Solduszkiewicz* (SN, VIII, 568) ~ п. діал. *sajdych* 'людина, яка сайдає [скаче]' (Syhta, V, 12).

***Syldyxa / *Syldyъ**: укр. *Субдыха* (НКП Сум., 826) < **Сувдыха* (змішування губних), рос. *Шалдышев* (КПУ Луг., 2, 423), *Шолдышев* (ЖПТ), (похідне) *Сандышево* — ойконім у колишній Владимирській губ. (ААЭ, 1, 111), бр. *Салдышев* (с-ще Тербуні).

Похідні з консонантом *-j-* у суфіксі:

***Sьldajь**: укр. *Солдаенко* (Ратієс, 2, 83), *Шадлай* (Голодомор 1932–1933, 496) < **Шалдай* (метатеза), рос. *Салдаев* (АУИ, 385), *Солдаев* (КП Алтай, 2, 521), *Сондай* (ПК Петр., 166), *Шалдаев* (ЖПТ) ~ рос. діал. *шалдай-балдай* ‘ледар’ (СРДГ, 3, 198), ст.-бр. (похідне) *Шандаевичи* — ойконім (РКЭ, 81), п. *Soldaj*, *Salđaj* (SN, VIII, 273, 567), слов’ян. *Шалдай* (Магницький, 94). Сюди ж ст.-бр. Стась *Шабдай* (АВК, XVII, 166), Миколай *Шебдаевичь* (ЛМ, I/3, 686) < **Шавдай*, **Шевдаевичь* (наслідок змішування звуків близької артикуляції).

***Sьldějь**: укр. *Шавдей* (КПУ Полт., 1, 412), *Сандей* (РУС, 731), рос. Андрей Іванов с. *Шундѣевъ*, 1702 р. (Кунгур, 11), *Салдеев* (КПУ Дон., 12, 427), *Солдеев* (РУС, 779).

***Sьldujь**: укр. *Савдуй* (КПУ Харк., 13, 250) ~ рос. діал. *сундуй* ‘неповоротка людина, тухтій’ (Даль, 4, 361).

На основі рос. *Сандалов*, *Шандалов* (ЖПТ), *Шундалов* (ВО, 1, 642), (похідних) *Сандалов*, *Сандалово* (3), *Сондалы*, *Шандалово* — ойконіми в різних регіонах (Vasmer RGN, VIII, 91, 448; X, 217) можна відновлювати праформу ***Sьldadlo** < **sьldadlo*, мотивовану дієсловом **sьldati*. Потенційність останнього підтверджують укр. діал. *совдати* ‘ліниво, поволі йти, важко ступати ногами’ (Грінченко, 4, 164), яке кваліфікують як афективне утворення, пов’язане з *совати*, *совгати* (ЕСУМ, 5, 342), рос. діал. *шойдать* ‘багато ходити, волочитись’ (Меркурьев, 180), ‘латати верхній одяг, зашивати дірки’ (Дилакторский, 571).

Похідні з консонантом *-k-* / *-č-* у суфіксі:

***Sьldakь** / ***Sьldačь** < ***Sьldakьь**: ст.-укр. *Сальдачъ* (АЮЗР, I/4, 556), укр. *Солдак* (СКТ, 756), *Салдак* (Богдан, 252), *Савдак* (Редько, 7, 1748), *Сайдак* (Богдан, 256), *Сандак* (КПУ Терн., 1, 562), *Сондак*, *Сундак* (Рівне, 501, 507), *Шалдак* (СП, 389), *Шолдак* (Богдан, 267), *Шулдак* (Горпинич, 254), *Шандак*, *Шиндак* (Богдан, 260, 272), бр. *Солдак* (м. Мінськ), *Сондак* (Бірыла, 387), рос. *Солдак* (Лет. ЖС, 2002, № 1–13, 185), *Салдаков* (РУС, 367), *Сондак* (САМ, 215), *Сандаков* (РУС, 367), *Сайдаков* (СП, 310), *Шайдаков* (ЖПТ), *Шулдаков* (ЖПТ), хорв. *Sandak* (Leksik, 579), п. *Salđak*, *Soldak*, *Szołdak*, *Szyldak* (SN, VIII, 273, 567; IX, 318, 395), ч. *Sajdák*, *Šajdák* (ЧП). Слов’ян. **Солдак* > *Золдак* (ЖПТ) відбилосся в антропоніміконі латишів.

Заголовна праформа реалізувалася також у назвах поселень, пор.: *Сандаки* (2), *Шайдаковка* — в колишніх В’ятській, Орловській, Пензенській губ. (Vasmer RGN, VIII, 91; X, 204).

Наведені факти постали в результаті пропріалізації апеллятивної лексики, актуальної у сфері номінації особи. Пор. рос. діал. *шалдак* ‘безпринципна, вперта людина’ (Элиасов, 459), *сайдаки* мн. ‘сідниці’, *сайдаки наставлять* ‘опиратися руками в боки’ (СРНГ, 36, 45), п. діал. *sajdek* ‘про людину, яка робить високі кроки, скаче’ (Sychta, V, 11).

***Sьld’akь**: укр. *Солдяк* (КПУ Полт., 7, 400), *Сандяк* (Богдан, 254), ст.-рос. Дмитрий Сатыевичъ *Шейдяковъ*, 1679 р. (Столбцы, 58), *Шандяковъ* (Миклашевский, 17), рос. *Шульдяков* (КПУ Сум., 5, 255), *Шулдяков* (РУС, 967), (похідне) *Сайдяковишина* / *Сайдаковишина* — топонім у колишній Олонецькій губ. (Vasmer RGN, VIII, 63), п. *Szewdziak* (SN, IX, 281).

***Sьldikь** / ***Sьldičь**: укр. *Савдик* (Богдан, 155), *Шилдик* (НКП Кіров., 811), *Шулдик* (КПУ Хм., 1, 375), *Шайдик* (КПУ Ув. Дон., 2, 550), *Шандик*, *Шундик* (РІ Київ., 2, 334, 337), *Зандик* (НКП Сум., 689) < **Салдик*, бр. *Шульдзік* (Бірыла, 482), рос. *Шундик* (Лет. ЖС, 2007, № 9, 137), *Сунди́ков* (КП Алтай, 2, 429), хорв. *Sejdić* (Leksik, 584), п. *Szewdzik* (SN, IX, 281), ч. *Šajdik* (ЧП).

***Sыldyka, *Sыldykъ:** укр. *Сандик* (Горпинич, 180), *Шулдика* (РУС, 967), *Шундыка* (КПУ Ув. Дон., 5, 508), бр. (похідне) *Сандыкоўшчына* — ойконім у Гродненській обл. (Рап. Гр., 216), ст.-рос. Якушка *Шандыкинъ*, 1623 р. (Пясецкий, 23), рос. *Сондыков* (КЛ, 2005, № 1–13, 184), *Шалдыкин* (КПУ Дон., 3, 494), *Шульдык* (Память, 2, 308) ~ рос. діал. (похідне) *присалдычить* ‘вдарити’ (Красн., 308), п. *Salduk, Saldyka, Soldyk, Soldyka, Sajdyk* (SN, VIII, 261, 273, 568).

***Sыlduka, *Sыld⁽¹⁾укъ:** укр. *Сандук* (Богдан, 254), *Сандюк* (СП, 312), *Шайдук* (КПУ Полт., 6, 254), *Шайдуга* (КПУ Ув. Дон., 11, 232), рос. *Шандуков* (КС Зап., 113), *Сундуков* (ЖПТ), хорв. *Šunduković* (Leksik, 665), п. *Salduk, Salduk, Szajduk, Szejduk, Szyjduk, Szajdziuk, Szewduk* (SN, VIII, 210–394; IX, 210, 280). Сюди ж відантропонімі похідні *Сундуков* (2), *Сундуково* — топоніми в колишніх В’ятській, Пермській, Вітебській губ. (Vasmer RGN, VIII, 642).

Щодо апелятивного опертя для цього фрагмента лексико-словотвірного гнізда пор. рос. діал. *сайдук* ‘велика людина, здоровань’ (СРНГ, 36, 45), бр. діал. *сундук* ‘мовчазна людина’ (МДСГ, 177) < **сулдук* і под.

Псл. ***Sыldькъ** — демінутив на **-ькъ** — відновлюється на основі фактичного матеріалу польської мови: *Sajdek, Szaldek, Szajdek, Soldek, Szewdek* (SN, VIII, 260, 273, 567; IX, 280).

***Sыldань, *Sыldань:** укр. *Салдан, Солдан* (КПУ Льв., 1, 476, 503), *Савдан* (Горпинич, 56), *Шовдан* (ТДЧ, 149), ст.-рос. *Шалданъ*, 1682 р. (Мятлев, 87), рос. *Салдан* (ЖПТ), *Сайданов* (Рамієць, 2, 280), *Шандан* (Рамієць, 2, 118), *Занданов* (Лет. ГС, 2008, № 24, 31) < **Салданов*, п. *Saldan, Saldan, Saldań, Sandan, Soldan* (SN, VIII, 266, 273, 285, 567), ч. *Saldanová* (Beneš, 91), *Soldán* (ЧП). Пор. також назви поселень *Шалданово, Солдани* — у колишніх Вологодській та Вітебській губ. (Vasmer RGN, VIII, 428; X, 210), пов’язані з антропонімами *Шалдан, Солдань*.

Стосовно мотивації цих і подібних до них назв зішлемося на бр. діал. *салдан* у виразі *салданом жыць* ‘самотньо [жити]’ (Янкова, 317), рос. діал. *шойдан* ‘селянський сірячинний жупан, зношений і залатаний полотном’ (Дилакторский, 570).

***Sыldenъ (*Sыldьль):** укр. *Салдень* (РУС, 727), бр. *Солдзень* (Бірыла, 387), (похідне) *Саўдзеневічы* — ойконім у Мінській обл. (Рап. Мін., 238), рос. *Шалденков* (СП, 389), п. *Saldzień, Saldzień, Soldzień* (SN, VIII, 266, 273, 588).

Псл. ***Sыldинъ** — патронім на **-инъ** — реконструюється на основі таких фактів: ст.-рос. Федка *Шалдин*, 1598 р. (СКК, 159), Гаврилко *Шандинъ*, 1631 р. (Тупиков, 831), Керендяска *Сулдин*, 1660 р. (ДММА, 1, 301), *Шойдин*, 1664 р. (СГКЭ, 2, 621), рос. *Салдин* (КПУ Од., 1, 770), *Солдин* (ЖПТ), *Сульдин* (Память, 1, 86), *Сюльдин* (КПУ Ник., 4, 329), *Шольдін, Шулдин* (ЧЧ, 400), *Шульдин* (КПУ Зап., 11/2, 468), *Шомдін* (КПУ м. Київ, 3, 673) < **Шолдін* — форма з незакономірною асиміляцією плавного або із **Шондін* (-л- > -н- у позиції перед зубним приголосним), п. *Saldzin* (SN, VIII, 266).

***Sыldонъ, *Sыldонъ:** укр. *Савдон* (Фаріон, 275), рос. *Салдонин* (КПУ Херс., 9, 491), (похідне) *Шандоново* — ойконім у колишній Вологодській губ. (Титов Рукописи, 6, 137).

***Sыldунъ:** укр. *Шалдун* (КПУ Полт., 11, 770), *Зовдун* (Закарпатськ. обл.; Анк.) < **Совдун*, ст.-рос. (похідне) *Шалдуново*, XVI ст. (НПК, VI, 1007), рос. *Шалдун* (ЖПТ), *Солдунов* (Память, 2, 110) ~ рос. діал. *шалдун* ‘мішок’ (Добровольский, 994), п. *Szaldunow* (SN, IX, 217).

Компактну групу становлять деривати з консонантом **-г-** у суфіксальній морфемі:

***Sыldаръ, *Sыldаръ, *Sыldаръ:** укр. *Савдар* (Богдан, 255), *Солдаренко* (РУС, 778), *Шандара* (Рівне, 488), ст.-рос. Богдашко *Солдаревъ*, 1615 р. (ГХ, 5), рос.

Шайдаров (САМ, 252), *Сондарев*, *Сундарев* (ЖПТ), *Сандарово*, *Солдары* — відантропонімі ойконіми у колишніх Московській та В'ятській губ. (Мешалин, 2, 361; Vasmer RGN, VIII, 428), болг. *Солдàрев* (Илчев, 458), п. *Saldar* (SN, VIII, 266). Щодо апелятивної основи для цих найменувань пор. укр. діал. *шовдарь* 'окіст' (Алмашій, 137).

***Sъlderъ**, ***Sъlderъ**: укр. *Шундер* (КС Хм., 1, 306), *Шиндеров* (РУС, 477), (похідне) *Сендеревево* — топонім на Ярославщині (Vasmer RGN, VIII, 213), болг. *Шулдеров* (Илчев, 560), п. *Szujder* (SN, IX, 358).

***Sъldora**, ***Sъldorъ**: ст.-укр. Феско *Шилдора*, 1666 р. (ПК, 233), укр. *Шиндор* (РУС, 477), рос. *Шайдорова* ж., *Шойдоров* (ЖПТ), *Шиндорики* (Рамієць, 2, 317), (похідне) *Шондоры* — ойконім у колишній Ярославській губ. (Списки Яросл., 378), п. *Sajdor* (SN, VIII, 260), *Sundora*, *Syndor* (SN, IX, 153, 192).

Наведені антропоніми постали в результаті пропріалізації відповідної апелятивної лексики, пор.: рос. діал. *сандора* 'про говірку, багатослівну людину; базікало, говорун', *сандорить* 'багато говорити, точити яси' (СРНГ, 36, 118), *шандорить* 'бити байдики' (ЯОС, 10, 69).

***Sъldura**, ***Sъldurъ**: ст.-укр. Федор *Сындуренко*, 1654 р. (ПК, 205), укр. *Шалдур* (КПУ Дн., 5, 484), *Шайдур* (КПУ Черниг., 9, 986), *Шандура* (НКП Харк., 508), *Шундурук* (м. Луцьк), ст.-рос. Васка *Шайдур*, 1625 р. (Сторожев, 1, 11), *Шандур*, XVII ст. — прізвисько (ПКРК, I/2, 502), рос. *Сундурев* (Книги РФ, X, 390), *Шайдуков* (ЖПТ), болг. *Шевдуков* (Илчев, 553), п. *Sajdura*, *Sandura* (SN, VIII, 261, 286). Сюди ж прізвиська на зразок укр. *Шакур* (Новикова, 930), *Шакура* (РУС, 468), рос. *Садуров*, *Шадуков* (Новикова, 725, 930) — як форми з абсорбованим плавним.

Щодо мотивації зішлемося на рос. діал. *сондура* 'нісенітниця' (Даль, 4, 270), *сундур* 'дурниця, нісенітниця, маячня', *сундуриць* 'молоти нісенітниці, марити' (Доп., 260), 'насміхатися' (СРНГ, 292), *насундурицься* 'нахмуритися, насупитися' (СРНГ, 20, 205).

***Sъldъra**, ***Sъldъrъ**, ***Sъldъro**: ст.-укр. *Soldra*, XVI ст. (Жерела, I, 153), укр. *Шолдра*, *Шовдра* (Богдан, 267), *Шальдро* (КПУ Ув. Дон., 12, 458), *Шайдра* (КПУ Харк., 2, 717), *Шандра* (Панчук, 120), *Шиндро* (РІ ІФ, 5, 404), *Шондра* (КПУ Хм., 9, 331), рос. *Шайдра* (ЖПТ), *Шайдров* (РУС, 468), (похідні) *Шондрово* — назва поселення в Тульській обл., *Шайдрово* — у колишній Московській губ. (Vasmer RGN, X, 204), п. *Soldra*, *Szaldra*, *Szoldra* (SN, VIII, 567; IX, 217, 567).

***Sъldyra**, ***Sъldyrъ**, ***Sъldyrъ**: укр. *Сондир* (Редько, 7, 1889), ст.-рос. *Сундырь* Неткинъ, 1566 р. (Кучкин, 299), Івашко *Сандыринъ*, 1623 р. (АЮБ, 2, 307), Григорій *Сандыревъ*, 1682 р., *Сумдырев* (Рамієць, 2, 147), (похідні) *Сандыри* (2), *Сандырево* (7), *Сандырева*, *Сандыревка*, бр. *Солдыри* — назви поселень у різних регіонах (Vasmer RGN, VIII, 213, 429, 448), слов'ян. *Савдыра* (Магницький, 71).

Сюди ж ст.-рос. *Садырь* Федор Іванович Гаврилов, XVI ст., *Содырь*, 1496 р. (Веселовский, 277, 295), рос. *Шадырь* (РУС, 469), які можуть розцінюватись як форми з абсорбованим плавним (із **Салдырь*, **Солдырь*).

Похідні з консонантом -s- у суфіксі можна проілюструвати таким чином:

***Sъldasъ**: укр. *Солдас* (КПУ Льв., 4, 321), бр. *Судас* (ТС Мозырь, 172) < **Сулдас*, п. *Soldas* (SN, VIII, 564).

***Sъldesъ**: рос. *Шендесов* (Рамієць, 2, 37) і под.

***Sъldosъ**: п. *Soldos* (SN, 200, 574) і под.

***Sъldusъ**: укр. *Совдус* (КПУ Полт., 3, 210), рос. *Солдусова* ж. (Горпинич, 385).

***Sъldysъ**: укр. *Šul'dys* (Vincenz, 409), п. *Sendys* (SN, VIII, 357).

Похідні з приголосним -t- у суфіксальній морфемі:

***Sьldatъ:** укр. *Савдат* (КПУ Дн., 1, 659), *Салдат* (Богдан, 252), рос. (похідне) *Салдатовцы* — топонім у колишній В'ятській губ. (Vasmer RGN, VIII, 68), слн. *Sovdat* (ZSSP, 567).

***Sьlditъ:** укр. *Салдит* (Богдан, 252), *Солдит* (PI ІФ, 4, 168), рос. *Сандитов* (Книги РФ, X, 357).

***Sьldotъ:** укр. *Савдом* (Горпинич, 267).

Псл. ***Sьldqtъ** — particiрium на -qt-: укр. *Сулдут* (КПУ Харк., 17, 96), рос. *Сундутов* (м. Дубне Ровенськ. обл.), п. *Sajdutka* (SN, VIII, 261).

До найдавніших належать композити, прослідки яких збереглися головню в ономастиконах східних слов'ян:

***Sьldobaъ:** рос. *Шандубаев* (Рамієс, 2, 296).

***Sьldobokъ:** рос. *Солдабоков* (РУС, 778).

***Sьldobylda:** ст.-рос. Федька Микитинъ сынъ *Шалдыбалда*, 1677 р. (ВСб., 173).

***Sьldomirъ:** рос. *Сельдомиров* (КП Алтай, 2, 49) < **Сьлдомиров*.

Окремі факти дозволяють відновити пасивні дісприкметники минулого часу на ***-i-m-**, ***-o-m-**:

***Sьldimъ:** рос. *Суйдимов* (ЖПТ).

***Sьldoma**, ***Sьldomъ:** ст.-рос. Ілля Захаров *Шандамов*, 1500 р. (Веселовський, 360), Михайло *Шандамъ* — ростовський князь, XVI ст. (ПСРЛ, XXIV, 228) < **Салдомовъ*, **Салдомъ*, рос. *Шайдумов* (Лет. ЖС, 2008, № 15, 250), *Суйдумов*, у яких виразніший лабіальний -у- виник із -о- під впливом лабіального -м-, *Сундомин* (ЖПТ), (похідне) *Салдамов Майдан* — ойконім у Нижньогородській обл. (Русинов, 172). Пор. ще слов'ян. Stefan *Suldam*, 1766 р. (ABK, XXXV, 145) < **Suldom*. Про потенційність відповідних апелативів-мотиваторів сигналізує укр. діал. *совдти* 'повільно й безперестанно йти чи щось робити' (Сизько Полт., 81), яке континує псл. (нетематизоване) **sьldti*.

Про розмаїття праслов'янських дериватів етимологічного гнізда з коренем **Sьld-* / **sьld-* свідчать також деякі префіксальні похідні:

***Kasьlda** / ***Kosьldъ**, ***Kosьlda**, ***Kosьldъ:** укр. *Кишейда* (КПУ Черк., 3, 147), *Косандяк* (СП, 188), хорв. *Kasanda* (Leksik, 284) < *Kasalda*, слн. *Kusold* (ZSSP, 317).

***Masьldъ** / ***Mosьlda** / ***Mosьldъ:** укр. *Мосюйда* (Переможці Він., 1, 119), *Масонд* (Богдан, 180) < **Масолд*, *Мясолдов* (КПУ Сум., 5, 219) < **Масолдов*, п. *Musold* (SN, VI, 498) < **Mosold* (під впливом лабіального приголосного).

***Orzьlda:** рос. *Разсольдин* (ЖПТ) — патронім на -ин.

***Posьlda**, ***Posьldo**, ***Posьldъ:** рос. *Пусьльд* (ИС, 1914: 18), *Пошайда*, *Пошайдо* (РУС, 339).

Освоєння нового фактичного матеріалу дозволить відновити гніздо праслов'янських дериватів із коренем **Sьld-* у повнішому обсязі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ААЭ	— Акты, собр. в библиотеках и архивах Российской империи Археологическою экспедициею имп. АН. Дополнены и изданы Высочайше учрежденною Комиссиею.— СПб., 1836–1838.— Т. 1–4.
ABK	— Акты, изд. Виленскою Археологическою комиссиею.— Вильна, 1865–1910.— Т. 1–35.
Алмашій	— <i>Алмашій М. І., Поп Д., о. Димитрій (Сидор)</i> . Русинсько-українсько-російський словник : Біля 7000 слів.— Ужгород, 2001.— 153 с.
АМГ	— Акты Московского государства, изд. имп. Академиею Наук / Под ред. Н. А. Попова и Д. Я. Самоковасова.— СПб., 1890–1901.— Т. 1–3.

- Анк. — Анкета Інституту української мови НАН України для збору ономастичних матеріалів.
- АУИ — Алфавитный указатель имен и фамилий лиц, помещенных в ведомости справок о судимости за 1870 и 1871 гг. — СПб., 1872. — 516 с.
- АЮБ — Акты, отн. до юридического быта древней России, изд. Археологическою комиссиею / Под ред. Н. Калачева. — СПб., 1857–1884. — Т. 1–3.
- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. — К., 1859–1914. — Ч. 1–8.
- Бірыла — *Бірыла М. В.* Беларуская антрапанімія. 2 : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. — Мінск, 1969. — 508 с.
- Богдан — *Богдан Ф.* Словник українських прізвищ у Канаді. — Вінніпег ; Ванкувер, 1974. — 354 с.
- Веселовский — *Веселовский С. Б.* Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. — М., 1974. — 382 с.
- ВО — Великая Отечественная. Комкоры : Военный биографический словарь. — М. ; Жуковский, 2006. — Т. 1–2.
- ВСб. — Владимирский сборник: Материалы для статистики, этнографии, истории и археологии Владимирской губернии (1431–1729 гг.) / Сост. и изд. К. Тихонравов. — М., 1857. — 199 с.
- Голодомор 1932–1933 — Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд. Р. Я. Пиріг. — К., 2007. — 1128 с.
- Голышов — *Голышов И.* Богоявленская слобода Мстера, Владимирской губернии Вязниковского уезда. История ее, древности, статистика и этнография. — Владимир, 1865. — 143 с.
- Горпинич — *Горпинич В. О.* Прізвища степової України: Словник. — Д., 2000. — 404 с.
- Грінченко — Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. — К., 1907–1909. — Т. 1–4.
- ГХ — Город Хлынов в 1615 году по Дозорной книге кн. Ф. А. Звенигородского / Сообщил А. В-нь // Труды Вятской ученой архивной комиссии. — Вятка, 1906. — Т. 3–4. — С. 1–34.
- Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1955. — Т. 1–4.
- Действия НАК
Дилакторский — Действия Нижегородской губернской ученой архивной комиссии.
— Словарь областного вологодского наречия. По рукописи П. А. Дилакторского 1902 г. / Изд. подгот. А. Н. Левичкин, С. А. Мызников. — СПб., 2006. — 677 с.
- ДММА — Документы и материалы по истории Мордовской АССР / Отв. ред. Б. Д. Греков, В. И. Лебедев. — Саранск, 1940–1953. — Т. 1–4.
- Добровольский — *Добровольский В. Н.* Смоленский областной словарь. — Смоленск, 1914. — 994 с.
- Доп. — Дополнение к Опыту областного великорусского словаря. — СПб., 1858. — 328 с.
- ДСбР. — Дыялектны слоўнік Брэстчыны / Рэд. Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук. — Мінск, 1989. — 294 с.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови : В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. — К., 1982–2006. — Т. 1–5.
- ЖПТ — Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — <http://lists.mono.ru>.
- Жерела
Илчев — Жерела до історії України — Руси. — Л., 1895–1900. — Т. 1–3.
— *Илчев С.* Речник на личните и фамилии имена у българите. — София, 1969. — 627 с.
- ИС — Именной список раненых и больных офицерских и нижних чинов, помещенных в лечебных заведениях (По сведениям справочного отдела Красного креста). — Пг., 1914. — Різні пагін.
- Каштанов — *Каштанов С. М.* По следам Троицких копийных книг XVI в. // Зап. отдела рукописей Гос. б-ки им. В. И. Ленина. — М., 1979. — Вып. 4. — С. 4–59.
- КЛ — Книжная летопись.
- Климчук — *Климчук Ф. Д.* Специфическая лексика Дрогичинского Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря / Отв. ред. Н. И. Толстой. — М., 1968. — С. 20–78.

- Книги РФ — Книги Российской Федерации: Ежегодник. — М., 2005. — Т. 9. — 215 с.; 2002. — Т. 10. — 879 с.
- Козлова — Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд. — Минск, 2006. — Т. 4.
- КП Алтай — Книга памяти: Поименный список воинов Алтая, павших в боях Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : В 2 т. — Барнаул, 1986–1988.
- КПУ Дн. — Книга пам'яті України: Дніпропетровська область. — Д., 1993. — Т. 1. — 731 с.; 1995. — Т. 5. — 631 с.
- КПУ Дон. — Книга памяти Украины : Донецкая область. — Донецк, 1995. — Т. 3. — 526 с.; 1997. — Т. 12. — 543 с.; 1998. — Т. 17. — 622 с.; Т. 18. — 510 с.
- КПУ Зап. — Книга пам'яті України : Запорізька область. — Д., 1996. — Т. 11/2. — 485 с.; Т. 12. — 388 с.
- КПУ Луг. — Книга памяти Украины : Луганская область. — Луганск, 1994. — Т. 2. — 720 с.
- КПУ Льв. — Книга пам'яті України : Львівська область. — Л., 1995. — Т. 1. — 536 с.; Т. 2. — 559 с.; Т. 3. — 600 с.; Т. 4. — 728 с.
- КПУ м. Київ — Книга пам'яті України : Київ. — К., 1995. — Т. 3. — 922 с.
- КПУ Ник. — Книга памяти Украины: Николаевская область. — Николаев, 1997. — Т. 4. — 656 с.
- КПУ Од. — Книга памяти Украины : Одесская область. — О., 1994. — Т. 1. — 926 с.; 1995. — Т. 10. — 512 с.
- КПУ Полт. — Книга пам'яті України : Полтавська область. — Полтава, 1995. — Т. 1. — 466 с.; Т. 3. — 656 с.; 1996. — Т. 4. — 968 с.; 1998. — Т. 6. — 560 с.; Т. 7. — 683 с.; Т. 11. — 937 с.; 1997. — Т. 13. — 794 с.
- КПУ Сум. — Книга пам'яті України : Сумська область. — Сумы, 1995. — Т. 5. — 755 с.
- КПУ Терн. — Книга пам'яті України : Тернопільська область. — Л., 1995. — Т. 1. — 783 с.
- КПУ Ув. Дон. — Книга памяти Украины по увековечению участников боевых действий, умерших в послевоенные годы : Донецкая область. — Донецк, 2002. — Т. 2. — 688 с.; 2004. — Т. 5. — 704 с.; 2005. — Т. 11. — 560 с.; Т. 12. — 704 с.
- КПУ Харк. — Книга пам'яті України : Харківська область. — Х., 1994. — Т. 2. — 768 с.; 1995. — Т. 10. — 719 с.; 1997. — Т. 13. — 558 с.; 2001. — Т. 17. — 632 с.
- КПУ Херс. — Книга памяти Украины : Херсонская область. — Симферополь, 2000. — Т. 9. — 480 с.
- КПУ Хм. — Книга пам'яті України : Хмельницька область. — Хмельницький, 1995. — Т. 1. — 688 с.; 1996. — Т. 6. — 720 с.; Т. 7. — 768 с.; 1997. — Т. 8. — 768 с.; Т. 9. — 718 с.
- КПУ Черк. — Книга пам'яті України : Черкаська область. — К., 1995. — Т. 1. — 855 с.; 1996. — Т. 5. — 594 с.
- КПУ Черниг. — Книга памяти Украины : Черниговская область. — К., 2002. — Т. 9. — 1006 с.
- Красн. — Словарь русских говоров южных районов Красноярского края. — 2-е изд. — Красноярск, 1988. — 348 с.
- КС Зап. — Книга скорботи України : Запорізька область. — Запоріжжя, 2000. — 504 с.
- КС Хм. — Книга скорботи України : Хмельницька область. — Хмельницький, 2003. — Т. 1. — 788 с.
- КС Черніг. — Книга скорботи України : Чернігівська область. — Чернігів, 2004. — Т. 2. — 448 с.
- Кунгур — Кунгур : Материалы для истории города XVII и XVIII столетий. — М., 1886 — 112 с.
- Кусов — Кусов В. С. Чертежи земли русской XVI–XVII вв. — М., 1993. — 380 с.
- Кучкин 1969 — Кучкин В. А. Материалы для истории русского города XVI в. (Выпись из писцовых книг г. Муром 1566 г. и Муромская сотная 1573/74 г.) // Археографический ежегодник за 1967 г. — М., 1969. — С. 291–316.
- Лет. ГС — Летопись газетных статей.
- Лет. ЖС — Летопись журнальных статей.

- ЛМ — Литовская метрика : Книга публичных дел. Перепись войска Литовского // Русская историческая библиотека.— Пг., 1915.— Т. 33.— Отдел 1. Ч. 3.
- Магницкий — *Магницкий В. К.* Чувашские языческие имена // Изв. Об-ва археологии, истории и этнографии при имп. Казанском ун-те.— 1905.— Т. 21.— № 2.— С. 1–32; № 3.— С. 33–64; № 4.— С. 65–102.
- МДСГ — Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны // Беларуская мова.— Мінск, 1980.— С. 120–187.
- Меркурьев — *Меркурьев И. С.* Живая речь кольских поморов.— Мурманск, 1977.— 183 с.
- Мешалин — Материалы по истории крестьянской промышленности Московской губернии в XVIII и в начале XIX в. / Подг. к печати И. В. Мешалин.— М. ; Ленинград, 1950.— Т. 2.— 563 с.
- Миклашевский — Доимочная книга 7202–7203 гг. по сбору мостовых и решеточных денег с Кремля, Китая, Белого и Земляного городов / Под ред. И. Н. Миклашевского // Зап. имп. АН по историко-филол. отд-нию.— СПб., 1902.— Т. 5. Вып. 4.— С. 1–43.
- Мятлев — *Мятлев Н. В.* К родословию Нагих // Изв. Рус. генеалог. об-ва.— СПб., 1911.— Вып. 4.— С. 71–91.
- Никонов — *Никонов В. А.* Словарь русских фамилий / Сост. Е. Л. Крушельницкий.— М., 1993.— 224 с.
- НКП Кіров. — Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні : Кіровоградська область.— Кіровоград, 2008.— 920 с.
- НКП Сум. — Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні : Сумська область.— Суми, 2008.— 920 с.
- НКП Харк. — Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні : Харківська область.— Х., 2008.— 1023 с.
- Новикова — *Новикова Ю. М.* Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини.— Донецьк, 2007.— 996 с.
- Носович — *Носович И. И.* Словарь белорусского наречия.— СПб., 1870.— 756 с.
- НПЗ Псков — Не предать забвению : Книга памяти жертв политических репрессий.— Псков, 2001.— Т. 11.— 400 с.
- НПК — Новгородские писцовые книги, изд. Археографическою комиссиею.— СПб., 1859–1915.— Т. 1–6 и указатель.
- ОДВ — Опись документов Виленского центрального архива древних актов книг.— Вильна, 1909–1913.— Вып. 1–10.
- ОМ — Одесский мартиролог.— О., 1997–2005.— Т. 1–3.
- Онишкевич — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок : У 2 ч.— К., 1984.
- Память — *Память / Сост.: И. И. Кузнецов, П. Ф. Московских, П. М. Шубенко.*— Иркутск, 1990.— Ч. 1–2.
- Панчук — *Панчук Г.* Антропонімія Опілля.— Тернопіль, 2001.— 195 с.
- Панцьо — *Панцьо С. Є.* Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика).— Тернопіль, 2009.— Ч. 1.— 108 с.
- Переможці Він. — Книга пам'яті України : Вінницька область. Переможці.— Вінниця, 2007.— Т. 1.— 512 с.
- ПК 1654 — Присяжні книги 1654 р. : Білоцерківський та Ніжинський полки / Упоряд. М. Кравець.— К., 2003.— 350 с.
- ПК 1666 — Переписні книги 1666 року / Ред. В. О. Романовський.— К., 1933.— 438 с.
- ПКГЭ — Писцовая книга Гродненской экономии с прибавлениями, изд. Виленскою комиссиею для разбора древних актов.— Вильна, 1891–1892.— Ч. 1–2.
- ПК Ковен. — Памятная книжка Ковенской губернии на 1907 г.— Ковно, 1906.— Рази. паг.
- ПК Петр. — Памятная книжка Петроковской губернии на 1899 г.— Псков, 1899.— Рази. пагин.
- ПКРК — Писцовые книги Рязанского края XVI и XVII вв. / Под ред. В. Н. Сторожева.— Рязань, 1898–1904.— Т. 1. Вып 1–3.
- ПМЦ — Первые месяцы царствования Михаила Федоровича : Столбцы Печатного приказа / С предисл. Л. М. Сухотина // Чтения в об-

- ществе истории и древностей российских.— М., 1915.— Кн. 4. Отд. 1.— С. 1–240.
- ПОС — Памятники обороны гор. Смоленска в 1609–1611 годах / С предисл. Ю. В. Готье // Чтения в обществе истории и древностей российских.— М., 1912.— Кн. 1. Отд. 1.— С. 1–282.
- ПСРЛ — Полное собрание русских летописей.— М., 1965.— Т. 14.— 286 с.; СПб., 1921.— Т. 24.— 272 с.
- Пясецкий — *Пясецкий Г. М.* Севск 1623 г. // Труды Орловской ученой архивной комиссии.— Орел, 1895.— Вып. 3.— С. 21–28.
- Рагозин — *Рагозин В.* Волга.— СПб., 1880–1881.— Т. 1–3.
- Раздорский — *Раздорский А. И.* Торговля Курска в XVII веке (По материалам таможенных и оброчных книг города).— СПб., 2001.— 762 с.
- Рап. Гр. — *Рапановіч Я. Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці.— Мінск, 1980.— 319 с.
- Рап. Мін. — *Рапановіч Я. Н.* Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці.— Мінск, 1981.— 360 с.
- РКЭ — Ревизия Кобринской экономики, сост. в 1563 г. королевским ревизором Дмитрием Сапегой [...].— Вильна, 1876.— 387 + 15 + 56 с.
- Редько — *Редько Ю. К.* Словник сучасних українських прізвищ : У 8 т.— Л., 1975. (Машинопис) // Наукова б-ка ім. В. Стефаника, відділ рукописів.— Шифр О/Н-382.
- Речник ПКМ — Речник на презимивата кај македонците / Обработ.: О. Иванова, М. Коробар-Белчева, М. Митков.— Скопје, 2001.— Т. 2.— 796 с.
- Рівне — Рівне : Щорічний телефонний довідник.— Рівне, 2006.— 612 с.
- РІ ІФ — Реабілітовані історією : Івано-Франківська область.— Івано-Франківськ, 2002.— Т. 4.— 636 с.; 2003.— Т. 5.— 560 с.
- РІ Київ. — Реабілітовані історією : Київська область.— К., 2006.— Кн. 2.— 1040 с.
- РУС — Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд.: Т. С. Пристайко, І. С. Попова, І. І. Турута, М. С. Ковальчук.— Д., 2007.— 500 с.
- Русинов — *Русинов Н. Д.* Этническое прошлое Нижегородского Поволжья в свете лингвистики.— Нижний Новгород, 1994.— 202 с.
- САМ — Список абонентов Московской городской телефонной сети.— М., 1939.— 504 с.
- САШ — Старинные акты, служащие дополнением к описанию г. Шуи и его окрестностей / Собр. В. Борисов, изд. Я. Горелин.— М., 1853.— 400 с.
- СБП — Світло безсмертного подвигу. Книга пам'яті України. Книга скорботи України : Черкаська область.— К., 2005.— Т. 3. (Підсумкове видання).— 614 с.
- СГКЭ — Сборник грамот Коллегии экономики.— СПб. ; Ленинград, 1922–1929.— Т. 1–2.
- Сизько Полт. — *Сизько А. Т.* Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини.— Д., 1990.— 101 с.
- СКК — Смоленская крестоприводная книга 1598 г. / Подгот. к печати С. П. Мордовина, А. С. Станиславский // Источники по истории русского языка / Ред. С. И. Котков, В. Я. Дерягин.— М., 1976.— С. 131–167.
- СКТ — Справочник квартирных телефонов г. Киева / Сост. Д. М. Цюлек.— К., 1976.— 983 с.
- СОГ — Словарь орловских говоров : Учеб. пособие по рус. диалектологии / Науч. ред. Т. В. Бахвалова.— Орел, 2000.— Вып. 11.— 145 с.
- СП — Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівецьчини) / Уклад. Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк (гол. ред.) та ін.— Чернівці, 2002.— 424 с.
- Списки Яросл. — Списки населенных мест Российской империи, изд. Центральным статистическим комитетом МВД.— СПб., 1859.— Т. 50 : Ярославская губерния.— 382 с.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А. С. Герд.— СПб., 2005.— Вып. 6.— 992 с.
- СРГП — Словарь русских говоров Приамурья / Сост.: Ф. П. Иванова, Л. В. Кирпикова, Л. Ф. Путятина, Н. П. Шенкевец.— М., 1983.— 341 с.

- СРДГ — Словарь русских донских говоров.— Ростов н/Д., 1976.— Т. 1–3.
- СРНГ — Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова.— М. ; Ленинград ; СПб., 1966–2006.— Вып. 1–40.
- Столбцы — Столбцы // Труды Ярославской губернской ученой архивной комиссии.— Ярославль, б.г.— Т. 7. Вып. 3.— С. 57–72.
- Сторожев — *Сторожев В. Н.* Материлы для истории делопроизводства Поместного приказа по Вологодскому уезду в XVIII веке.— СПб., 1906.— Вып. 1.— 463 с.
- ТДЧ — Телефонний довідник абонентів Чернігівського району. — Чернігів, 2001.— 182 с.
- Титов Рукописи — *Титов А. А.* Рукописи славянские и русские, принадлежащие И. А. Вахрамееву.— М., 1907.— Вып. 6.— 184 + 297 с.
- ТС Мозырь — Телефонный справочник Мозырского районного узла связи / Сост. Н. Б. Винокур, С. А. Шутова.— Минск, 1984.— 196 с.
- Тупиков — *Тупиков Н. М.* Словарь древнерусских личных собственных имен // Зап. Отд-ния рус. и славян. археологии имп. Рус. археолог. об-ва.— СПб., 1903.— Т. 6.— С. 86–914.
- УВБ — У вічному боргу : Книга пам'яті України — місто-герой Київ.— К., 2005.— 772 с.
- Фаріон — *Фаріон І.* Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником).— Л., 2001.— 371 с.
- ЧП — Чоловічі прізвища громадян Чеської Республіки за даними Міністерства внутрішніх справ ЧР станом на 1.04. 2004 [Електронний ресурс].— [http:// www.mvcr.cz](http://www.mvcr.cz).
- ЧЧ — Чернігів Чорнобильський / Упоряд. Є. Г. Сонник.— Чернігів, 2007.— 560 с.
- Элиасов — *Элиасов Л. Е.* Словарь русских говоров Забайкалья.— М., 1980.— 472 с.
- Янкова — *Янкова Т. С.* Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны.— Мінск, 1982.— 432 с.
- ЯОС — Ярославский областной словарь : Учеб. пособие / Науч. ред. Г. Г. Мельниченко.— Ярославль, 1981–1991.— [Вып. 1–10].
- Bartoš — *Bartoš F.* Dialektický slovník moravský.— Praha, 1906 (= Archiv pro lexikografii a dialektologii. 6).
- Beneš — *Beneš J.* O českých příjmeních.— Praha, 1962.— 356 s.
- Leksik — *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske.*— Zagreb, 1976.— 773 s.
- Pamięć — *Pamięć. Память* / Сост.: Я. Пшимановский, Х. Прокопчук, Р. Мураши. Пер. с пол. под ред. К. Козакевич.— Варшава, 1987.— Ч. 1–2.
- SP — *Słownik prasłowiański* / Pod red. F. Sławskiego.— Wrocław etc., 1974.— Т. 1.
- Sychta — *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej.— Wrocław etc., 1967–1976.— Т. 1–7.
- SN — *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* / Wydał K. Rymut.— Kraków, 1992–1994.— Т. 1–10.
- ZSSP — *Začasni slovar slovenskih priimkov* / Odg. red. F. Bezljaj.— Ljubljana, 1974.— 723 с.
- Vincenz — *Vincenz A., de.* Traité d'anthroponymie houtzoule.— München, 1970.— 613 p.

V. P. SHUL'HACH

WORD FORMATION CLUSTER WITH **SьLD*-STEM (based on personal names material)

The article is devoted to the problem of Proto-Slavonic personal names stock reconstruction. On the basis of Slavonic languages facts the author re-establishes a fragment of the Proto-Slavonic vocabulary: a lexical microsystem with *Sьld*-stem. The author paid special attention on the *reduced vowel + liquid consonant* binary group.

Key words: Proto-Slavonic anthroponymic stock, etymological cluster, reconstruction.

Мойсієнко А. К.

МОВА ЯК СВІТ СВІТІВ. ПОЕТИКА ТЕКСТОВИХ СТРУКТУР

Умань : Софія, 2008.— 280 с.

Дослідження способів взаємодії ментальної та вербальної картин світу носія етнічної свідомості, спроби осмислення діалектики переходу від світоглядної до мовно-когнітивної парадигми відбивають сучасні потреби гуманітарного пізнання, а отже, посідають важливе місце у колі актуальних завдань лінгвістики XXI ст. Сказане визначає міру назрілості мовознавчого доробку А. Мойсієнка. Праці «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша» (1996, 2-е вид.— 2006), «Традиції модерну і модерні традиції» (книга перша — 2001, книга друга — 2006), «Динамічний аспект номінації» (2004), «Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення» (2006, 2009) засвідчили свою вагомість для мовознавчої науки, знайшли широке застосування в процесі викладання української мови, окреслили перспективи становлення сучасної концепції аналізу словесно-художнього простору. Пошуки адекватних способів опису лінгвістичних чинників породження й моделювання образного світу поезії стали імпульсом для створення книги «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» — результату багаторічної праці А. Мойсієнка в царині осягнення й презентації різних площин взаємопроникнення мови, художнього мислення й об'єктивної реальності.

Книга є новою, вагомою віхою теоретичних спостережень та узагальнень ученого, творча лабораторія якого стала осередком співпраці науки й поезії, зорієнтованою на розкриття лінгвістичної глибини поетичного слова крізь призму художньої естетики мовознавчого дослідження.

Структура праці свідчить про те, що її автор скрупульозно осмислював, ретельно добирав, опрацьовував і логічно komponував матеріал, щоб якомога повніше й системніше представити суголосся різновекторних філологічних підходів до всебічного осягнення мовного феномену художнього тексту. Дослідження складається з чотирьох роз-

ділів, у послідовному розгортанні яких формуються засади лінгвософського аналізу вербалізованих персоніфікацій світу.

Перший розділ «Світ мови. Поетика світу» містить теоретичні роздуми щодо онтологічно-екзистенційного витлумачення мови як світу світів і філологічних основ мистецтва презентації внутрішнього рефлексивного досвіду людини крізь призму поетичного тексту. На думку автора, світ мови — «це мова у її внутрішньому (онтогенному) і зовнішньо-пізнавальному сутті» (с. 5), а слово — гнучкий інструмент створення кодів інтеріоризації дійсності.

Розмірковуючи про мову, А. Мойсієнко апелює до поглядів В. фон Гумбольдта, неогумбольдтіанських ідей Сепіра-Уорфа, Л. Вайсгерберга, Г. Іпсена, П. Гартмана, досвіду російських учених П. Флоренського, О. Лосева, Ю. Лотмана та ін. і доходить висновку, що «мова постає як своєрідний світ світів, де парадигматика кожного окремого може бути розглядана на іманентному (внутрішньомовному) рівні; на рівні 'мова — зовнішній світ': особібно — на рівні тексту. Кожен з таких світів парадигматично не замкнений, різновекторно переходить у інші, компонентно взаємодіючи, накладаючись на інші у функціональному просторі» (с. 9). Твердження щодо здатності «мови-тексту репрезентувати й індивідуальний світ окремого автора, окремого твору, і мовотворчість певного історичного проміжку, певної епохи» (с. 12) проілюстроване прикладами дешифрування поетичного світу «понадчасової» мови Б. Тена та аналізом зразків різночитань давніх текстів, декодованих акад. В. Скляреном.

Показово, що особливу увагу на тлі опрацьованої проблематики приділено вивченню словесного вираження української символіки, яка, на думку дослідника, містить «цілий мовосвіт зі своїми законами внутрішньо-іманентної організації і зовнішньої прагматики» (с. 15). Детально інтерпретуючи символи як особливі чинники творення культурно-специфічної картини світу, автор наголошує на необхідності з особливою пиль-

ністю студіювати національно-детерміновану символіку в її зв'язках із різнорівневими етномаркованими одиницями. Мовна природа трансляторної потужності та інформаційної стабільності поетичного символу як вияву духовних шукань митця розкривається в лінгвосоціотичній площині: на прикладі аналізу символу «хата» в Шевченкових текстах А. Мойсієнко демонструє динаміку збереження й видозміни семантики наративу, адаптованого художнім контекстом. Дотримання принципів етноцентризму дозволяє науковцеві розглянути мову літературного твору як конвенційну символічну систему, що фіксує провідні риси ментальності та культури з урахуванням особливостей національного світогляду, системи етичних й естетичних цінностей, традицій, міфів, вірувань, забобонів тощо. Поряд із теоретичними міркуваннями та аналізом поетичної символіки як результату індивідуально-авторської концептуалізації дійсності наводяться методичні рекомендації, адресовані фахівцям, що звертаються до розгляду художнього застосування елементів символічної мови.

Зважаючи на усталену традицією сукупність підходів до вивчення поетичного слова, обґрунтовану в працях О. Потебні, В. Жирмунського, В. Виноградова, Р. Якобсона, Я. Славинського, С. Єрмоленко, В. Григор'єва та ін., дослідник наголошує на «потребі комплексного філологічного аналізу..., де не повинно існувати проблеми домінантного — периферійного щодо лінгвістичного чи літературознавчого» (с. 25).

Розділ прикрашають численні посилання на низку сучасних наукових досліджень з лінгвопоетики, детальний аналіз напрацювань, що мають систему визначеність відповідних фактів і явищ на рівнях літературного напрямку, роду чи жанру, композиційної структури тексту, засобів внутрішньої динамічної організації його мовного оформлення.

Індикатором цінності твору А. Мойсієнко вважає вміння митця бачити сокровенне, подавати не лише очевидні («зримі»), а й приховані модули буття, долаючи невіддатливість словесного матеріалу, який до того ж опрацьовується на рівні письменницької уяви, деє далеко в підсвідомості. Роздуми про призначення поета, обережне розкриття величності таїнств творення, оцінки й аналіз творчості майстрів слова і літературних критиків мають непересічне значення, адже спонукають до вдумливого переосмислення стереотипів рецепції художнього слова у всій повноті його філософсько-герменевтичного сенсу.

У другому розділі «Текст як динамічна структура» подано спостереження щодо засобів реалізації внутрішніх імпульсів поетичної мови як самодостатньої даності. Динамічний аспект творчості Яра Славутича розглядається крізь призму тематико-компо-

зиційного та лексико-семантичного рівнів текстової організації. Зразком майстерного заглиблення в багатий нюансами естетичний світ митця є аналіз словесного аранжування, здійсненого на матеріалі лексичних одиниць «снага», «наснага», «наснажувати», «наснажений», «снажний», «снажливий», «снаговито», «снаговійний». Розкриття індивідуально-авторського розширення значення слова синтезоване нетривіальним чуттям спектру відтінків мовної палітри й широкою лінгвістичною ерудицією дослідника. Прикметними в цьому плані є спостереження щодо новотворів Яра Славутича, інтерпретованих з урахуванням особливостей ритміко-інтонаційного та структурно-динамічного малюнку ідіостилю. Гадаємо, що в майбутньому автор зміг би розширити і поглибити аналіз розглядаваної проблеми на матеріалі мовотворчості ширшого кола сучасних поетів.

Через детальне осмислення теоретичних витоків експресивності та вивчення денотативно-сигніфікативних і граматичних засобів її породження в поезії М. Бажана «Політ крізь бурю» здійснюється комплексна характеристика різнорівневих мовних засобів створення відтінків градації конотативних ознак і спеціальних прийомів побудови експресивних єдностей.

Чітко й переконливо у праці представлено інтертекстуальний компонент структури поетичного твору. На прикладі неординарності мистецького почерку українського поета з Польщі О. Лапського А. Мойсієнко розкриває різні завдання інтертекстуальності в організації художньої цілісності та виявляє мовні чинники взаємопроникнення текстових одиниць. Результати рефлексій візуального, ритміко-інтонаційного й логіко-смыслового складників інтертекстуальності, проілюстровані філігранними зразками аналізу зорової поезії та шахокомпозиційної творчості, постають із рідкісного поєднання в науковому універсумі дослідника потенціалу літератора й лінгвіста.

Багатогранність третього розділу «Віршова жанрострофа в системі художнього ідіолекту» забезпечується зверненням до різних форм об'єктивації естетичного мовомислення, що випливають зі складної взаємодії митця і стилю.

Спіраючись на широку обізнаність у світовій поезії, автор здійснює глибокий аналіз текстових структур у зв'язку із системою художнього жанротворення (сонети Е. Андієвської, ронделі М. Боровка, тріолети В. Морданя).

Суттєву увагу приділено поезії сонетного вінка, зокрема художнім особливостям перекладного сонетарію. Спеціальний акцент у параграфі «Світовий сонет у перекладах Д. Павличка» зроблено на проблемах віртуальної співтворчості перекладача з ав-

тором оригінального тексту й вивченні мовних виявів такої співтворчості, дотримання якої дає можливість уникнути залежності від словесного оформлення першоджерела та надмірної націоналізації чужомовного твору. Із щирим зацікавленням утаємниченого фахівця, дбайливого збирача сонетних вінків, поціновувача літературного таланту, поета й перекладача дослідник розмірковує про роль слова як провідного засобу категоризації світу в житті окремої людини, нації, суспільства. Хочеться відзначити інформаційну вагу аналізу чотирнадцяти перекладів вірша Р.-М. Рільке «Осіnnий день» і дев'яти українських інтерпретацій поезії А. Міцкевича «Grzyb Potockiej», супроводженого скрупульозним розглядом домінантних ознак образно-структурної організації перекладацьких рішень таких непересічних майстрів слова, як Ю. Липа, Л. Мосендз, Б. Кравців, М. Орест, М. Зеров, М. Рильський, М. Бажан, В. Стус, О. Тарнавський, І. Качуровський та ін. Надзвичайно вдалим нам видається теоретичне осмислення і оригінальне висвітлення особливостей поетики перекладів сонетних творів Івана Франка, здійснених А. Ахматовою, яке промовисто засвідчує, що переклад художнього тексту має статус царини тонкої матерії, сфери мистецького перевтілення, де процес комунікації «автор — перекладач — реципієнт» передбачає досягнення внутрішніх, прихованих смислів, що їх сигналізує психотип митця, позначений національними рисами тієї спільноти, яку він презентує у своєму творі.

В останньому розділі рецензованого видання «Поетика оніма» подається ґрунтовне бачення образного світу онімного слова, який, на думку автора, є втіленням лінгвоментального дискурсу національної мови. Формулюючи погляд на предмет аналізу, А. Мойсієнко зауважує, що власні назви намагаються поетичні рядки особливим психологічно-філософським струмом, тому дуже важливо не лише визначити функціональну

роль ужитих у літературному творі онімів, зрозуміти їхню метафорику, а й збагнути сутність антропонімійних уподобань письменника. Дослідник має цілковиту рацію в тому, що не слід спрощувати вивчення філологічної природи власного імені, адаптованого жанровою канвою художнього твору, та зводити його до розв'язання суто етимологічних чи класифікаційних питань. Особливу увагу сконцентровано на розгляді образно-смыслового потенціалу онімного слова та виявленні граматичних засобів реалізації його сугестивних функцій. Розділ завершують вельми цікаві «Матеріали до словника поетонімів української мови». Шкода, що в рецензованому виданні онімна лексика представлена лише на літері «А» (близько 50 с.).

Підсумовуючи, зазначимо, що книга А. Мойсієнко «Мова як світ світів. Поетика текстових структур» відзначається широтою й багатоплановістю наукової проблематики: у ній розглянуто комплекс актуальних питань, що стосуються філософії мови, теорії лінгвопоетики, практики перекладу й аналізу художніх творів. Багатий фактаж дослідження подано системно й просто, що робить його доступним для широкого кола читачів. Педагогічна цінність праці полягає, на нашу думку, в тому, що написано її із сучасних позицій осягнення загальних закономірностей інтелектуальної діяльності людини, з виразною проекцією на проблеми становлення національної мовної особистості, без побоювання заперечити ті погляди, які автор вважає сумнівними чи помилковими.

Сподіваємося, що видання стане авторитетним порадиником для наукових працівників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, магістрантів, студентів, адже воно орієнтує на інтеграційне сприйняття світу як своєрідного тексту і спонукає до творчих пошуків у неосаянній царині української лінгвопоетики.

С. ЛАВРИНЕНКО
(Ізмаїл)

Материнська О. В.

ТИПОЛОГІЯ НАЙМЕНУВАНЬ ЧАСТИН ТІЛА

Донецьк : ДонНУ, 2009.— 295 с.

Типологічна лінгвістика нагромадила значний досвід методики опрацювання мовного матеріалу за параметрами, які дозволяють системно його описувати та класифікувати. Ґрунтовні праці в галузі синтаксичної, морфологічної, фонетичної типології дозволяють говорити про те, що лінгвістичний інструментарій сучасного типолога є досконалим і виваженим. Утім, лексична типологія потребує подальшого розроблення, оскільки лексичний склад мови ще не систематизовано, закономірності розвитку лексичних одиниць, особливості їхньої семантики в різноструктурних мовах потребують послідовного вивчення. Встановлення семантичних універсалій є одним з основних завдань лексичної типології, моделювання певної ділянки вокабуляру як системи, у якій існують корелятивні зв'язки; створення типологічних анкет для дослідження тематичних груп лексики становлять важливу ланку на шляху до каталогізації лексичних змін у мові.

Показово, що рецензована монографія О. В. Материнської «Типологія найменувань частин тіла» належить саме до категорії праць, що відповідають класичним науковим вимогам та одночасно відзначаються оригінальним, по-справжньому новим баченням наукових проблем.

Рецензована монографія є результатом копіткої багаторічної роботи О. В. Материнської. Успішне завершення цієї наукової праці свідчить про плідність та перспективність здобутків авторитетної школи типологічної і зіставної лінгвістики професора В. Д. Каліушенка¹. На виникнення та становлення цієї школи великий вплив мали праці Санкт-Петербурзької (Ленінградської) типологічної групи², яка сформувала основні методологічні принципи та створила засади розвитку типологічних і зіставних дослід-

жень на факультеті іноземних мов Донецького національного університету. Особливу роль у цьому відіграв лінгвіст зі світовим ім'ям — В. П. Недялков³.

Монографія містить аналіз соматизмів (найменувань частин тіла), важливих для традиційної лексичної та типологічної семантики, оскільки вони репрезентують базовий шар лексики. Немає сумнівів, що серед існуючих досліджень цього шару лексики монографія О. В. Материнської займає особливе місце. Авторка зосереджується на істотних для сучасного зіставного та типологічного мовознавства питаннях про природу і динаміку мовного значення, формування семантичних універсалій. Перед нами книга, яка висвітлює саме *типи* семантичних переносів у зазначеній групі найменувань і, що надзвичайно важливо, містить універсалії — міжмовні узагальнення щодо розвитку їхньої полісемії.

Усі теоретичні положення праці концентруються навколо аналізу емпіричного матеріалу. Можливо, цим пояснюється прозорість і переконливість тексту, легкість його сприйняття. Крім того, що книга є надзвичайно цікавою, вона значною мірою інформативна: семантику соматизмів системно досліджено на матеріалі одинадцяти мов, що належать до різних сімей (індоевропейської, алтайської, фіно-угорської, палеоазіатської); діахронічним аналізом охоплено матеріал германських та слов'янських мов; семантичну структуру назв частин тіла вивчено також у сленгу та термінологічній галузі. Результати кількісних підрахунків, класифікація одиниць за тематичними групами, різновиди метафоричних та метонімічних переносів, зіставний аналіз рівня полісемічності назв частин тіла та інші узагальнення систематизовано у 45 таблицях.

Рецензована праця демонструє всі основні ознаки школи: значний емпіричний матеріал різноструктурних мов, моделювання його системної організації, кількісний аналіз, типологічну анкету (яка акумулює теоретичне знання щодо об'єкта дослідження), універсалії.

Вступ містить обґрунтування вибору аналізованого матеріалу та його обмеження. Вагомими для типологічного дослідження

¹ Див. праці: *Каліушенко В. Д.* Типология отыменных глаголов. — Д., 1994. — 442 с.; *Kaliušchenko V. D.* Typologie denominaler Verben. — Tübingen, 2000. — 253 s.; *Kaliušchenko V. D.* Deutsche denominalen Verben // Studien zur deutschen Grammatik. — Tübingen, 1988. — Bd 30. — 180 s.; *Басуров Ш. П.* Типология дееслів із рефлексивним комплексом в індоєвропейських мовах. — Д., 2004. — 333 с.; *Ніколаєва Л. Б.* Типологія термінів спорідненості. — Д., 2005. — 255 с.

² *Nedjalkov V. P., Litvinov V. P.* The St. Petersburg / Leningrad Typology Group // Approaches to language typology / (Ed.) M. Shibatani, T. Bynon. — Oxford, 1995. — P. 215–272.

³ Пор. лише останній типологічний проект ученого: реципроки (див.: *Nedjalkov V. P.* Reciprocal Constructions. — Amsterdam ; Philadelphia, 2007. — Vol. 1–5. — 7216 p.).

авторка вважає такі властивості аналізованих одиниць: їхній базовий характер, високий рівень полісемічності, частотність, спільність походження, когнітивну значущість. Тут постулюються критерії комплексного дослідження лексичної семантики з метою встановлення універсальних закономірностей у розвитку значень слів, вияв спільних та етноспецифічних рис семантичних процесів у різноструктурних мовах.

Мети, яку ставить перед собою авторка монографії, цілком досягнуто, і спроба «комплексного вирішення проблеми дослідження семантики слова з урахуванням вищезгаданих критеріїв семантичного аналізу» (с. 17) є цілком успішною.

Вірогідність результатів забезпечується достатньою кількістю вибірки (665 назв частин тіла, 2882 ЛСВ) з авторитетних лексикографічних джерел (68 позицій), які охоплюють етимологічні, тлумачні, перекладні, частотні словники та інші типи довідників. Про репрезентативність вибірки свідчить повний перелік досліджуваних одиниць, що наводиться в Додатках А, Б, В (с. 267–274).

Перший розділ монографії присвячено теоретичним та методичним засадам типологічного вивчення корпусу найменувань частин тіла людини в дескриптивному та історичному аспектах. Окреслюючи основні віхи розвитку типологічної та структурної семантики, спираючись на результати розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників, О. В. Материнська пропонує власну оригінальну концепцію типології назв частин тіла та їхньої семантики. Критичне ставлення до існуючих теорій та підходів, які постулюють різні принципи системної типології, дозволяє О. В. Материнській відійти від звичайного переліку ознак та класів або конститування сукупності типологічних рис і звернутися до розгляду динамічних моделей семантичних змін та модифікацій. На наш погляд, саме такий ракурс аналізу семантики окремих тематичних груп (зокрема назв частин тіла людини) відповідає вимогам сучасного стану розвитку типологічного мовознавства, націленого на проблеми пошуку семантичних універсалій та семантичних закономірностей у контексті історичних змін, міжкультурного варіювання.

Одним з головних здобутків авторки, як було зазначено вище, є запропонована модель типологічного опису базових груп лексики, яка фактично є уніфікацією параметрів розгляду аналогічних явищ у мовах різного ступеня спорідненості і передбачає з'ясування типу семантичного зв'язку між досліджуваними лексемами; виявлення глибини семантичного членування та динаміки семантичної структури; аналіз основних моделей семантичних переносів та їхньої продуктивності; встановлення корелятивних зв'язків між структурами прямого та фігуративного

значень, а також між полісемією та партонімією. Для структурної та семантичної організації досліджуваного класу одиниць значущими також виявляються ступінь їхньої лексичної стійкості, частотність та походження.

Цінність і результативність застосування зазначених основних параметрів не лише в тому, що воно дозволяє «визначення семантичних універсалій, лексичних закономірностей та виведення типологічних узагальнень щодо семантичного розвитку назв частин тіла» (с. 39), а й в тому, що поглиблює розуміння як універсального характеру, так і етнокультурних особливостей категоризації та концептуалізації дійсності, чинників, які визначають напрямки та механізми когнітивних процесів, стримують або стимулюють їхню глибину.

Усвідомлення можливостей, які відкриває запропонований підхід, зумовлені підрозділи праці, спрямовані на розгляд відмінностей у мовній картині світу, їхнього впливу на семантику та сегментацію назв частин тіла та визначення способів їх номінації. З аналізу випливає, що відмінності в номінативних стратегіях зумовлені існуванням як концептуальних, так і лексико-семантичних лакун, що утворюються внаслідок розбіжностей уявлень про органи тіла та особливостей словотвірних систем зіставлюваних мов.

Для реалізації мети другого розділу монографії, яка полягає в дослідженні розвитку прямого значення назв частин тіла, було здійснено ґрунтовний та коректний аналіз етимології, лексичної стійкості, шляхів розвитку основного значення та співвідношення між історично вихідним та похідним значеннями аналізованого класу лексики. Визначаючи індоевропейське та спільногерманське як домінуючі типи походження досліджуваного класу одиниць, авторка вважає, що саме цей чинник спричинив такі спільні характеристики назв частин тіла в германських та слов'янських мовах: формування основного значення переважно на базі метафори та метафронімії; збереження значної частини вихідної семантичної структури та, як наслідок, активізація подібних моделей семантичного розвитку. Поряд з генетичною спорідненістю, спільні тенденції в еволюції семантичної структури зазначеного класу лексики визначаються спільністю культурних ареалів виникнення.

Аналіз розвитку переносних значень назв частин тіла (розділ 3) дозволяє дослідниці з'ясувати їхню полісемічну нерівномірність (найбільший рівень багатозначності демонструють англійська та іспанська мови, найменша кількість абстрактних переносних значень характерна для нівхської та мокшанської мов). На думку О. В. Материнської, такі показники зумовлені особливостями етнічного менталітету, загальним рівнем розвиненості мовної полісемії, домінантністю

різних засобів номінації, розвиненістю синонімічних відношень тощо.

Стосовно моделей, за якими формуються переносні значення, дослідниця дійшла таких висновків. Найбільша продуктивність у досліджуваних мовах характерна для метафоричного переносу «частина тіла > предмет домашнього вжитку». Моделі, до яких у ролі домену-цілі залучаються просторово-темпоральна, монетарна або медична сфери, виявилися етноспецифічними для євенкійської, японської та іспанської мов відповідно. Загальні тенденції в розвитку переносних значень О. В. Материнська пояснює універсальністю асоціацій, пов'язаних із тілом людини у представників різних лінгвокультур.

Хотілося б відзначити глибину та послідовність дослідження, представленого в другому та третьому розділах, стрункість та доказовість обраної методики зіставного аналізу.

Матеріал монографії засвідчує, що такий архаїчний за своїм походженням розряд лексикону, як соматизми, не зупиняється у своєму семантичному розвитку і продовжує збільшувати свій семантичний обсяг. Це підтверджують як стандартні, так і субстандартні прошарки лексико-семантичних систем порівнюваних мов.

Четвертий та п'ятий розділи, що присвячені вивченню семантики назв частин тіла у функціонально обмежених регістрах мовної ієрархії — сленгу та терміносистемі, вирізняються багатючим, свіжим, не попіреним у дослідженнях ілюстративним матеріалом, який має неабияку цінність для вивчення. Важливими є висновки про закони семантичного перетворення, серед яких, як виявилось, найпродуктивнішим у процесі терміноутворення є антропоморфна метафоризація, якій поступається метонімізація.

Попри коректність аналізу та вірогідність результатів, певні сумніви викликає інтерпретація окремих прикладів і, відповідно, твердження про «нові у порівнянні зі стандартною мовою моделі семантичного розвитку» (с. 200). Взяти хоча б метонімічний

перенос «частина тіла > позначення певної дії». На с. 193 наводиться такий приклад: англ. *head* (букв. «голова») «просування». Питання полягає в тому, чи можна визначити домен-ціль як «дію». Для більшої доказовості бажано було б навести граматичний маркер (*n* — пошп «іменник»). Імовірно, в цьому випадку ми радше маємо справу з дериватами — дієсловом *to head* «to get ahead of» («просуватися») та іменником *heading* (морськ., гірн.) «напрямок». Навіть припускаючи наявність форми іменника *head* у значенні «просування», доцільно було б звернутися до глибшого аналізу семантичної структури цієї одиниці з метою визначення домінуючих та залежних (або супровідних) компонентів значення, експліцитних й імпліцитних семантичних конститuentів та їх відповідності локативній / орієнтаційній та акціональній семам — «напрямок (уперед)» та «дія, процес (пересування)».

Корпус одиниць для аналізу можна розширити також за рахунок словотворчих дериватів, стійких сполучень, можливо, паремій, колокацій тощо. Це дозволило б побачити більш панорамну картину еволюції семантичного наповнення соматизмів, яке, як визнано сьогодні, не покривається лише лексичним значенням одиниць.

На нашу думку, у праці є певне превалювання індоевропейського мовного матеріалу, хоча до мовного набору включено мови різних структурних типів. Цей факт, з одного боку, зумовлює детальніший опис соматизмів у індоевропейських мовах, з другого, — залишає перспективи на їх майбутнє дослідження в екзотичних мовах.

Висловлені побажання не впливають на загальну високу оцінку якості монографії О. В. Материнської. Наважимося запевнити представників наукової спільноти, що рецензована книга — певною мірою подія для сучасної лінгвістики. Вона є цінним взірцем удосконалення методів типологічних семантичних досліджень.

В. МАНАКІН, Т. КОЗЛОВА
(Запоріжжя)

Муромцев І.

ВИБРАНІ ПРАЦІ / Упоряд. А. Нелюби

Х. : Харк. історико-філол. т-во, 2009.— 312 с.

У рецензованій книжці зібрано науковий доробок Ігоря Вікторовича Муромцева, професійна діяльність якого розпочалася понад 45 років тому. Добірка матеріалів засвідчує широту мовознавчих інтересів ученого: з-поміж наукових розвідок вирізняються передусім ті, які порушують проблеми ономастики, лексикології і словотвору, історії українського мовознавства.

Перші (так звані ономастичні) його праці з'являються ще в 60-х роках минулого століття. Автор активно й скрупульозно розробляє питання, пов'язані з гідронімією: це статті «Гідронімія басейну Сіверського Дінця відтопонімічного походження» (1964), «Із спостережень над мікрогідронімією Донецької та Луганської областей» (1965), «Історія фіксації гідронімії басейну Сіверського Дінця у пам'ятках різних періодів» (1965), «Відетнонімічна гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1965), «Відфітонімічна гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1965), «Соціальний стан як мотив домінування гідрооб'єктів басейну Сіверського Дінця» (1965) та ін. Цінним є те, що до аналізу залучався фактичний матеріал, який «частково є уточненням уже відомих водних назв, фіксацією їх розмовних варіантів, а також доповнює новими даними наявну при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ономастичну картотеку», адже, як зауважує сам автор, «під час топонімічної експедиції у Луганську та Донецьку області (червень, 1963 р.) було обстежено більше 40 населених пунктів, що містяться на берегах річок Сіверського (Північного) Дінця, Казенного Торця, Бахмутки, Жеребця, Красної, Айдару, Лугані, Луганчика, Деркула та їх дрібніших приток» (с. 11). Усі гідронімічні найменування вчений диференціює: а) за характерними властивостями (ознаками) водоймищ, б) за назвою колишнього власника землі (території) або першопоселення, в) за назвою населеного пункту (с. 12). До того ж поза увагою не залишається й детальніша локалізація названих лексико-семантичних груп, а також ступінь їхньої уживаності (с. 14–18), трансформація назв під впливом народної етимології, що здебільшого стосується запозичень. Так, наприклад, сказане проілюстроване таким чином: «нетипове для слов'янського фонетизму селище імені Лібкнехта трансформувалося у близьке й зрозуміле Липник (є Липниківський став, ходять липниківські автобуси); темне за значенням

Деркул перетворилося у більш ясне Деркун (від дієслова «деренчати», за аналогією до «швіркун», «говорун», «щебетун»))» (с. 18). Чимало уваги приділено й структурній характеристиці мікрогідронімії (с. 18–19), розв'язанню проблеми різної часової стійкості (тривалості) окремих типів гідронімів (с. 20–22), що, власне, сприяло появі цілого ряду наукових розвідок. Добре розуміючи те, що «проблема встановлення часової віднесеності досить складна», учений перекоонує: усе-таки можна «до певної міри визначити хронологічні межі поставання більшості назв досліджуваного басейну (басейну Сіверського Дінця.— Ж. К.)» (с. 23). Авторські розмірковування, добірний фактичний матеріал не залишають місця для сумнівів (с. 24–34). Розглядаючи історію фіксації гідронімії басейну Сіверського Дінця в пам'ятках різних періодів, І. В. Муромцев уже тоді окреслює перспективне завдання — «простежити, у якому напрямку розвивалися основні способи називання гідрооб'єктів протягом зазначеного часу через визначення типів місцевої гідронімії та аналізу кожної конкретної семантичної групи гідронімів басейну» (с. 34). Науковець зосереджується на виконанні поставленого завдання, а науковий світ, зокрема лінгвістичний, мав змогу ознайомитися з низкою його праць, як-от: «Гідроніми — родові характеристики об'єкта» (1966), «Назви-характеристики гідрооб'єкта за розмірами, формою, розміщенням» (1966), «“Прирічковий” чинник як основа називання гідрооб'єкта» (1966), «“Культурні назви” і гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1966), «Гідроніми, співвідносні з назвами представників тваринного світу» (1967), «Відантропонімічні гідроніми басейну Сіверського Дінця» (1967). Семантичні групи, покладені в основу назв статей (тез), передбачені класифікацією, репрезентовано працею «Принципи лінгвістичної класифікації гідронімів» (1966), де представлено 12 семантичних типів (с. 42). Крім того, у межах басейну виокремлено ще й невелику групу гідронімів «з неясною семантичною структурою» (с. 42).

Від початку 90-х років І. В. Муромцев урізноманітнює ономастичну проблематику. Предметом його зацікавлення стають функції топонімів і топонімічних комісій (с. 97–103), конотація власних назв у художньому тексті (с. 104–110), конотативна ономастика у творах Івана Багряного (с. 111–119) і т. ін. Причому науковець, як і раніше, демонструє

вміння чітко окреслювати ту чи ту проблему й ілюструє шляхи її можливого розв'язання, даючи подекуди цінні поради та пропозиції, як-от: «Та незнання законів ономастики поміщається — результатом цього є поява в народному мовленні лєнінок, сталінок, хрущоб, кравчучок і под. Функціями ономатів не можна нехтувати, їх урахування при назовнипстві і має стати основною функцією топонімічних комісій» (с. 103).

Не менш цікавими є праці, представлені в розділі «Лексикологія і словотвір». Вони демонструють різні аспекти лексичних і словотвірних досліджень: від системної організації лексики сучасної української мови (с. 120–128) до пародійності та оказіональності (с. 161–162) (див. також: «Пародії Юрія Івакіна (лінгвістичний аспект)» (с. 163–164), «Оказіоналізми у мові творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка» — с. 165–167). Висвітлюючи факти системної організації лексичного складу сучасної української мови, учений наголошує: «Поява нових слів і випадання застарілої лексики, розвиток функціональних мовних стилів, формування і розвиток тематичних шарів сучасної української лексики, процеси збагачення української фразеології, лексико-фразеологічна система сучасної української мови в епоху НТР — кожне з цих та й ряд інших, тут не названих питань, є вичинним матеріалом для розкриття закономірної, системної організації і функціонування лексико-фразеологічного складу української мови» (с. 127). Згодом І. В. Муромцев успішно скористається отим «вичинним матеріалом», а вітчизняна наука збагатиться ще не одним його науковим доробком, з-поміж яких, скажімо, вирізняється «Енантіосемія як спосіб номінації в сучасній українській мові» (с. 128–151). Висловлені міркування потребують подальшого осмислення, узагальнення, конкретизації, а тому можуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок. Цікаві ідеї можна почерпнути і з праць із історії мовознавства, зокрема таких, як: «Дещо про традиції й сучасну лінгвістичну термінологію (полемічні нотатки)», «Шляхи творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова», «Роль праць Я. Ф. Головацького у розвитку української фонетики і морфології», «Значення праць П. Г. Житецького для розвитку морфології сучасної української мови», «Ідеї О. О. Потебні у розвитку морфології сучасної української мови» та ін. Більшість із них присвячена постатям видатних українських мовознавців, ідеї та наукова спадщина яких знайшли належне поцінуван-

ня в міркуваннях автора рецензованої праці. І це цілком закономірно. Адже, наприклад, говорячи про П. Г. Житецького, І. В. Муромцев зазначає: «Усі наведені вище думки видатного українського вченого, а особливо ідея зростаючої ролі морфологічних чинників для звукових змін, без сумніву, лишаються актуальними і в наш час і можуть бути плідно використаними в подальших сучасних морфологічних розвідках» (с. 194). Подібними узагальненнями закінчується майже кожна зі статей на пошанування тієї чи тієї видатної особистості, пор.: «... постань Ю. Шевельова — історика і світового мовознавця — достойна уваги і потребує дальших студій у цьому напрямку» (с. 222). І. В. Муромцев не стояв осторонь і, так би мовити, «насутих» проблем: його цікавили насамперед стан і статус української мови в Харкові (с. 234–242), осмислюючи які, він, як і завжди, демонструє свій патріотизм і свою українськість.

Варто наголосити, що неабияку цінність становить лексикографічна праця автора, зразком якої є представлений у рецензованій книжці «Етимологічний словник гідронімії басейну Сіверського Дінця». Зацікавлений читач зможе почерпнути для себе чимало інформації, адже, на наше переконання, кожен із мешканців басейну Сіверського Дінця не раз задавався питанням, чому саме таку назву має відповідна річка (озеро, ставок і т. ін.). Запропонований доробок містить не лише назви вод і потоків Донецького річкового басейну, а й їх етимологічне трактування (с. 248). Наприклад: «Теліга, п. п. Сів. Дінця (КРУ, 140, М., 45). Фіксується з XVII ст. (КБЧ, 71). Неясно. Фіно-угорські джерела (назви на -г(а) малоімовірні (див. статтю “Олега”). Можна тлумачити назву й на тюрському ґрунті: татльї — “солодкий, приємний на смак” (Р., III, I, 1907); татлильїк — “солодкість” (Р., III, I, 908); татлілік — “приємний смак, солодкий, смачний” (Р., III, I, 1094) — за фізико-географічними особливостями гідрооб'єкта (смак води). Див. також татлісу — “прісна вода” (Р., IV, I, 744) — у народі таку воду на відміну від солоної звуть солодкою (так само і молоко розрізняють *солодке* (звичайне, свіже) і *кисле* — МТЕ, 1961–1963). Цей варіант вважаємо більш імовірним» (с. 258). Подібні етимологічні коментарі є дуже важливими, а сама лексикографічна праця заслуговує на увагу й інших ономастів.

Ж. КОЛОЇЗ
(Кривий Ріг)

Лучик А.

СЛОВНИК ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.— 174 с.

Створення «Словника еквівалентів слова української мови» А. Лучик є важливою подією у вітчизняній лексикографії: низка відомих традиційних словників української мови поповнилася якісно новою працею, в якій уперше описано перехідні мовні явища й обґрунтовано їхній лексикографічний статус.

У передмові до рецензованого словника дослідниця зазначає, що ця праця є закономірним продовженням «авторських спостережень над явищами перехідності в мовній системі» (с. 3). Авторськими спостереженнями А. А. Лучик доволі скромно називає власні фундаментальні дослідження, присвячені виявленню, пізнанню та усвідомленню перехідних явищ як непростих мовних сутностей, що у функціонуванні набувають особливої формально-змістової визначеності та довершеності, утворюючи досить жорсткі й системно вивідні структури. Увага дослідниці до цих явищ аж ніяк не випадкова й цілком зрозуміла не лише з погляду широкого кола питань, пов'язаних із розвитком мовленнєвої діяльності, взаємозв'язком мови та мовлення, динамікою системних взаємоперетворень морфемних, лексичних і синтаксичних явищ, а й з погляду проблем, що стосуються загальномовних тенденцій, у яких постають перехідні утворення, набуваючи в розвитку формально-змістової окресленості.

Постання таких структур уможливило їхнє лексикографічне представлення насамперед у перекладному «Російсько-українському та українсько-російському словнику еквівалентів слова»¹, дослідницьке обґрунтування яких описано А. А. Лучик у низці наукових праць, докторській дисертації та монографіях². Тож матеріал для словника, зібраний на основі фронтального дослідження текстів художньої літератури й публіцистики, достатній для лексикографічного опрацювання перехідних мовних явищ та їхнього витлумачення відповідно до теоретичних засад сучасної лінгвістики і словникової традиції системного опису мовних одиниць.

Актуальність і новизна рецензованого словника органічно випливають із засадничих лінгвістичних завдань — дослідження породжувально-твірних процесів, у яких

діють механізми, що сприяють мовотворчості. Словник А. А. Лучик переконує, що еквіваленти слова передбачені природою мови і тому підтримуються системно-структурною організацією її складників та взаємовідношеннями між ними, їхньою диференціацією на рівні форми і змісту, а «перехідність» таких одиниць є особливим етапом їх виокремлення з твірних рівнів мови й наступної кристалізації як окремих лексикалізованих структур.

Обраний А. А. Лучик підхід до лексикографічного витлумачення еквівалентів слова в сучасній українській мові з погляду внутрішніх зв'язків їхніх лексичних складників, що формуються в тексті, та синтаксичних відношень з іншими одиницями дає змогу дослідниці з'ясувати статус і виявити такі, досі не описані, особливості еквівалентів слова, неморфологічний спосіб творення яких продиктований «чітко встановленими у мові схемами» (с. 4). А це означає, що процеси генералізації та породження еквівалентів слова як особливих лінгвальних сутностей, що тяжіють до лексико-семантичної системи, мова системно підтримує і на функціональному, і на «лексикографічному» рівнях власної організації.

Оскільки «еквіваленти слова становлять одну з найуживаніших категорій стійких сполучень в українській мові» (с. 3), їх уживання та тривале оформлення в досить жорстко організовані структури є незаперечним підтвердженням думки науковців про те, що творення таких одиниць «залипається не без впливу на самий зміст, який залежно від способу оформлення може отримати особливе карбування»³. Власне, інтерпретація форми і змісту еквівалентів слова у їх взаємозумовленості та взаємодії визначає рецензований словник як лексикографічну працю тлумачного типу.

Реєстрові еквіваленти слова подані в словнику за алфавітом відповідно до вітчизняної та світової лексикографічної традиції. Кожний з них має власну словникову статтю із чітко розмежованими реєстровою та тлумачно-ілюстративною частинами:

ОХ ТИ <Ж> вигук (вигук при вираженні незадоволення, прикрості і под.). *Ох ти, зима яка рання цього року. ♦ Ох, дитино моя кохана, ох ти, моя сирітко!.. — горне, припускає до себе Марію.* Самчук.

¹ Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова. — К., 2003.— 495 с.

² Див., зокрема: Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов. — 218 с.

³ Кацнельсон С. Д. Общее и типологическое языкознание. — Ленинград, 1985. — С. 115.

У передмові визначено роль і місце кожного елемента словника, обґрунтовано особливості лексикографічного впорядкування мовного матеріалу, способи фіксації граматичної та стилістичної інформації, представлення семантичної характеристики, ілюстрування.

Еквівалент слова в реєстровій частині словникової статті подано з відображенням орфоепічних (акцентних та фонематичних), морфологічних, пунктуаційних та факультативних особливостей графічно-буквеної форми вираження, зафіксованих у їхньому вживанні. Граматична інформація про реєстровий еквівалент слова стосується вказівки на його належність до певної частини мови (**а бач частка; в (у) підсумку прислівник; доти, аж поки сполучник; згідно з прийменник**). Оскільки «усі реальні закони виявляються тільки у взаємодії реальних мовних одиниць»⁴, граматична багатозначність еквівалента слова як системного явища виразно простежується у функціонуванні.

Розрізняючи форму і зміст еквівалента слова як феноменальної мовної одиниці, дослідники проводять досить чітку межу в кореляції структур його форми вираження та змісту. Введення й послідовне використання спеціальних ремарок дає змогу характеризувати й неявно виражені граматичні особливості еквівалента слова. Так, якщо еквівалент слова виконує функцію чітко визначеної частини мови й у ньому «асоціативно кристалізується лексичне значення повнозначного слова, живі зв'язки з одиницями, від яких походить» (с. 7), його віднесено до аналога відповідної частини мови: **на користь аналог прийменника; починаючи з того< > що аналог сполучника; раз <i> назавжди аналог прислівника; свого роду аналог займенника**. Але якщо еквівалент слова тяжіє до одиниць певної синтаксичної категорії, він супроводжується ремаркою «в (у) ролі + назва відповідної синтаксичної категорії»: **в ажурі в ролі присудка; відверто кажучи в ролі вставного слова; з приводу того в ролі співвідносного слова; під ву́сом у ролі неузгодж. означ.; який (яка, які, які) би (б) не в ролі сполучного слова**.

Послідовно відображено у словнику явища граматичної омонімії, поширені в системі еквівалентів слова:

ПО ПРА́ВУ¹ аналог прислівника (маючи підставу, причину) *Його по праву вважали найвідомішим письменником сучасності*.

◆ *Гейне сказав, і по праву сказав, ще й другі слова, яких я не вважуся сказати*. Леся Українка.

ПО ПРА́ВУ² аналог прийменника 1. (вказує на функцію певної особи за її службовим станом) *Він говорив з нею так по праву пер-*

шого вчителя; 2. (внаслідок чогось) По праву дружби він був зі мною дуже відвертим.

◆ *По праву командира Козаков завжди брав собі найнебезпечніші завдання*. Гончар.

Стилістичну характеристику еквівалентів слова, уживаність у певних жанрах україномовних текстів та особливості функціонування детально описано у спеціальному розділі передмови до словника, де визначено правила їх обов'язкового лексикографічного представлення (с. 7–8): **а щб< > коли розм. частка; по по́слуху рідко, прислівник; до відка́зу техн., аналог прислівника**.

Семантична характеристика еквівалента слова відображена у тлумаченнях і послідовно підтверджена ілюстраціями. Тлумачення складаються з однієї і більше дефініцій, що є стислими формулами представлення змісту мовної одиниці. У побудові дефініцій враховано теорію і практику вітчизняної та світової тлумачної лексикографії. Вони цілком органічні в словнику, бо не лише окреслюють зміст реєстрового еквівалента слова в сучасній українській літературній мові, а й розмежовують та об'єктивують компоненти його змістової структури у співвідношенні з іншими реєстровими одиницями. Такий підхід забезпечує системний опис еквівалентів слова як одиниць мови і як одиниць лексикографії, зокрема виокремлення основних складників форми і змісту й визначення їхньої кореляційної зумовленості, відображення різноманітних типів взаємозв'язків між еквівалентами слова (лексико-семантичних, семантико-граматичних, лексико-синтаксичних і власне твірних) та окреслення їхніх меж у мові. Так, реєстрові еквіваленти слова тлумачаться формулою «те саме, що + відповідник», яка вказує на близькі до синонімічних семантичні взаємовідношення реєстрового слова і тлумачного (тлумачних) відповідника:

АБИ́ ТІ́ЛЬКИ¹ сполучник (те саме, що **ЯКБИ НЕ**);

БЕЗ МИЛОСЕР́ДЯ аналог прислівника (те саме, що **БЕЗ МИЛОСТІ**);

ВІДВЕР́ТО КАЖУ́ЧИ в ролі вставного слова (те саме, що **ПРАВДУ СКАЗАТИ; СКАЗАТИ ПРАВДУ**);

ДА́ЛЕКО ВІ́Д (ОД) аналог прийменника (те саме, що **ВІ́ДДА́ЛЕКИ ВІ́Д**).

Традиційний відсилковий компонент *див. засвідчує особливості орфоепічних, морфологічних і пунктуаційних перетворень у межах лінійної організації еквівалента слова, що стосуються певних компонентів у структурній єдності форми його вираження і не впливають на його зміст:*

БЕЗ ЛІЧБИ́ див. БЕЗ ЛІКУ;

В О́БЕРЕМО́К див. НА (В) О́БЕРЕМО́К; ЕХ ВІ́ див. ЕХ ТИ (ВИ).

Тлумачення описового типу побудовано з урахуванням належності реєстрового ек-

⁴ Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. — К., 1988. — С. 11.

вівалента слова до певної лексико-граматичної або синтаксичної категорії. Коректно сформульовані, вони цілком відповідають принципам і засадам семантизації мовної одиниці у словниках тлумачного типу:

А БАЧ частка (ось, дивись, бачиш);

БЕЗ ЗАТРИМКИ *аналог прислівника* (негайно, не зупиняючись);

БЛИЗЬКО (БЛИЗЕНЬКО) ВІД *аналог прийменника* (вказує на близьку відстань до кого-, чого-н.);

ЗГІДНО З *прийменник* (вказує на факт, на підставі якого, враховуючи який відбувається дія);

БУВАЙ (БУВАЙТЕ) ЗДОРОВИЙ (ЗДОРОВІ) *аналог вигуку* (форма побажання успіхів і здоров'я при прощанні);

ЩО <Й> НУ *вигук* (уживається при висловлюванні захоплення в оцінці кого-н., чого-н., здивування з якогось приводу).

На жаль, у передмові до словника в розділі «Семантична характеристика» дослідники мало уваги приділяють принципам, за якими розроблено спеціальні моделі й формули представлення лексичного значення еквівалентів слова. Адже, незважаючи на відносну прозорість їхньої семантики, вона не так уже й легко підлягає визначенню та формулюванню в термінах лексикографії, зокрема й у випадках, коли її граматична ідентифікація і небагатозначність безсумнівні. Побудова дефініцій лексичного значення для еквівалентів слова має практичне й теоретичне значення, оскільки дотична до комплексу лінгвістичних проблем, пов'язаних із з'ясуванням та інтерпретацією семантичної сутності мови. З цього погляду особливо показовими є словникові статті з реєстровими еквівалентами слова, у тлумаченні яких виокремлено відтінок або й більше ніж одну дефініцію:

В (У) ШНУР (ШНУРОК) *аналог прислівника* (тісно, рівно) *Розсердившись, вона стиснула губи у шнур і пішла додому; // розм., у ролі неузгодж. означ.* *На його обличчі стирчали вуса в шнурок.*

♦ *Проходить околицею села і згадує: тут білили хатки в садах, над ними тополі летіли, в шнурок або парами, наче стережучи ворота і хвіртку, а листя вершинок — аж коло сонця.* Барка.

ПО ЗАКОНУ *аналог прислівника* 1. (згідно з відповідним законом) *Цього року по закону він не повинен платити податків;* 2. (відповідно до звичаю, точно виконуючи певний) *По закону наречені низько вклонилися батькам.*

♦ [Староста:] — *Ми то знаємо, що по закону не належиться.* Франко.

Що то перебувало і старостів по закону, і так людей з річками [промовами]. Квіт-ка-Основ'яненко.

Багатозначність еквівалентів слова, відображена в словнику, підтверджує їхній статус самостійних лексикалізованих одиниць, що активно розвиваються в мові, на-

буваючи «словниковою» сутності (пор., наприклад, такі реєстрові одиниці: **в (у) цілому (цілому); з (із) дому; на віддалі (віддаленні)** та ін.).

Важливу роль у словнику відіграє ілюстративний матеріал. Ілюстрації засвідчують активне функціонування еквівалентів слова, увиразнюючи не лише контекст уживання, а й мовні процеси, які забезпечують відмежування еквівалента слова від інших одиниць тексту, його виокремлення й оформлення як самостійної одиниці в системі мови. Відтак рецензований словник є авторитетною лексикографічною працею, в якій із закономірностей функціонування мовних одиниць у текстах художньої та публіцистичної літератури виведено кореляційну залежність між компонентами дво- і багатослівних утворень, що визначає їхню функціональну, формальну та змістову єдність у межах цілого, забезпечуючи їх закріплення в системі мови.

Ілюстрації є підґрунтям для створення словника, формування словникової статті, оформлення реєстрової і тлумачної частин, виявлення та підтвердження таких аспектів у взаємодії форми та змісту, що визначають межі еквівалента слова, зумовлюючи перетворення, здавалося б, звичайного словосполучення на цілісну лексикалізовану структуру та надаючи їй системно зумовленої «словникової» визначеності.

Еквіваленти слова, зафіксовані україномовними літературними джерелами (їх понад 200) та лексикографічно «прописані» у рецензованому словнику, тепер мають «громадянство» як самодостатній суб'єкт мовної системи. Кожна словникова стаття, крім традиційних відсилкових (**без лічбї див. без ліку (лічбї)** — с. 19; **в (у) сподіванці на те, що див. в (у) сподіванні (сподіванці) на те, що** — с. 44), містить обов'язкові дві ілюстрації, одна з них — це приклади вживання в мовленні, «побудовані на основі публіцистичних текстів і цитат із художніх творів» (с. 8), а друга, подана з абзацу одразу за спеціальною позначкою (ромбом), — цитата з художніх та публіцистичних текстів, представлених творами ХХ–ХХІ ст. із вказівкою на прізвище або псевдонім автора. Такий спосіб подання ілюстративного матеріалу досить повно відображає і підтверджує функціонування еквівалентів слова як цілісної та доволі стійкої формально-змістової єдності:

В МІРУ ТОГО ЯК *сполучник* (приєднує підрядну частину із вказівкою на дію, що відбувається одночасно з дією головної частини) *В міру того як туристи піднімалися в гори, ставало холодніше.*

♦ *В міру того як спалада темрява, почали проступати все дужче спокохи.* Багрянний (с. 19);

НА МОЛОДИКУ *прислівник* (під час появи на небі місяця у вигляді серпа) *На молодика повиходили дівчата до річки гадати.*

♦ В цьому році зима впала на молодика, тому й не має вона справжньої сили. Стельмах. (с. 95).

У побудові та укладанні словника використано методику формалізованого аналізу, започатковану й теоретично обґрунтовану М. М. Пешак⁵ і розвинену учнями й послідовниками вченого, зокрема А. А. Лучик, у фундаментальних дослідженнях перехідних мовних явищ.

Формалізований аналіз планів вираження і планів змісту еквівалентів слова забезпечує максимальну об'єктивність їхнього лексикографічного представлення. Так, у словникових статтях з реєстровими еквівалентами слова, що мають початковий компонент *де-* у трислівній структурі (с. 49–50), префіксальні складники розташовані винятково в центрі форми вираження:

ДЕ БЕЗ [ДЛЯ, ДО, З, 3-ПІД, ВІД] ЧОГО род. відм.неозн.займ. *дечого з прийменниками* Де до чого ми змогли б обійтися. Де до чого він ніяк не зміг звикнути.

ДЕ БЕЗ [ДЛЯ, ДО, З, 3-ПІД, ВІД] КОГО род. відм.неозн.займ. *декого з прийменниками* Де без кого не можна починати збори.— Я звернувся де до кого, але не одержав відповіді.

Складність еквівалентів слова в таких словникових статтях увиразнює специфіку якісно нового мовного явища, в якому взаємодія лексико-семантичних одиниць, здається, не впливає на їхню власну самостійність та визначеність. Досить жорсткі межі лінійного розгортання цих трислівних структур у поєднанні із префіксальною варіативністю другого компонента забезпечують породження еквівалента слова, його усталення й систематизацію, за якою відтворюється модель їх творення.

Закономірності формування еквівалентів слова простежуються в словнику й стосовно інших утворень, наприклад, із початковим прийменником *для* і наступним іменником: *для [ради (заряди, задля dial.)] інтересу; для початку; для фору* (с. 50–51). Такі еквіваленти слова віднесено до аналогів прислівника, а це вказує на існування механізмів, відповідно до яких лексикалізація таких двослівних мовних одиниць генетично забезпечена й передбачена мовою, тож реалізована у функціонуванні прийменниково-іменникових словосполучень як обставинних структур, здатних підлягати адвербіалізації і

наближатися до лексико-граматичного класу прислівників.

У словнику увиразнюються не лише тенденції становлення та моделі формування еквівалентів слова, а й закономірності їхнього семантичного розвитку в системі сучасної української літературної мови. Відтак словник є важливою основою для усвідомлення процесів, що забезпечують появу таких одиниць, організацію їхніх формально-змістових структур, межі їхньої визначеності та моделювання у мовленні й мові. Тому не дивно, що у формалізованому аналізі досить легко виокремлюються еквіваленти з початковим *на* і наступним лексичним компонентом — іменник чоловічого (*на абортдаж, на взір, на взірєць, на вибір, на вигляд* та ін.), жіночого (*на адрєсу, на вагу, на видноті, на віручку, на віучку* та ін.) або середнього (*на блага, на виданні, на відданні, на відлюдді, на диво* та ін.) родів.

До словника бажано було б подати індекс, який мав би допомогти користувачеві зорієнтуватися в лексичному складі реєстру, легко знайти не лише відповідну одиницю в словнику, а й, можливо, зорієнтуватися в його частинимовній визначеності або співвіднесеності з певною граматичною категорією.

«Словник еквівалентів слова української мови» А. А. Лучик відповідає всім канонам укладання лексикографічних праць тлумачного типу, що описують порівняно незалежні самостійні одиниці в їх складній динаміці, у багатоманітності їх вияву й незаперечної системно-структурної визначеності в сучасній українській літературній мові.

Еквіваленти слова у лексикографічній інтерпретації А. А. Лучик мають лінгвістичну значущість і для користувача, і для дослідників, адже словник містить невичерпний матеріал для наукових спостережень і теоретичних висновків та узагальнень не лише стосовно процесів, що відповідають за організацію форми вираження та усталення структури змісту еквівалентів слова, а й щодо здатності мови забезпечувати органічне функціонування й неперервність розвитку своїх одиниць. Усвідомлення мови як «живого організму» дає змогу А. А. Лучик виявити й обґрунтувати усталення нових форм, пояснити й визначити механізми, з яких вони виникають, забезпечуючи невичерпність потенційних мовно-мовленнєвих перетворень на рівні лексичних, граматичних, семантичних, функціональних та інших властивостей або ознак. Тому особливо актуальними в сучасній лінгвістичній науці є дослідження, в яких результати виявлення, аналізу та опису нових мовних форм і їх значень набувають органічної лексикографічної інтерпретації, такої, наприклад, як у «Словнику еквівалентів слова» А. А. Лучик.

Г. ЯРУН

⁵ Див., зокрема: Пешак М. М. Проблеми мовного розвитку. Внутрішні закони розвитку мови і мовлення // Філософські питання мовознавства.— К., 1972.— С. 112–145; Пешак М. М. Проблеми вичленування слова як семантичної одиниці // Мовознавство.— 1972.— № 4.— С. 74–81; Пешак М. М. Опыт формализованного анализа лексического значения слова : Сопоставит. исслед. рус. и укр. яз.— К., 1975.— С. 122–141; Пешак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики.— Ужгород, 1999.— 200 с.

ХРОНІКА

Х Міжнародна наукова конференція «Семантика мови і тексту», організована Інститутом філології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника і кафедрою загального та германського мовознавства, відбулася 21–23 вересня 2009 р. в Івано-Франківську. Зібрання науковців, які широко досліджують проблематику семантики мови і тексту, вже сформували майже тридцятилітню традицію проведення всеукраїнської наукової конференції, яка сьогодні набула міжнародного статусу. Різносторонність тематики конференції привернула значну увагу українських і зарубіжних мовознавців, що спричинило формування кількох наукових напрямів: граматика і лексична семантика, лінгвістика тексту, концептуальна та мовна картини світу, проблеми когнітивної і комунікативної лінгвістики, лінгводидактика.

На пленарному засіданні різноаспектну тематику сучасної семантики проаналізували П. Ю. Гриценко, В. І. Кононенко, С. С. Єрмоленко, В. В. Грещук, Н. В. Гуйванюк, А. Чапля, М. П. Лесюк. Так, П. Ю. Гриценко у своєму виступі «Чи настане ера семантики?» актуалізував основні концепції української семасиології та вихід її за межі слова (фоносемантика, комунікативна семантика). В. І. Кононенко в доповіді «Етнокультурні концепти смислу» обґрунтував сучасні концепти смислу в етнокультурному дискурсі і висвітлив їхню органічну присутність на українському матеріалі, зокрема концепти «зрада» — «ненависть». Н. В. Гуйванюк у своєму виступі «Семантика і прагматика комунікативних одиниць у драматургічному тексті» розкрила зв'язок семантики і прагматики в комунікативному аспекті, який найвиразніше реалізується в драматургічному тексті. В. В. Грещук окреслив етнографічну своєрідність гуцульських діалектизмів на матеріалі словника «Семантика гуцульського діалектного слова у словнику “Лексика гуцульського говору в українській художній мові”». С. С. Єрмоленко акцентував у своєму виступі увагу на семантиці множини (коли про множину говорять в однині) і політкоректності у витлумаченні койнонімів, які є надактуальними в теперішньому суспільному вжитку («Про семантику множини і політкоректність у витлумаченні койнонімів»). Польська дослідниця А. Чапля (Люблін) запропонувала оригінальні етимологічні

розвідки деяких Прикарпатських топонімів в етно-історичному висвітленні в доповіді «Nazwy miast powiatowych wojewódstwa Iwano-Frankowskiego». У семантичному контексті представлене співвідношення гуцульських говірок з українською літературною мовою в доповіді М. П. Лесюка «Сучасне гуцульське мовлення у співвідношенні з українською літературною мовою».

Організаторами конференції були запропоновані проблеми, пов'язані з головною темою, що втілювалася в багатьох виступах. Проблеми граматичної семантики окреслили А. М. Нелюба «Словотвірна асиметрія і словотвірна семантика», І. В. Кононенко (Варшава) «Семантико-синтаксичні типи іменних предикатів у слов'янських мовах», С. А. Романюк (Варшава) «Структура загального відносного часу в українській мові», В. М. Барчук «Проблема статусу безсполучникових складних речень» та ін.

Дослідженню лексичної семантики присвячено доповіді та виступи: О. Д. Огуй «Світло та його німецькі позначення в середньовіччі», В. П. Сімонок «Іншомовна лексика в українській мовній картині світу», Н. Л. Іваницька «Повнозначне слово крізь призму теорії “Автосемантизм — синсемантизм”», М. В. Бігусяк «Етнокультурні конотації в семантичній структурі обрядових термінів говірок Івано-Франківщини», М. Антропов (Мінськ) «Семантичні вектори мотиву і етимологія», О. Б. Гуцуляк, П. П. Дрогомирецький «До етимологічних інтерпретацій топонімікону Давнього Галича (германські і кельтські субстрати)», В. В. Грещук «Семантика гуцульських лексичних діалектизмів у творах Ю. Федьковича» та ін.

Цікавими та дискусійними були доповіді, тематично пов'язані з проблемою сучасного рекламного дискурсу. Один із таких аспектів розглянула Н. Бутник, яка тлумачить мовну гру як один із ключових прийомів у текстах комерційної реклами. Особливу зацікавленість аудиторії викликала доповідь Н. Я. Гапачило «Маніпулятивні аспекти публічного політичного мовлення», у якій на матеріалі промови Сарі Пейлін розгортається спектр складників, що формують імпліцитне тло імперативних чинників. Саме ці сегменти текстово-комунікативного цілого є ключовими компонентами, які впливають на свідомість слухача. Доповідь Є. Долинського «Реклама як різновид дискурсу пост-

індустріального суспільства» викликала дискусію щодо функціональних особливостей публічного слова у формуванні нового комунікативного простору, доповнила низку аспектів, пов'язаних із сучасним рекламним простором. Зазначений напрям був розширений доповідями, у яких розглядалися питання міжмовної, міжнародної та міжетнічної комунікації. Це коло проблем знайшло своє відображення у виступах У. Андрусів «Асоціативний потенціал лінгвокультурного концепту *батьківщина*», Я. Бистрова «Інтерпретація художнього тексту в аспекті міжкультурної комунікації», К. Яцук «Національно-специфічні особливості сленгів мов в українській та англійській мовах» та ін. (О. Ємець, С. Єнікеева, Н. Сіленко).

Лінгвістика тексту репрезентована у виступах М. І. Голянич «Лексика сучасної української мови і політичний дискурс», Н. В. Гуйванюк, І. Струк «Вербальні і невербальні характеристики конструкцій мовленнєвої поведінки у драматичному тексті», С. К. Богдан «Основні способи реконструювання автостереотипів у епістолярних текстах», І. Клімек (Львів) «*Autor lithosa do autora: Formy adresatywne w XVII-wiecznej robnice religijnej*», Г. В. Зимовець «Функціонально-прагматичні характеристики жанру Інтернет-сторінки та роль ергонімів в її організації», Я. Г. Мельник, О. Яценко «Граффіти в современном молодёжном дискурсе» та ін.

На конференції порушувалися питання концептуальної та мовної картин світу, ког-

нітивної та комунікативної лінгвістики, які знайшли своє відображення в дослідженнях В. М. Вандишева «Лінгвофілософські ідеї у творчості Миколи Бердяєва», В. В. Михайленко «Рангова концептуалізація в англійській мові», М. В. Скаб «Психолінгвістичний експеримент як засіб верифікації результатів концептуального аналізу», О. М. Кушнір (Росія) «О задачах динамической лингвоконцептографии», О. М. Лазарович «Кашубський діалект чи мова: деякі аспекти становлення» та ін.

Лінгводидактична проблематика прозвучала в доповідях Г. Я. Василевич «Семантичні принципи вивчення словотворення у школі», І. М. Думчак «Правописна традиція Галичини кінця XIX — початку XX ст.», Б. М. Маруневич «Методика попередження та подолання міжмовної інтерференції в умовах штучного білінгвізму», І. Я. Малашевська «Організація навчання синхронного перекладу» та ін.

У заключний день конференції, який проходив у Криворівні (сmt. Верховина), було підсумовано великий інтерес до проблем сучасної семантики і обговорено перспективи нових наукових зустрічей, а також окреслено стратегії подальших досліджень. Матеріали конференції видані у двотомнику «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2010).

П. ДРОГОМИРЕЦЬКИЙ, Я. МЕЛЬНИК
(Івано-Франківськ)

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «МОВОЗНАВСТВО» ЗА 2010 РІК

Архангельська А. М. Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу в сучасних ономазіологічних дослідженнях	1
Баган М. П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові	1
Баландіна Н. Ф. Перформативи як індикатори функцій конвенційних висловлень	2–3
Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі стороони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід	1
Биховець Н. М. Ю. О. Жлуктенко у спогадах	4–5
Бідер Г. Про мову рукописної «Білоруської граматики» (Вільно, 1915–1916 рр.) Антоня Луцкевича (Відмінювання іменників)	2–3
Борщевський С. В. Характерні особливості давніх субстратів латинської мови	1
Булаховська Ю. Л. Уфимські спогади	4–5
Булаховський Л. А. На путях материалистического языковедения	4–5
Гальчук І. Ю. О. О. Потебня як акцентолог	4–5
Глушенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура	6
Гнатюк Г. М. Дещо з історії Інституту мовознавства	4–5
Григорію Петровичу Півторакові — 75 років.	2–3
Даниленко А. І. Наскільки український синтетичний майбутній час є синтетичним?	4–5
Добродомов И. Г., Щербакова Л. А. Об одном наблюдении А. А. Потебни в его дальнейшем осмыслении в русском языкознании	4–5
Єрмоленко С. С. Семіотична структура темпорального дейксиса і комунікативно-функціональний контекст	2–3
Єрмоленко С. С., Бечко Я. В. Відображення семантичної структури багатозначних слів на фразеологічному рівні	6
Жайворонок В. В. Етносимвольні асоціативні паралелі в українських народних піснях (під кутом зору О. О. Потебні)	6
Зубов М. І. Кілька етимологічних зауважень до назв слов'янських міфологічних персонажів	2–3
Іваницька Н. Б. Лексико-семантична реалізація дієслівної мікрокатегорії «дія-мовлення» в українській та англійській мовах	6
Калинович Л. Р. Михайло Якович Калинович: спроба наближення	4–5
Карпенко О. П. Старожитності Житомирщини XV–XVI ст.	1
Карпенко Ю. О. Ступені порівняння різних частин мови та їхні функції	2–3
Кононенко В. І. Смыслові конотації у структурі тексту	2–3
Лукінова Т. Б. З історії порівняльно-історичних студій в Україні	2–3
Лукінова Т. Б. До історії вітчизняного мовознавства	4–5
Лукінова Т. Б. Так це було	4–5
Лучик В. В. Етюди з «Короткого етимологічного словника топонімів України». 2	2–3
Мізін К. І. Contra ergo sum, або Актуальний лінгвофілософський погляд на природу порівняння	1
Озерова Н. Г. Міжмовна взаємодія в сучасному російському газетному дискурсі	4–5
Озерова Н. Г. Слово про вчителів	4–5
Півторак Г. П. Деякі методологічні проблеми дослідження етно- і глотогенезу східних слов'ян на сучасному етапі	2–3
Селігей П. О. Про виховання мовної свідомості	2–3
Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 9	1
Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». 13	2–3
Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 10. <i>Невід</i>	4–5
Скопненко О. І. Засади кодифікації в українській та білоруській літературних мовах (20-і — початок 30-х рр. XX ст.)	2–3
Стоянова Е. П. Деякі аспекти мовної ситуації в Болгарії у зв'язку з її вступом до Європейського Союзу	6

Тараненко О. О. На теми сучасного українського ономастикону: тенденції конотативних нашарувань	1
Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення	2–3
Тараненко О. О. Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. II. Текстуальні краплення, прецедентні тексти мовою оригіналу	4–5
Ткаченко О. Б. До ідеологічних основ української нації і української мови	2–3
Ткаченко О. Б. Враження минулого	4–5
Ткаченко О. Б. Українська мова як державна у труднощах її становлення	6
Черниш Т. О. Слов'янські поміна loci, умотивовані термічною семантикою	2–3
Широков В. А., Шевченко Л. Л. До питання про системну концептографію Святого Письма	4–5
Шевченко Л. Л., Томіленко Л. М. Мотиваційні основи та базові моделі семантичного процесу термінологізації	1
Шульгач В. П. Словотвірне гніздо з основою * <i>Sьld-</i>	6
РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ	
Карпенко О. Концепт <i>боль</i> в типологічному освітленні	2–3
Колоїз Ж. Муромцев І. Вибрані праці	6
Кочерган М. Кононенко І., Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів	1
Кут С. Цимбалюк Ю. В. Англо-латинсько-українсько-російський словник афоризмів	1
Лавриненко С. Мойсієнко А. К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур	6
Манакін В., Козлова Т. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла	6
Мушкетик Л. Európai nyelvújítás / Európai helyesírások	4–5
Помірко Р. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генетика наукової комунікації	1
Тараненко О. Копюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsькому просторі	4–5
Франчук В. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції	4–5
Шмігер Т. Linguistic Bibliography for the Year 2002 and Supplement for previous years	1
Ярун Г. Лучик А. Словник еквівалентів слова української мови	6
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
Хроніка	1, 2–3, 4–5, 6
Дисертаційні роботи з мовознавства (тематика досліджень)	1

Марія Михайлівна Пешак	1
---	---